CAII JULII
CÆSARIS
OPERA OMNIA.

TOMUS PRIMUS.

SUMTIBUS EDITORIS EXCUDEBANT
LONDINI
M. RITCHIE & J. SAMMELLS
M.DCC.XC.

VENEUNT APUD T. PAYNE.

ARGUMENTUM

LIBRI PRIMI

DE

BELLO GALLICO.

I. GALLIÆ *descriptio.* II. *Eam invadunt Helvetii.* XII. *Sed a Cæsare duobus præliis profligantur;* XXVIII. *& reliquiæ in patriam relegantur.* XXX. *Galli apud Cæsarem de Germanorum, qui, duce Ariovisto, Sequanorum agrum insidebant, insolentia conqueruntur.* XXXIV. *Ille, componendæ rei, legatos ad Ariovistum mittit.* XXXVII. *Verum cum id frustra, copias adversus eum ducit;* XXXIX. *pavidas quidem primum & trementes;* XL. *post tamen ipsius hortatu animatas.* XLII. *Colloquuntur inter se partium duces:* XLVI. *sed nullo effectu.* XLVIII. *Proin armis res agitur:* LII. *& clade accepta, e Galliis profugiunt Germani.*

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER PRIMUS.

I. GALLIA est omnis divisa in partes tris; quarum unam incolunt Belgæ; aliam Aquitani; tertiam, qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli adpellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona & Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quod a cultu atque humanitate provinciæ longissime absunt, minimeque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, inportant: proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Qua de caussa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quod fere quotidianis prœliis cum Germanis con-

tendunt; quum aut ſuis finibus eos prohibent, aut ipſi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum eſt, initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; adtingit etiam ab Sequanis & Helvetiis flumen Rhenum; vergit ad Septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur; pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni; ſpectant in Septemtriones, & orientem Solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani, quæ eſt ad Hiſpaniam, pertinet; ſpectat inter occaſum Solis & Septemtriones.

II. Apud Helvetios longe nobiliſſimus & ditiſſimus fuit Orgetorix. Is, M. Meſſala & M. Piſone Coſſ., regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; & civitati perſuaſit, ut de finibus ſuis cum omnibus copiis exirent: perfacile eſſe, quum virtute omnibus præſtarent, totius Galliæ imperio potiri. Id hoc facilius eis perſuaſit, quod undique loci natura Helvetii continentur; una ex parte, flumine Rheno latiſſimo atque altiſſimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit; altera ex parte, monte Jura altiſſimo, qui eſt inter Sequanos & Helvetios; tertia, lacu Lemanno, & flumine Rhodano, qui provinciam noſtram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut & minus

late vagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent. Qua de caussa homines bellandi cupidi magno dolore adficiebantur. Pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se finis habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

III. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare, jumentorum & carrorum quam maximum numerum coëmere, sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti subpeteret, cum proximis civitatibus pacem & amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano, cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & a S. P. Q. R. amicus adpellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eique filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factu esse, illis probat,

conata perficere; propterea quod ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset. Non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Helvetii possent: se suis copiis, suoque exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem & jusjurandum dant, &, regno occupato, per tris potentissimos ac firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant.

IV. Ea res ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis caussam dicere coëgerunt. Damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta caussæ dictionis, Orgetorix ad judicium omnem suam familiam, ad hominum milia decem, undique coëgit; & omnes clientes, obæratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne caussam diceret, se eripuit. Quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

V. Post ejus mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. Ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædi-

ficia incendunt: frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt; ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensum molita cibaria sibi quemque domo efferre jubent. Persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exustis, una cum iis proficiscantur: Bojosque, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transierant, Noreiamque obpugnarant, receptos ad se, socios sibi adsciscunt.

VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum, & difficile, inter montem Juram, & flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur; mons autem altissimus inpendebat, ut facile perpauci prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multo facilius, atque expeditius; propterea quod Helvetiorum inter fines, & Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus Geneva. Ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, existimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omni-

bus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat, a. d. V. Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio Coss.

VII. Cæsari quum id nunciatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci, &, quam maximis potest itineribus, in Galliam ulteriorem contendit, & ad Genevam pervenit. Provinciæ toti quam maximum militum numerum imperat; (erat omnino in Gallia ulteriore legio una) pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt, nobilissimos civitatis; cujus legationis Namejus & Verudoctius principem locum obtinebant; qui dicerent, "sibi esse in animo, sine ullo maleficio "iter per provinciam facere, propterea quod aliud "iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate "id sibi facere liceat." Cæsar, quod memoria tenebat, L. Cassium Consulem occisum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum, & sub jugum missum, concedendum non putabat: neque homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuria & maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, "diem se ad deliberan-

"dum ſumturum; ſi quid vellent, a. d. Idus Apr. "reverterentur."

VIII. Interea ea legione, quam ſecum habebat, militibuſque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, milia paſſuum decem novem, murum, in altitudinem pedum ſedecim, foſſamque perducit. Eo opere perfecto, præſidia diſponit, caſtella communit; quo facilius, ſi ſe invito tranſire conarentur, prohibere poſſit. Ubi ea dies, quam conſtituerat cum legatis, venit, & legati ad eum reverterunt, negat "ſe more & exemplo populi "Romani poſſe iter ulli per provinciam dare; &, "ſi vim facere conentur, prohibiturum" oſtendit. Helvetii, ea ſpe dejecti, navibus junctis, ratibuſque compluribus factis; alii, vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdiu, ſæpius noctu, ſi perrumpere poſſent, conati, operis munitione, & militum concurſu & telis repulſi, hoc conatu deſtiterunt.

IX. Relinquebatur una per Sequanos via, qua, Sequanis invitis, propter anguſtias ire non poterant. His quum ſua ſponte perſuadere non poſſent, legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis inpetrarent. Dumnorix gratia & largitione apud Sequanos pluri-

mum poterat, & Helvetiis erat amicus: quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; &, cupiditate regni adductus, novis rebus ſtudebat, & quamplurimas civitates ſuo ſibi beneficio habere obſtrictas volebat. Itaque rem ſuſcipit; & a Sequanis inpetrat, ut per fines ſuos ire Helvetios patiantur; obſideſque uti inter ſeſe dent perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut ſine maleficio & injuria tranſeant.

X. Cæſari renunciatur, Helvetiis eſſe in animo per agrum Sequanorum & Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Toloſatium finibus abſunt; quæ civitas eſt in provincia. Id ſi fieret, intellegebat magno cum periculo provinciæ futurum, ut homines bellicoſos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. Ob eas cauſſas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. Ipſe in Italiam magnis itineribus contendit; duaſque ibi legiones conſcribit; & tres, quæ circum Aquilejam hiemabant, ex hibernis educit; &, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Graioceli, & Caturiges, locis ſuperioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his prœliis pulſis, ab Ocelo, quod eſt citerioris provinciæ extremum, in

fines Vocontiorum ulterioris provinciæ die feptimo pervenit: inde in Allobrogum fines: ab Allobrogibus in Segufianos exercitum ducit. Hi funt extra provinciam trans Rhodanum primi.

XI. Helvetii jam per anguftias, & fines Sequanorum fuas copias tranfduxerant, & in Æduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Ædui quum fe, fuaque ab iis defendere non poffent, legatos ad Cæfarem mittunt, rogatum auxilium. Ita fe omni tempore de populo Romano meritos effe, ut, pæne in confpectu exercitus noftri, agri vaftari, liberi eorum in fervitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore, Ædui Ambarri, neceffarii & confanguinei Æduorum, Cæfarem certiorem faciunt, fefe, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hoftium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos poffeffionefque habebant, fuga fe ad Cæfarem recipiunt, & demonftrant, fibi, præter agri folum, nihil effe reliqui. Quibus rebus adductus Cæfar non exfpectandum fibi ftatuit, dum, omnibus fortunis fociorum confumtis, in Santonos Helvetii pervenirent.

XII. Flumen eft Arar, quod per fines Æduorum & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non poffit. Id Helvetii ratibus ac lintri-

bus junctis transibant. Ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen transduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen transierat. Eos inpeditos, & inopinantes adgressus, magnam eorum partem concidit: reliqui fugæ sese mandarunt, atque in proximas silvas abdiderunt. Is pagus adpellabatur Tigurinus. Nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos divisa est. Hic pagus unus, quum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium consulem interfecerat, & ejus exercitum sub jugum miserat. Ita, sive casu, sive consilio Deorum inmortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps pœnas persolvit. Qua in re Cæsar non solum publicas, sed etiam privatas injurias ultus est, quod ejus soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem prœlio, quo Cassium, interfecerant.

XIII. Hoc prœlio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arari faciundum curat, atque ita exercitum transducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti, quum id, quod ipsi diebus xx. ægerrime confecerant,

ut flumen tranſirent, uno illum die feciſſe intellegerent, legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Caſſiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæſare agit: "Si
" pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret,
" in eam partem ituros, atque ibi futuros Helve-
" tios, ubi eos Cæſar conſtituiſſet, atque eſſe vo-
" luiſſet: ſin bello perſequi perſeveraret; remi-
" niſceretur & veteris incommodi populi Romani,
" & priſtinæ virtutis Helvetiorum. Quod inpro-
" viſo unum pagum adortus eſſet, quum ii, qui
" flumen tranſiſſent, ſuis auxilium ferre non poſ-
" ſent; ne, ob eam rem, aut ſuæ magno opere
" virtuti tribueret, aut ipſos deſpiceret. Se ita a
" patribus majoribuſque ſuis didiciſſe, ut magis
" virtute, quam dolo contenderent, aut inſidiis
" niterentur. Quare, ne committeret, ut is locus,
" ubi conſtitiſſent, ex calamitate populi Romani
" & internecione exercitus nomen caperet, aut
" memoriam proderet."

XIV. His Cæſar ita reſpondit: "Eo ſibi mi-
" nus dubitationis dari, quod eas res, quas legati
" Helvetii commemoraſſent, memoria teneret:
" atque eo gravius ferre, quo minus merito po-
" puli Romani accidiſſent. Qui ſi alicujus injuriæ
" ſibi conſcius fuiſſet, non fuiſſe difficile cavere:
" ſed eo deceptum, quod neque commiſſum a ſe

" intellegeret, quare timeret; neque fine cauffa " timendum putaret. Quod fi veteris contumeliæ " oblivifci, vellet; num etiam recentium inju- " riarum, quod, eo invito, iter per provinciam " per vim tentaffent, quod Æduos, quod Ambar- " ros, quod Allobrogas vexaffent, memoriam de- " ponere poffe? Quod fua victoria tam infolenter " gloriarentur, quodque tam diu fe inpune inju- " rias tuliffe admirarentur, eodem pertinere. Con- " fueffe enim Deos inmortales, quo gravius ho- " mines ex commutatione rerum doleant, quos " pro fcelere eorum ulcifci velint, his fecundiores " interdum res, & diuturniorem inpunitatem con- " cedere. Quum ea ita fint, tamen fi obfides ab " iis fibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos " intellegat; & fi Æduis de injuriis, quas ipfis " fociifque eorum intulerint, item fi Allobrogibus " fatisfaciant, fefe cum iis pacem effe facturum." Divico refpondit: " Ita Helvetios a majoribus fuis " inftitutos effe, uti obfides accipere, non dare, " confuerint: ejus rei populum Romanum effe tef- " tem." Hoc refponfo dato, difceffit.

XV. Poftero die caftra ex eo loco movent. Idem facit Cæfar, equitatumque omnem, ad numerum quatuor milium, quem ex omni provincia, & Æduis, atque eorum fociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes iter faci-

ant. Qui cupidius novissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum prœlium committunt; & pauci de nostris cadunt. Quo prœlio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnumquam & novissimo agmine prœlio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos a prœlio continebat, ac satis habebat in præsentia hostem rapinis, pabulationibus, populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen, & nostrum primum, non amplius quinis aut senis milibus passuum interesset.

XVI. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quod Gallia sub Septemtrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia subpetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea uti minus poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant, a quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui, conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit, & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divi-

tiaco, & Liſco, qui ſummo magiſtratu præerat (quem Vergobretum adpellant Ædui, qui creatur annuus; & vitæ neciſque in ſuos habet poteſtatem) graviter eos accuſat: quod, quum neque emi, neque ex agris ſumi poſſet, tam neceſſario tempore, tam propinquis hoſtibus, ab iis non ſublevetur; præſertim quum magna ex parte eorum precibus adductus bellum ſuſceperit; multo etiam gravius, quod ſit deſtitutus, queritur.

XVII. Tum demum Liſcus oratione Cæſaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: "Eſſe "nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plu- "rimum valeat, qui privatim plus poſſint, quam "ipſi magiſtratus: hos ſeditioſa atque inproba "oratione multitudinem deterrere, ne frumentum "conferant; quod præſtare dicant, ſi jam prin- "cipatum Galliæ obtinere non poſſint, Gallorum, "quam Romanorum, imperia perferre, neque "dubitare debeant, quin, ſi Helvetios ſuperave- "rint Romani, una cum reliqua Gallia Æduis "libertatem ſint erepturi. Ab eiſdem noſtra con- "ſilia, quæque in caſtris gerantur, hoſtibus enun- "ciari: hos a ſe coërceri non poſſe. Quin etiam, "quod neceſſario rem coactus Cæſari enunciarit, "intellegere ſeſe, quanto id cum periculo fecerit; "& ob eam cauſſam, quam diu potuerit, tacu- "iſſe."

XVIII. Cæſar hac oratione Liſci Dumnorigem, Divitiaci fratrem, deſignari ſentiebat: ſed, quod pluribus præſentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liſcum retinet. Quærit ex ſolo ea, quæ in conventu dixerat. Dicit liberius, atque audacius. Eadem ſecreto ab aliis quærit: reperit eſſe vera: "Ipſum eſſe Dumnorigem, "ſumma audacia, magna apud plebem propter "liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum, "compluris annos portoria, reliquaque omnia "Æduorum vectigalia parvo pretio redemta ha"bere: propterea quod illo licente, contra liceri "audeat nemo. His rebus & ſuam rem familia"rem auxiſſe, & facultates ad largiendum magnas "comparaſſe; magnum numerum equitatus ſuo "ſumtu ſemper alere, & circum ſe habere: ne"que ſolum domi, ſed etiam apud finitimas civi"tates largiter poſſe, atque hujus potentiæ cauſſa, "matrem in Biturigibus, homini illic nobiliſſimo, "ac potentiſſimo, conlocaſſe: ipſum ex Helve"tiis uxorem habere: ſororem ex matre & pro"pinquas ſuas nuptum in alias civitates conlo"caſſe. Favere, & cupere Helvetiis, propter "eam adfinitatem: odiſſe etiam ſuo nomine Cæ"ſarem, & Romanos; quod eorum adventu po"tentia ejus deminuta, & Divitiacus frater in an"tiquum locum gratiæ atque honoris ſit reſti-

" tutus. Si quid accidat Romanis, ſummam in " ſpem per Helvetios regni obtinendi venire: im- " perio populi Romani non modo de regno, ſed " etiam de ea, quam habeat, gratia deſperare." Reperiebat etiam in quærendo Cæſar, " quod prœ- " lium equeſtre adverſum paucis ante diebus eſſet " factum; initium ejus fugæ factum a Dumno- " rige, atque ejus equitibus; (nam equitatu, " quem auxilio Cæſari Ædui miſerant, Dumnorix " præerat.) Eorum fuga reliquum eſſe equita- " tum perterritum."—

XIX. Quibus rebus cognitis, quum ad has ſuſpiciones certiſſimæ res accederent: quod per fines Sequanorum Helvetios tranſduxiſſet; quod obſides inter eos dandos curaſſet; quod ea omnia non modo injuſſu ſuo & civitatis, ſed etiam inſcientibus ipſis feciſſet; quod a magiſtratu Æduorum accuſaretur, ſatis eſſe cauſſæ arbitrabatur, quare in eum aut ipſe animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris ſummum in populum Romanum ſtudium, ſummam in ſe voluntatem, egregiam fidem, juſtitiam, temperantiam cognoverat. Nam, ne ejus ſupplicio Divitiaci animum obſenderet, verebatur. Itaque, prius quam quidquam conaretur, Divitiacum ad ſe vocari jubet, &, quotidianis interpretibus remotis, per C.

Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem ſuum, cui ſummam omnium rerum fidem habebat, cum eo conloquitur: ſimul commonefacit, quæ ipſo præſente in concilio Gallorum de Dumnorige ſint dicta, & oſtendit, quæ ſeparatim quiſque de eo apud ſe dixerit. Petit, atque hortatur, ut ſine ejus obſenſione animi, vel ipſe de eo, cauſſa cognita, ſtatuat, vel civitatem ſtatuere jubeat.

XX. Divitiacus multis cum lacrimis Cæſarem complexus obſecrare cœpit, " ne quid gravius in " fratrem ſtatueret: ſcire ſe, illa eſſe vera: nec " quemquam ex eo plus, quam ſe, doloris capere: " propterea quod, quum ipſe gratia plurimum " domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum " propter adoleſcentiam poſſet, per ſe creviſſet. " Quibus opibus ac nervis, non ſolum ad minu-" endam gratiam, ſed pæne ad perniciem ſuam " uteretur: ſeſe tamen & amore fraterno, & ex-" iſtimatione vulgi commoveri. Quod ſi quid ei " a Cæſare gravius accidiſſet, quum ipſe eum " locum amicitiæ apud eum teneret, neminem " exiſtimaturum non ſua voluntate factum; qua " ex re futurum, uti totius Galliæ animi a ſe aver-" terentur." Hæc quum pluribus verbis flens a Cæſare peteret, Cæſar ejus dextram prendit; conſolatus rogat, finem orandi faciat: tanti ejus apud

ſe gratiam eſſe oſtendit, uti & Reipublicæ injuriam, & ſuum dolorem ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad ſe vocat, fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, oſtendit; quæ ipſe intellegat, quæ civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes ſuſpiciones vitet: præterita ſe Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi cuſtodes ponit: ut, quæ agat, quibuſcum loquatur, ſcire poſſit.

XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hoſtes ſub monte conſediſſe, milia paſſuum ab ipſius caſtris octo; qualis eſſet natura montis, & qualis in circuitu adſcenſus, qui cognoſcerent, miſit. Renunciatum eſt, facilem eſſe. De tertia vigilia T. Labienum legatum Proprætore cum duabus legionibus, & iis ducibus, qui iter cognoverant, ſummum jugum montis adſcendere jubet: quid ſui conſilii ſit, oſtendit. Ipſe de quarta vigilia eodem itinere, quo hoſtes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem ante ſe mittit. P. Conſidius, qui rei militaris peritiſſimus habebatur, & in exercitu L. Sullæ, & poſtea in M. Craſſi fuerat, cum exploratoribus præmittitur.

XXII. Prima luce, quum ſummus mons a T. Labieno teneretur, ipſe ab hoſtium caſtris non longius mile & quingentis paſſibus abeſſet; neque, ut poſtea ex captivis comperit, aut ipſius adven-

tus, aut Labieni cognitus esset; Considius, equo admisso, ad eum adcurrit: dicit, montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum a Cæsare, ne prœlium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes inpetus fieret; monte occupato, nostros exspectabat, prœlioque abstinebat. Multo denique die per exploratores Cæsar cognovit, & montem a suis teneri, & Helvetios castra movisse, & Considium, timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciasse. Eo die, quo consuerat intervallo, hostes sequitur, & milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

XXIII. Postridie ejus diei (quod omnino biduum supererat, quum exercitu frumentum metiri oporteret; & quod a Bibracte, oppido Æduorum longe maximo & copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat) rei frumentariæ prospiciendum existimavit, iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, Decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis,

prœlium non commisissent; sive eo, quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio, atque itinere converso, nostros a novissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt.

XXIV. Postquam id animum advertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit; equitatumque, qui sustineret hostium inpetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum, ita, uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, & omnia auxilia conlocaret; ac totum montem hominibus compleri, & interea sarcinas in unum locum conferri, & eum ab his, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii cum omnibus suis carris secuti, inpedimenta in unum locum contulerunt. Ipsi, confertissima acie rejecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt.

XXV. Cæsar, primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut, æquato omnium periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prœlium commisit. Milites, e loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt. Ea disjecta, gladiis destrictis, in eos inpetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat inpedimento, quod, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum

transfixis & conligatis, quum ferrum ſe inflexiſſet, neque evellere, neque, ſiniſtra inpedita, ſatis commode pugnare poterant; multi ut, diu jactato brachio, præoptarent ſcutum manu emittere, & nudo corpore pugnare. Tandem, vulneribus defeſſi, & pedem referre, &, quod mons ſuberat circiter M. paſſuum, eo ſe recipere cœperunt. Capto monte, & ſuccedentibus noſtris, Boji, & Tulingi, qui hominum milibus circiter XV. agmen hoſtium claudebant, & noviſſimis præſidio erant, ex itinere noſtros latere aperto adgreſſi, circumvenere: & id conſpicati Helvetii, qui in montem ſeſe receperant, rurſus inſtare, & prœlium redintegrare cœperunt. Romani converſa ſigna bipartito intulerunt: prima, & ſecunda acies, ut victis, ac ſubmotis reſiſteret; tertia, ut venientes exciperet.

XXVI. Ita, ancipiti prœlio, diu atque acriter pugnatum eſt. Diutius quum noſtrorum inpetus ſuſtinere non poſſent; alteri ſe, ut cœperant, in montem receperunt, alteri ad inpedimenta & carros ſuos ſe contulerunt: nam hoc toto prœlio, quum ab hora ſeptima ad veſperum pugnatum ſit, averſum hoſtem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad inpedimenta pugnatum eſt: propterea quod pro vallo carros objecerant, & e loco ſuperiore in noſtros venientes tela conjici-

ebant, & nonnulli inter carros rotasque, mataras ac tragulas subjiciebant, nostrosque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, inpedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus e filiis captus est. Ex eo prœlio circiter hominum milia CXXX superfuerunt; eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die IV pervenerunt, quum & propter vulnera militum, & propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingonas litteras, nunciosque misit, ne eos frumento, neve alia re juvarent: qui si juvissent, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit.

XXVII. Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui quum eum in itinere convenissent, seque ad pedes projecissent, subpliciterque locuti, flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare jussisset, paruerunt. Eo postquam Cæsar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum milia VI ejus pagi, qui Urbigenus adpellatur, sive timore perterriti, ne, armis traditis, subplicio adficerentur, sive spe

ſalutis inducti, quod, in tanta multitudine dediticiorum, ſuam fugam aut occultari, aut omnino ignorari poſſe exiſtimarent; prima nocte, e caſtris Helvetiorum egreſſi, ad Rhenum fineſque Germanorum contenderunt.

XXVIII. Quod ubi Cæſar reſciit, quorum per fines ierant, his, uti conquirerent, & reducerent, ſi ſibi purgati eſſe vellent, imperavit; reductos in hoſtium numero habuit: reliquos omnes, obſidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines ſuos, unde erant profecti, reverti juſſit; &, quod, omnibus fructibus amiſſis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit; ut iis frumenti copiam facerent: ipſos oppida, vicoſque, quos incenderant, reſtituere juſſit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii diſceſſerant, vacare; ne, propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, e ſuis finibus in Helvetiorum fines tranſirent; & finitimi Galliæ provinciæ, Allobrogibuſque eſſent. Bojos, petentibus Æduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus ſuis conlocarent, conceſſit: quibus illi agros dederunt; quoſque poſtea in parem juris libertatiſque conditionem, atque ipſi erant, receperunt.

XXIX. In castris Helvetiorum tabulæ repertæ sunt litteris Græcis confectæ, & ad Cæsarem relatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent; & item separatim pueri, senes, mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum milia CCLXIII, Tulingorum milia XXXVI, Latobrigorum XIV, Rauracorum XXIII, Bojorum XXXII. Ex his, qui arma ferre possent, ad milia XCII. Summa omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus milium C & X.

XXX. Bello Helvetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt. Intellegere sese, tametsi, pro veteribus Helvetiorum injuriis populi Romani ab iis pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ, quam populi Romani accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia obportunissimum ac fructuosissimum judicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent. Petierunt, uti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, id-

que Cæfaris voluntate facere liceret; fefe habere quafdam res, quas ex communi confenfu ab eo petere vellent. Ea re permiffa, diem concilio conftituerunt, & jurejurando, ne quis enunciaret, nifi quibus communi confilio mandatum effet, inter fe fanxerunt.

XXXI. Eo concilio dimiffo, iidem principes civitatum, qui ante fuerant ad Cæfarem, reverterunt, petieruntque, uti fibi fecreto in occulto de fua omniumque falute cum eo agere liceret. Ea re inpetrata, fefe omnes flentes Cæfari ad pedes projecerunt; "Non minus fe id contendere, & "laborare, ne ea, quæ dixiffent, enunciarentur, "quam, uti ea, quæ vellent, inpetrarent: prop-"terea quod, fi enunciatum effet, fummum in "cruciatum fe venturos viderent." Locutus eft pro his Divitiacus Æduus: "Galliæ totius facti-"ones effe duas: harum alterius principatum "tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi quum "tantopere de potentatu inter fe multos annos "contenderent, factum effe, uti ab Arvernis, Se-"quanifque Germani mercede arcefferentur. Ho-"rum primo circiter milia XV Rhenum tranfiffe: "pofteaquam agros, & cultum, & copias Gallo-"rum homines feri ac barbari adamaffent, tranf-"ductos plures: nunc effe in Gallia ad C & XX "milium numerum: cum his Æduos, eorumque

" clientes ſemel atque iterum armis contendiſſe,
" magnam calamitatem pulſos accepiſſe, omnem
" nobilitatem, omnem ſenatum, omnem equitatum
" amiſiſſe. Quibus prœliis calamitatibuſque frac-
" tos, qui & ſua virtute, & populi Romani hoſpitio
" atque amicitia plurimum ante in Gallia potuiſ-
" ſent, coactos eſſe Sequanis obſides dare nobiliſſi-
" mos civitatis, & jurejurando civitatem obſtrin-
" gere, ſeſe neque obſides repetituros, neque aux-
" ilium a populo Romano inploraturos, neque re-
" cuſaturos, quo minus perpetuo ſub illorum diti-
" one atque imperio eſſent: unum ſe eſſe ex omni
" civitate Æduorum, qui adduci non potuerit, ut
" juraret, aut liberos ſuos obſides daret. Ob eam
" rem ſe ex civitate profugiſſe, & Romam ad Se-
" natum veniſſe, auxilium poſtulatum, quod ſolus
" neque jurejurando, neque obſidibus teneretur.
" Sed pejus victoribus Sequanis, quam Æduis vic-
" tis accidiſſe: propterea quod Arioviſtus, rex Ger-
" manorum, in eorum finibus conſediſſet, terti-
" amque partem agri Sequani, qui eſſet optimus
" totius Galliæ, occupaviſſet, & nunc de altera
" parte tertia Sequanos decedere juberet; prop-
" terea quod, paucis menſibus ante, Harudum
" milia hominum xxiv ad eum veniſſent; quibus
" locus ac ſedes pararentur. Futurum eſſe paucis
" annis, uti omnes ex Galliæ finibus pellerentur,

"atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias prœlio vicerit, quod prœlium factum sit Admagetobriæ, superbe, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatusque edere, si qua res non ad nutum, aut ad voluntatem ejus facta sit. Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse ejus imperia diutius sustineri: nisi si quid in Cæsare populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciundum, quod Helvetii fecerint, ut domo emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant; fortunamque, quæcumque accidat, experiantur. Hæc si enunciata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat; Cæsarem vel auctoritate sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi Romani deterrere posse, ne major multitudo Germanorum Rhenum transducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti injuria posse defendere."

XXXII. Hac oratione ab Divitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Cæsare

petere cœperunt. Animadvertit Cæſar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent; ſed triſtes, capite demiſſo, terram intueri. Ejus rei cauſſa quæ eſſet, miratus, ex ipſis quæſiit. Nihil Sequàni reſpondere, ſed in eadem triſtitia taciti permanere. Quum ab iis ſæpius quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere poſſet; idem Divitiacus Æduus reſpondit: "Hoc eſſe miſeriorem, gravioremque fortu-"nam Sequanorum, quam reliquorum, quod ſoli "ne in occulto quidem queri, neque auxilium "inplorare auderent; abſentiſque Arioviſti crude-"litatem, velut ſi coram adeſſet, horrerent: prop-"terea quod reliquis tamen fugæ facultas daretur; "Sequanis vero, qui intra fines ſuos Arioviſtum "recepiſſent, quorum oppida omnia in poteſtate "ejus eſſent, omnes cruciatus eſſent perferendi."

XXXIII. His rebus cognitis, Cæſar Gallorum animos verbis confirmavit: pollicituſque eſt, ſibi eam rem curæ futuram: magnam ſe habere ſpem, & beneficio ſuo, & auctoritate adductum Arioviſtum, finem injuriis facturum. Hac oratione habita, concilium dimiſit. Et ſecundum ea multæ res eum hortabantur, quare ſibi eam rem cogitandam & ſuſcipiendam putaret: inprimis, quod Æduos fratres conſanguineoſque ſæpenumero a ſenatu adpellatos, in ſervitute atque in ditione

videbat Germanorum teneri; eorumque obſides eſſe apud Arioviſtum, ac Sequanos intellegebat: quod in tanto imperio populi Romani turpiſſimum ſibi & Reipublicæ eſſe arbitrabatur. Paullatim autem Germanos conſueſcere Rhenum tranſire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculoſum videbat: neque ſibi homines feros ac barbaros temperaturos exiſtimabat, quin, quum omnem Galliam occupaſſent, ut ante Cimbri, Teutonique feciſſent, in provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; præſertim quum Sequanos a provincia noſtra Rhodanus divideret: quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. Ipſe autem Arioviſtus tantos ſibi ſpiritus, tantam adrogantiam ſumſerat, ut ferendus non videretur.

XXXIV. Quamobrem placuit ei, ut ad Arioviſtum legatos mitteret, qui ab eo poſtularent, uti aliquem locum medium utriuſque conloquio diceret: velle ſeſe de Republica & ſummis utriuſque rebus cum eo agere. Ei legationi Arioviſtus reſpondit; "Si quid ipſi a Cæſare opus eſſet, ſeſe "ad eum venturum fuiſſe: ſi quid ille ſe ve- "lit, illum ad ſe venire oportere. Præterea ſe "neque ſine exercitu in eas partes Galliæ venire "audere, quas Cæſar poſſideret, neque exercitum "ſine magno commeatu, atque emolimento in

" unum locum contrahere posse: sibi autem mi-
" rum videri, quid in sua Gallia, quam bello vi-
" cisset, aut Cæsari, aut omnino populo Romano
" negotii esset."

XXXV. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: " Quoniam tanto suo populique Romani be-
" neficio adfectus, (quum in consulatu suo rex
" atque amicus a senatu adpellatus esset) hanc sibi
" populoque Romano gratiam referret, ut in con-
" loquium venire invitatus gravaretur, neque de
" communi re dicendum sibi & cognoscendum
" putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet: pri-
" mum, ne quam hominum multitudinem am-
" plius trans Rhenum in Galliam transduceret;
" deinde obsides, quos haberet ab Æduis, redde-
" ret; Sequanisque permitteret, ut, quos illi ha-
" berent, voluntate ejus reddere illis liceret; neve
" Æduos injuria lacesseret; neve his sociisve eo-
" rum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi po-
" puloque Romano perpetuam gratiam atque ami-
" citiam cum eo futuram: si non inpetraret, sese,
" (quoniam M. Messala, M. Pisone Coss. Sena-
" tus censuisset, uti, quicumque Galliam provin-
" ciam obtineret, quod commodo Reipublicæ
" facere posset, Æduos ceterosque amicos populi

"Romani defenderet,) se Æduorum injurias non "neglecturum."

XXXVI. Ad hæc Ariovistus respondit: "Jus "esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, "quemadmodum vellent, imperarent: item po-"pulum Romanum victis non ad alterius præ-"scriptum, sed ad suum arbitrium imperare "consuesse. Si ipse populo Romano non præ-"scriberet, quemadmodum suo jure uteretur; "non oportere sese a populo Romano in suo jure "inpediri. Æduos sibi, quoniam belli fortunam "tentassent, & armis congressi, ac superati essent, "stipendiarios esse factos. Magnam Cæsarem in-"juriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi "deteriora faceret. Æduis se obsides redditurum "non esse; neque iis, neque eorum sociis injuria "bellum inlaturum, si in eo manerent, quod con-"venisset, stipendiumque quotannis penderent: "Si id non fecissent, longe iis fraternum nomen "populi Romani afuturum. Quod sibi Cæsar "denunciaret, se Æduorum injurias non neglec-"turum; neminem secum sine sua pernicie con-"tendisse. Quum vellet, congrederetur: intel-"lecturum, quid invicti Germani, exercitatissimi "in armis, qui inter annos XIV tectum non sub-"issent, virtute possent."

XXXVII. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur; & legati ab Æduis & a Treviris veniebant. Ædui questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur: sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisse. Treviri autem, pagos centum Suevorum ad ripas Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur: iis præesse Nasuam, & Cimberium fratres. Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minus facile resisti posset. Itaque, re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

XXXVIII. Quum tridui viam processisset, nunciatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam a suis finibus processisse. Id ne accideret, magno opere sibi præcavendum Cæsar existimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas: idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quod flumen Dubis, ut circino circumductum, pæne totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod

eſt non amplius pedum DC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido conjungit. Huc Cæſar magnis nocturnis diurniſque itineribus contendit; occupatoque oppido, ibi præſidium conlocat.

XXXIX. Dum paucos dies ad Veſontionem, rei frumentariæ commeatuſque cauſſa, moratur, ex percunctatione noſtrorum, vocibuſque Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute, atque exercitatione in armis eſſe prædicabant, ſæpenumero ſeſe cum eis congreſſos ne vultum quidem, atque aciem oculorum ferre potuiſſe; tantus ſubito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animoſque perturbaret. Hic primum ortus eſt a tribunis militum, præfectis, reliquiſque, qui ex urbe, amicitiæ cauſſa, Cæſarem ſecuti, magnum periculum miſerabantur, quod non magnum in re militari uſum habebant. Quorum alius, alia cauſſa inlata, quam ſibi ad proficiſcendum neceſſariam eſſe diceret, petebat, ut ejus voluntate diſcedere liceret; nonnulli, pudore adducti, ut timoris ſuſpicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrimas tenere poterant: abditi in tabernaculis

aut ſuum fatum querebantur, aut cum familiaribus ſuis commune periculum miſerabantur. Volgo totis caſtris teſtamenta obſignabantur. Horum vocibus, ac timore paullatim etiam ii, qui magnum in caſtris uſum habebant, milites, centurioneſque, quique equitatu præerant, perturbabantur. Qui ſe ex his minus timidos exiſtimari volebant, non ſe hoſtem vereri, ſed anguſtias itineris, & magnitudinem ſilvarum, quæ intercederent inter ipſos, atque Arioviſtum, aut rem frumentariam, ut ſatis commode ſubportari poſſet, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæſari renunciabant, quum caſtra moveri, ac ſigna ferri juſſiſſet, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem ſigna laturos.

XL. Hæc quum animadvertiſſet, convocato conſilio, omniumque ordinum ad id conſilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incuſavit: "Primum, quod aut quam in partem, aut quo conſilio ducerentur, ſibi quærendum aut cogitandum putarent. Arioviſtum, ſe conſule, cupidiſſime populi Romani amicitiam adpetiſſe. Cur hunc tam temere quiſquam ab officio diſceſſurum judicaret? Sibi quidem perſuaderi, cognitis ſuis poſtulatis, atque æquitate conditionum perſpecta, eum neque ſuam, neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quod ſi furore

" atque amentia inpulſus bellum intuliſſet, quid " tandem vererentur ? aut cur de ſua virtute, aut " de ipſius diligentia deſperarent ? Factum ejus " hoſtis periculum patrum noſtrorum memoria, " quum Cimbris & Teutonis a C. Mario pulſis, " non minorem laudem exercitus, quam ipſe im- " perator, meritus videbatur. Factum etiam nu- " per in Italia, ſervili tumultu; quos tamen ali- " quid uſus ac diſciplina, quam a nobis accepiſ- " ſent, ſublevarent : ex quo judicari poſſet, quan- " tum haberet in ſe boni conſtantia: propterea " quod, quos aliquamdiu inermos ſine cauſſa ti- " muiſſent, hos poſtea armatos, ac victores ſupe- " raſſent : denique hos eſſe eoſdem, quibuſcum " ſæpenumero Helvetii congreſſi, non ſolum in " ſuis, ſed etiam in illorum finibus plerumque " ſuperarint, qui tamen pares eſſe noſtro exercitu " non potuerint. Si quos adverſum prœlium, & " fuga Gallorum commoveret, hos, ſi quærerent, " reperire poſſe, diuturnitate belli defatigatis Gal- " lis, Arioviſtum, quum multos menſes caſtris ſe " ac paludibus tenuiſſet, neque ſui poteſtatem " feciſſet, deſperantes jam de pugna, & diſperſos " ſubito adortum, magis ratione & conſilio, quam " virtute, viciſſe. Cui rationi contra homines bar- " baros atque inperitos locus fuiſſet, hac, ne " ipſum quidem ſperare, noſtros exercitus capi

" posse. Qui suum timorem in rei frumentariæ " simulationem, angustiasque itinerum conferrent, " facere adroganter; quum aut de officio Impe-" ratoris desperare, aut præscribere viderentur. " Hæc sibi esse curæ; frumentum Sequanos, Leu-" cos, Lingonas subministrare: jamque esse in " agris frumenta matura: de itinere, ipsos brevi " tempore judicaturos. Quod non fore dicto au-" dientes milites, neque signa laturi dicantur, " nihil se ea re commoveri: scire enim, quibus-" cumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut, " male re gesta, fortunam defuisse; aut, aliquo " facinore comperto, avaritiam esse convictam: " suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Hel-" vetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod " in longiorem diem conlaturus esset, repræsen-" taturum, & proxima nocte de quarta vigilia " castra moturum, ut quamprimum intellegere " posset, utrum apud eos pudor atque officium, " an timor valeret. Quod si præterea nemo se-" quatur, tamen se cum sola decima legione itu-" rum, de qua non dubitaret, sibique eam Præ-" toriam cohortem futuram." Huic legioni Cæsar & indulserat præcipue, & propter virtutem confidebat maxime.

XLI. Hac oratione habita, mirum in modum conversæ sunt omnium mentes, summaque alacri-

tas & cupiditas belli gerendi innata eſt: princepſque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de ſe optimum judicium feciſſet; ſeque eſſe ad bellum gerendum paratiſſimam confirmavit. Deinde reliquæ legiones per tribunos militum & primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæſari ſatisfacerent: ſe neque umquam dubitaſſe, neque timuiſſe, neque de ſumma belli ſuum judicium, ſed Imperatoris eſſe, exiſtimaviſſe. Eorum ſatisfactione accepta, & itinere exquiſito per Divitiacum, quod ex aliis ei maximam fidem habebat, ut milium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, ut dixerat, profectus eſt. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus eſt, Arioviſti copias a noſtris milibus paſſuum IV & XX abeſſe.

XLII. Cognito Cæſaris adventu, Arioviſtus legatos ad eum mittit: quod antea de conloquio poſtulaſſet, id per ſe fieri licere, quoniam propius acceſſiſſet; ſeque id ſine periculo facere poſſe exiſtimare. Non reſpuit conditionem Cæſar: jamque eum ad ſanitatem reverti arbitrabatur; quum id, quod antea petenti denegaſſet, ultro polliceretur: magnamque in ſpem veniebat, pro ſuis tantis, populique Romani in eum beneficiis, cognitis ſuis poſtulatis, fore, uti pertinacia deſiſteret.

Dies conloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim, quum sæpe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad conloquium Cæsar adduceret. Vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum. Cæsar, quod neque conloquium, interposita caussa, tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat; commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, eo legionarios milites legionis decimæ, cui quam maxime confidebat, inponere; ut præsidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod quum fieret, non inridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit; "Plus, quam pollicitus esset, Cæsarem ei facere: pollicitum se in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum; nunc ad equum rescribere."

XLIII. Planicies erat magna, & in ea tumulus terreus satis grandis. Hic locus æquo fere spatio ab castris utrisque aberat. Eo, ut erat dictum, ad conloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis devexerat, passibus CC ab eo tumulo constituit: item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ex equis ut conloquerentur,

& præter se, denos ut ad conloquium adducerent, postulavit. Ubi eo ventum est, Cæsar initio orationis sua Senatusque in eum beneficia commemoravit; quod rex adpellatus esset a Senatu, quod amicus, quod munera amplissima missa; quam rem & paucis contigisse, & pro magnis hominum officiis consuesse tribui docebat: illum, quum neque aditum, neque caussam postulandi justam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac Senatus, ea præmia consecutum. Docebat etiam, quam veteres, quamque justæ caussæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent; quæ Senatus consulta, quoties, quamque honorifica, in eos facta essent; ut omni tempore totius Galliæ principatum Ædui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam adpetissent. Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios, atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velit esse. Quod vero ad amicitiam populi Romani adtulissent, id iis eripi, quis pati posset? Postulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Æduis, aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

XLIV. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca respondit; de suis virtutibus multa prædicavit;

" Transisse Rhenum sese non sua sponte, sed ro-
" gatum, & arcessitum a Gallis; non sine magna
" spe, magnisque præmiis domum propinquosque
" reliquisse: sedes habere in Gallia, ab ipsis con-
" cessas; obsides, ipsorum voluntate datos; sti-
" pendium capere jure belli, quod victores victis
" inponere consuerint; non sese Gallis, sed Gallos
" sibi bellum intulisse: omnes Galliæ civitates ad
" se obpugnandum venisse; ac contra se castra
" habuisse: eas omnes copias a se uno prœlio
" fusas ac superatas esse. Si iterum experiri ve-
" lint, iterum paratum sese decertare; si pace uti
" velint, iniquum esse de stipendio recusare, quod
" sua voluntate ad id tempus pependerint. Ami-
" citiam populi Romani sibi ornamento, & præ-
" sidio, non detrimento, esse oportere: idque se
" ea spe petisse. Si per populum Romanum sti-
" pendium remittatur, & dedititii subtrahantur,
" non minus libenter sese recusaturum populi Ro-
" mani amicitiam, quam adpetierit. Quod mul-
" titudinem Germanorum in Galliam transducat,
" id se sui muniendi, non Galliæ inpugnandæ,
" caussa facere; ejus rei testimonium esse, quod,
" nisi rogatus, non venerit, & quod bellum non
" intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliam
" venisse, quam populum Romanum; numquam
" ante hoc tempus exercitum populi Romani

“ Galliæ provinciæ fines egreſſum. Quid ſibi vel-
“ let? cur in ſuas poſſeſſiones veniret? provin-
“ ciam ſuam hanc eſſe Galliam, ſicut illam noſ-
“ tram. Ut ipſi concedi non oporteret, ſi in noſ-
“ tros fines inpetum faceret, ſic iterum nos eſſe
“ iniquos, qui in ſuo jure ſe interpellaremus.
“ Quod fratres a ſenatu, Æduos adpellatos dice-
“ ret; non ſe tam barbarum, neque tam inperi-
“ tum eſſe rerum, ut non ſciret, neque, bello
“ Allobrogum proximo, Æduos Romanis auxi-
“ lium tuliſſe, neque ipſos in his contentionibus,
“ quas Ædui ſecum, & cum Sequanis habuiſſent,
“ auxilio populi Romani uſos eſſe. Debere ſe
“ ſuſpicari, ſimulata Cæſarem amicitia, quod ex-
“ ercitum in Gallia habeat, ſui obprimendi cauſſa
“ habere: Qui niſi decedat, atque exercitum de-
“ ducat ex his regionibus, ſeſe illum non pro
“ amico, ſed pro hoſte habiturum; quod ſi eum
“ interfecerit, multis ſeſe nobilibus, principibuſ-
“ que populi Romani gratum eſſe facturum. Id
“ ſe ab ipſis per eorum nuncios compertum ha-
“ bere; quorum omnium gratiam atque amici-
“ tiam ejus morte redimere poſſet. Quod ſi de-
“ ceſſiſſet, & liberam poſſeſſionem Galliæ ſibi tra-
“ didiſſet, magno ſe illum præmio remuneratu-
“ rum, & quæcumque bella geri vellet, ſine ullo
“ ejus labore & periculo confecturum.”

XLV. Multa ab Cæſare in eam ſententiam dicta ſunt, quare negotio deſiſtere non poſſet, & neque ſuam, neque populi Romani conſuetudinem pati, uti optime meritos ſocios desereret; neque ſe judicare, Galliam potius eſſe Arioviſti, quam populi Romani. Bello ſuperatos eſſe Arvernos, & Rutenos ab Q. Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignoviſſet, neque in provinciam redegiſſet, neque ſtipendium inpoſuiſſet. Quod ſi antiquiſſimum quodque tempus ſpectari oporteret, populi Romani juſtiſſimum eſſe in Gallia imperium: ſi judicium Senatus obſervari oporteret, liberam debere eſſe Galliam, quam bello victam ſuis legibus uti voluiſſet.

XLVI. Dum hæc in conloquio geruntur, Cæſari nunciatum eſt, equites Arioviſti propius tumulum accedere, & ad noſtros adequitare; lapides telaque in noſtros conjicere. Cæſar loquendi finem fecit; ſeque ad ſuos recepit; ſuiſque imperavit, ne quod omnino telum in hoſtes rejicerent. Nam, etſi ſine ullo periculo legionis delectæ, cum equitatu prœlium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut, pulſis hoſtibus, dici poſſet, eos ab ſe per fidem in conloquio circumventos. Poſteaquam in volgus militum elatum eſt, qua adrogantia in conloquio Arioviſtus uſus, omni Gallia Romanis interdixiſſet, inpetumque in noſtros ejus

equites feciſſent, eaque res conloquium ut diremiſſet; multo major alacritas ſtudiumque pugnandi majus exercitu injectum eſt.

XLVII. Biduo poſt Arioviſtus ad Cæſarem legatos mittit, velle ſe de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ eſſent, agere cum eo: uti aut iterum conloquio diem conſtitueret; aut ſi id minus vellet, ex ſuis legatis aliquem ad ſe mitteret. Conloquendi Cæſari cauſſa viſa non eſt, & eo magis, quod pridie ejus diei Germani retineri non poterant, quin in noſtros tela conjicerent. Legatum ex ſuis ſeſe magno cum periculo ad eum miſſurum, & hominibus feris objecturum, exiſtimabat. Commodiſſimum viſum eſt, C. Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, ſumma virtute & humanitate adoleſcentem (cujus pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat) & propter fidem & propter linguæ Gallicæ ſcientiam, qua multa jam Arioviſtus, longinqua conſuetudine, utebatur, &, quod in eo peccandi Germanis cauſſa non eſſet, ad eum mittere, & M. Mettium, qui hoſpitio Arioviſti uſus erat. His mandavit, ut, quæ diceret Arioviſtus, cognoſcerent, & ad ſe referrent. Quos quum apud ſe in caſtris Arioviſtus conſpexiſſet, exercitu ſuo præſente, conclamavit: "Quid ad ſe venirent? an ſpeculandi cauſſa?" conantis dicere prohibuit, & in catenas conjecit.

XLVIII. Eodem die caſtra promovit, & milibus paſſuum vi a Cæſaris caſtris ſub monte conſedit. Poſtridie ejus diei, præter caſtra Cæſaris ſuas copias transduxit, & milibus paſſuum ii ultra eum caſtra fecit; eo conſilio, uti frumento, commeatuque, qui ex Sequanis & Æduis ſubportaretur, Cæſarem intercluderet. Ex eo die dies continuos v Cæſar pro caſtris ſuas copias produxit, & aciem inſtructam habuit; ut, ſi vellet Arioviſtus prœlio contendere, ei poteſtas non deeſſet. Arioviſtus his omnibus diebus exercitum caſtris continuit: equeſtri prœlio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo ſe Germani exercuerant. Equitum milia erant vi, totidem numero pedites velociſſimi, ac fortiſſimi; quos ex omni copia ſinguli ſingulos, ſuæ ſalutis cauſſa, delegerant. Cum his in prœliis verſabantur: ad hos ſe equites recipiebant: hi, ſi quid erat durius, concurrebant: ſi qui, graviore vulnere accepto, equo deciderat, circumſiſtebant; ſi quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum, exercitatione, celeritas, ut, jubis equorum ſublevati, curſum adæquarent.

XLIX. Ubi eum caſtris ſe tenere Cæſar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani conſederant, circiter paſſus DC ab eis, caſtris idoneum locum

delegit; acieque triplici instructa, ad eum locum venit. Primam & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. Eo circiter hominum numero XVI milia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit; quæ copiæ nostros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilo secius Cæsar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare; tertiam opus perficere jussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas in castra majora reduxit.

L. Proximo die, instituto suo Cæsar e castris utrisque copias suas eduxit: paullumque a majoribus progressus aciem instruxit; hostibusque pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quæ castra minora obpugnaret, misit. Acriter utrimque, usque ad vesperum, pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis & inlatis & acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quæreret Cæsar, quam ob rem Ariovistus prœlio non decertaret, hanc reperiebat caussam: Quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamiliæ eorum sortibus & vaticinationibus declararent, utrum prœ-

lium committi ex uſu eſſet, nec ne: eas ita dicere, "Non eſſe fas Germanos ſuperare, ſi ante novam "Lunam prœlio contendiſſent."

LI. Poſtridie ejus diei Cæſar præſidio utriſque caſtris, quod ſatis eſſe viſum eſt, reliquit: omnis alarios in conſpectu hoſtium pro caſtris minoribus conſtituit; quod minus multitudine militum legionariorum, pro hoſtium numero, valebat, ut ad ſpeciem alariis uteretur. Ipſe, triplici inſtructa acie, uſque ad caſtra hoſtium acceſſit. Tum demum neceſſario Germani ſuas copias caſtris eduxerunt, generatimque conſtituerunt, paribuſque intervallis, Harudes, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Seduſios, Suevos: omnemque aciem ſuam rhedis & carris circumdederunt; ne qua ſpes in fuga relinqueretur. Eo mulieres inpoſuerunt, quæ in prœlium proficiſcentes milites paſſis crinibus flentes inplorabant, ne ſe in ſervitutem Romanis traderent.

LII. Cæſar ſingulis legionibus ſingulos legatos, & quæſtorem præfecit; uti eos teſtis ſuæ quiſque virtutis haberet. Ipſe a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hoſtium eſſe animum adverterat, prœlium commiſit. Ita noſtri acriter in hoſtes, ſigno dato, inpetum fecerunt. Itaque hoſtes repente celeriterque procurrerunt; ut ſpatium pila in hoſtes conjiciendi non daretur. Re-

jectis pilis, comminus gladiis pugnatum eſt. At Germani celeriter, ex conſuetudine ſua, phalange facta, inpetus gladiorum exceperunt. Reperti ſunt complures noſtri milites, qui in phalangas inſilirent, & ſcuta manibus revellerent, & deſuper vulnerarent. Quum hoſtium acies a ſiniſtro cornu pulſa, atque in fugam converſa eſſet; a dextro cornu vehementer multitudine ſuorum noſtram aciem premebant. Id quum animadvertiſſet P. Craſſus adoleſcens, qui equitatu præerat, quod expeditior erat, quam hi, qui inter aciem verſabantur, tertiam aciem laborantibus noſtris ſubſidio miſit.

LIII. Ita prœlium reſtitutum eſt, atque omnes hoſtes terga verterunt, neque prius fugere deſtiterunt, quam ad flumen Rhenum milia paſſuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerint. Ibi perpauci, aut viribus confiſi, tranſnatare contenderunt; aut, lintribus inventis, ſibi ſalutem repererunt. In his fuit Arioviſtus, qui, naviculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit: reliquos omnes conſecuti equites noſtri interfecerunt. Duæ fuerunt Arioviſti uxores, una Sueva natione, quam ab domo ſecum eduxerat; altera Norica, regis Vocionis ſoror, quam in Gallia duxerat, a fratre miſſam. Utræque in ea fuga perierunt. Duæ filiæ harum, altera occiſa, altera capta eſt. C.

Valerius Procillus, quum a cuſtodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipſum Cæſarem, hoſtis equitatu perſequentem, incidit. Quæ quidem res Cæſari non minorem, quam ipſa victoria, voluptatem adtulit: quod hominem honeſtiſſimum provinciæ Galliæ, ſuum familiarem, & hoſpitem, ereptum e manibus hoſtium, ſibi reſtitutum videbat: neque ejus calamitate de tanta voluptate & gratulatione quidquam fortuna deminuerat. Is, ſe præſente, de ſe ter ſortibus conſultum dicebat, utrum igni ſtatim necaretur, an in aliud tempus reſervaretur: ſortium beneficio ſe eſſe incolumem. Item M. Mettius repertus, & ad eum reductus eſt.

LIV. Hoc prœlio trans Rhenum nunciato, Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt; quos Ubii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos inſecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæſar, una æſtate duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni poſtulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præpoſuit: ipſe in citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus eſt.

ARGUMENTUM

LIBRI SECUNDI

DE

BELLO GALLICO.

I. *BELGÆ omnes contra P. R. conjurant:* III. *exceptis Remis,* V. *Cæsar contra eos exercitum Axonam flumen transducit.* VII. *Bibracti oppido,* VIII. *atque item Q. Titurio Legato a Belgis obpugnatis, subsidia mittit.* X. *Illi, frustra istis obpugnationibus tentatis, ad tuendos suos quisque fines, copias partiuntur.* XII. *Cæsar discedentes insequutus, Suessiones,* XIII. *Bellovacos,* XV. *& Ambianos in deditionem accipit.* XVI. *Nervios, fortiter se defendentes, debellat.* XXIX. *Item Aduatucos.*

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER SECUNDUS.

I. Quum esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores adferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum Romanum conjurare; obsidesque inter se dare: conjurandi has esse caussas: primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi Romani exercitum hiemare, atque inveterascere in Gallia, moleste ferebant: partim qui mobilitate & levitate animi novis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus,

atque his, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur; qui minus facile eam rem in imperio noſtro conſequi poterant.

II. Iis nunciis litteriſque commotus Cæſar duas legiones in citeriore Gallia novas conſcripſit, & inita æſtate, in interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum miſit. Ipſe, quum primum pabuli copia eſſe inciperet, ad exercitum venit. Dat negotium Senonibus, reliquiſque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoſcant: ſeque de his rebus certiorem faciant. Hi conſtanter omnes nunciaverunt, manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum vero dubitandum non exiſtimavit, quin ad eos [XII. die] proficiſceretur. Re frumentaria proviſa, caſtra movet, diebuſque circiter XV. ad fines Belgarum pervenit.

III. Eo quum de inproviſo, celeriuſque omnium opinione veniſſet, Remi, qui proximi Galliæ ex Belgis ſunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogium, primos civitatis, miſerunt: qui dicerent, ſe ſuaque omnia in fidem atque poteſtatem populi Romani permittere, neque ſe cum Belgis reliquis conſenſiſſe; neque contra populum Romanum omnino conjuraſſe; paratoſque eſſe, & obſides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumen-

to, ceterisque rebus juvare: reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his conjunxisse; tantumque esse eorum omnium furorem, ut, ne Suessiones quidem fratres consanguineosque suos, qui eodem jure, iisdem legibus utantur, unum imperium, unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent.

IV. Quum ab his quæreret, quæ civitates, quantæque in armis essent, & quid in bello possent, sic reperiebat; plerosque Belgas esse ortos ab Germanis, Rhenumque antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse; Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse: solosque esse, qui patrum nostrorum memoria, omni Gallia vexata, Teutonos, Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint: qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata, Remi dicebant; propterea quod propinquitatibus adfinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos Bellovacos & virtute, & auctoritate, & hominum numero valere: hos posse conficere armata milia centum, pollicitos ex eo numero electa LX; totiusque belli imperium

ſibi poſtulare. Sueſſiones ſuos eſſe finitimos; latiſſimos, feraciſſimoſque agros poſſidere: apud eos fuiſſe regem noſtra etiam memoria Divitiacum, totius Galliæ potentiſſimum; qui quum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit: nunc eſſe regem Galbam: ad hunc propter juſtitiam, prudentiamque, totius belli ſummam omnium voluntate deferri: oppida habere numero XII; polliceri milia armata quinquaginta: totidem Nervios, qui maxime feri inter ipſos habeantur, longiſſimeque abſint: XV. milia Atrebates: Ambianos X. milia, Morinos XXV. milia: Menapios IX. milia: Caletos X. milia: Velocaſſes & Veromanduos totidem: Aduatucos XIX. milia: Condruſos, Eburones, Cæræſos, Pæmanos, qui uno nomine Germani adpellantur, arbitrari ad XL. milia.

V. Cæſar Remos cohortatus, liberaliterque oratione proſecutus, omnem ſenatum ad ſe convenire, principumque liberos obſides ad ſe adduci juſſit. Quæ omnia ab his diligenter ad diem facta ſunt. Ipſe Divitiacum Æduum magnoopere cohortatus, docet, quanto opere Reipublicæ communiſque ſalutis interſit, manus hoſtium diſtineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum ſit. Id fieri poſſe, ſi ſuas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint, & eorum agros populari

cœperint. His mandatis, eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit, neque jam longe abesse, ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Remis cognovit; flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum transducere maturavit, atque ibi castra posuit. Quæ res & latus unum castrorum ripis fluminis muniebat, &, post eum quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Remis, reliquisque civitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi præsidium ponit; & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum VI. cohortibus relinquit. Castra in altitudinem pedum XII. vallo, fossaque duodeviginti pedum munire jubet.

VI. Ab his castris oppidum Remorum, nomine Bibrax, aberat milia passuum VIII. id ex itinere magno inpetu Belgæ obpugnare cœperunt. Ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, obpugnatio est hæc. Ubi circumjecta multitudine hominum totis mœnibus, undique lapides in murum jaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est; testudine facta, portas succedunt, murumque subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam quum tanta multitudo lapides ac tela conjicerent, in muro consistendi potestas erat

nulli. Quum finem obpugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuncios ad eum mittit, "Nisi subsidium sibi submittatur, sese "diutius sustinere non posse."

VII. Eo de media nocte Cæsar, iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas, & Cretas sagittarios, & funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. Quorum adventu, & Remis cum spe defensionis studium propugnandi accessit; & hostibus eadem de caussa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paullisper apud oppidum morati, agrosque Remorum depopulati, omnibus vicis, ædificiisque, quos adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris omnibus copiis contenderunt: & ab milibus passuum minus II. castra posuerunt: quæ castra, ut fumo, atque ignibus significabatur, amplius milibus passuum VIII. in latitudinem patebant.

VIII. Cæsar primo, & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem virtutis, prœlio supersedere statuit: quotidie tamen equestribus prœliis, quid hostis virtute posset, & quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura obportuno atque idoneo, quod

is collis, ubi caſtra poſita erant, paullulum ex planitie editus tantum adverſus in latitudinem patebat, quantum loci acies inſtructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris dejectus habebat; & frontem leniter faſtigatus paullatim ad planitiem redibat: ab utroque latere ejus collis tranſverſam foſſam obduxit circiter paſſuum CD: & ad extremas foſſas caſtella conſtituit, ibique tormenta conlocavit: ne, quum aciem inſtruxiſſet, hoſtes (quod tantum multitudine poterant) ab lateribus pugnantes ſuos circumvenire poſſent. Hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conſcripſerat, in caſtris relictis, ut, ſi qua opus eſſet, ſubſidio duci poſſent, reliquas ſex legiones pro caſtris in acie conſtituit. Hoſtes item ſuas copias ex caſtris eductas inſtruxerant.

IX. Palus erat non magna inter noſtrum atque hoſtium exercitum. Hanc ſi noſtri tranſirent, hoſtes exſpectabant; noſtri autem, ſi ab illis initium tranſeundi fieret, ut inpeditos adgrederentur, parati in armis erant. Interim prœlio equeſtri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri tranſeundi initium faciunt, ſecundiore equitum prœlio noſtris, Cæſar ſuos in caſtra reduxit. Hoſtes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod eſſe poſt noſtra caſtra demonſtratum eſt. Ibi vadis repertis, partem ſuarum copiarum tranſducere co-

nati sunt; eo consilio, ut, si possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interscinderent: si minus potuissent, agros Remorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant; commeatuque nostros prohiberent.

X. Cæsar certior factus ab Titurio omnem equitatum, & levis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosque pontem transducit, atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes inpeditos nostri in flumine adgressi, magnum eorum numerum occiderunt; per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt; primos, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi & de expugnando oppido, & de flumine transeundo spem se fefellisse, intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi caussa viderunt, atque ipsos res frumentaria deficere cœpit; concilio convocato, constituerunt, optimum esse, domum suam quemque reverti; & quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenirent; ut potius in suis, quam in alienis finibus decertarent; & domesticis copiis rei frumentariæ uterentur. Ad eam sententiam, cum reliquis caussis, hæc quoque ratio eos deduxit; quod, Divitiacum atque Æduos

finibus Bellovacorum adpropinquare, cognoverant. His perſuaderi, ut diutius morarentur, neque ſuis auxilium ferrent, non poterat.

XI. Ea re conſtituta, ſecunda vigilia magno cum ſtrepitu ac tumultu caſtris egreſſi, nullo certo ordine, neque imperio, quum ſibi quiſque primum itineris locum peteret, & domum pervenire properaret, fecerunt, ut conſimilis fugæ profectio videretur. Hac re ſtatim Cæſar per ſpeculatores cognita, inſidias veritus; quod, qua de cauſſa diſcederent, nondum perſpexerat, exercitum, equitatumque caſtris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui noviſſimum agmen moraretur, præmiſit. His Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cottam, legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus ſubſequi juſſit. Hi noviſſimos adorti, & multa milia paſſuum proſecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt: quum ab extremo agmine, ad quos ventum erat, conſiſterent; fortiterque inpetum noſtrorum militum ſuſtinerent; priores, quod abeſſe a periculo viderentur, neque ulla neceſſitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga ſibi præſidium ponerent. Ita ſine ullo periculo tantam eorum multitudinem noſtri interfecerunt, quantum fuit diei ſpatium: ſub occa-

ſumque Solis deſtiterunt, ſeque in caſtra, ut erat imperatum, receperunt.

XII. Poſtridie ejus diei Cæſar, prius quam ſe hoſtes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Sueſſionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit; &, magno itinere confecto, ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere obpugnare conatus, quod vacuum ab defenſoribus eſſe audiebat, propter latitudinem foſſæ, murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Caſtris munitis, vineas agere, quæque ad obpugnandum uſui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fuga Sueſſionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto, turribuſque conſtitutis, magnitudine operum, quæ neque viderant ante Galli, neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæſarem de deditione mittunt, &, petentibus Remis, ut conſervarentur, inpetrant.

XIII. Cæſar, obſidibus acceptis, primis civitatis, atque ipſius Galbæ regis duobus filiis, armiſque omnibus ex oppido traditis, in deditionem Sueſſiones accepit; exercitumque in Bellovacos ducit. Qui quum ſe, ſuaque omnia in oppidum Bratuſpantium contuliſſent, atque ab eo oppido Cæſar cum exercitu circiter milia paſſuum V abeſ-

ſet, omnes majores natu ex oppido egreſſi, manus ad Cæſarem tendere, & voce ſignificare cœperunt, ſeſe in ejus fidem ac poteſtatem venire; neque contra populum Romanum armis contendere: item, quum ad oppidum acceſſiſſet, caſtraque ibi poneret, pueri, mulieresque ex muro paſſis manibus, ſuo more, pacem ab Romanis petierunt.

XIV. Pro his Divitiacus (nam poſt diſceſſum Belgarum, dimiſſis Æduorum copiis, ad eum reverterat) facit verba. "Bellovacos omni tempore "in fide, atque amicitia civitatis Æduæ fuiſſe: in"pulſos ab ſuis principibus, qui dicerent, Æduos, "a Cæſare in ſervitutem redactos, omnes indig"nitates contumeliaſque perferre, & ab Æduis "defeciſſe, & populo Romano bellum intuliſſe. "Qui hujus conſilii principes fuiſſent, quod intel"legerent, quantam calamitatem civitati intuliſ"ſent, in Britanniam profugiſſe. Petere non ſo"lum Bellovacos, ſed etiam pro his Æduos, ut "ſua clementia ac manſuetudine in eos utatur. "Quod ſi fecerit, Æduorum auctoritatem apud "omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis "atque opibus, ſi qua bella inciderint, ſuſtentare "conſuerint."

XV. Cæſar honoris Divitiaci, atque Æduorum cauſſa, ſeſe eos in fidem recepturum, & conſervaturum, dixit: ſed, quod erat civitas magnâ

inter Belgas auctoritate, atque hominum multitudine præstabat, DC obsides poposcit. His traditis, omnibusque armis ex oppido conlatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se, suaque omnia, sine mora, dediderunt. Eorum fines Nervii adtingebant: quorum de natura moribusque Cæsar quum quæreret, sic reperiebat: "Nullum "aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, "reliquarumque rerum, ad luxuriam pertinen-"tium, inferri: quod iis rebus relanguescere ani-"mos eorum, & remitti virtutem existimarent: "esse homines feros, magnæque virtutis: incre-"pitare, atque incusare reliquos Belgas, qui se po-"pulo Romano dedidissent, patriamque virtutem "projecissent: confirmare, sese neque legatos mis-"suros, neque ullam conditionem pacis accep-"turos."

XVI. Quum per eorum fines triduum iter fecisset; inveniebat ex captivis, Sabim flumen ab castris suis non amplius milia passuum X abesse: trans id flumen omnis Nervios consedisse; adventumque ibi Romanorum exspectare una cum Atrebatibus, & Veromanduis, finitimis suis. Nam his utrisque persuaserant, uti eamdem belli fortunam experirentur. Exspectari etiam ab his Aduatucorum copias, atque esse in itinere: mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur,

in eum locum conjeciſſe, quo propter paludes exercitui aditus non eſſet.

XVII. His rebus cognitis, exploratores, centurioneſque præmittit, qui locum idoneum caſtris deligant. Quumque ex dedititiis Belgis, reliquiſque Gallis complures, Cæſarem ſecuti, una iter facerent: quidam ex his, ut poſtea ex captivis cognitum eſt, eorum dierum conſuetudine itineris noſtri exercitus perſpecta, nocte ad Nervios pervenerunt, atque iis demonſtrarunt, inter ſingulas legiones, inpedimentorum magnum numerum intercedere; neque eſſe quidquam negotii, quum prima legio in caſtra veniſſet, reliquæque legiones magnum ſpatium abeſſent, hanc ſub ſarcinis adoriri: qua pulſa, inpedimentiſque direptis, futurum, ut reliquæ contra conſiſtere non auderent. Adjuvabat etiam eorum conſilium, qui rem deferebant; quod Nervii antiquitus, quum equitatu nihil poſſent, (neque enim ad hoc tempus ei rei ſtudent, ſed, quidquid poſſunt, pedeſtribus valent copiis) quo facilius finitimorum equitatum, ſi prædandi cauſſa ad eos veniſſent, inpedirent, teneris arboribus inciſis, atque inflexis (crebriſ*que* in latitudinem ramis, *(enatis)* & rubis ſentibuſque interjectis, effecerant, ut inſtar muri hæ ſepes munimenta præberent: quo non modo intrari, ſed ne perſpici quidem poſſit. His rebus quum iter agminis

noſtri inpediretur, non omittendum ſibi conſilium Nervii æſtimaverunt.

XVIII. Loci natura erat hæc, quem locum noſtri caſtris delegerant. Collis ab ſummo æqualiter declivis ad flumen Sabim, quod ſupra nominavimus, vergebat: ab eo flumine pari adclivitate collis naſcebatur adverſus huic, & contrarius, paſſus circiter cc. infima apertus, ab ſuperiore parte ſilveſtris; ut non facile introrſus perſpici poſſet. Intra eas ſilvas hoſtes in occulto ſeſe continebant: in aperto loco, ſecundum flumen, paucæ ſtationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter III.

XIX. Cæſar, equitatu præmiſſo, ſubſequebatur omnibus copiis: ſed ratio, ordoque agminis aliter ſe habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. Nam quod ad hoſtis adpropinquabat, conſuetudine ſua Cæſar VI legiones expeditas ducebat: poſt eas totius exercitus inpedimenta conlocarat: inde duæ legiones, quæ proxime conſcriptæ erant, totum agmen claudebant, præſidioque inpedimentis erant. Equites noſtri cum funditoribus ſagittariiſque flumen tranſgreſſi cum hoſtium equitatu prœlium commiſerunt. Quum ſe illi idemtidem in ſilvas ad ſuos reciperent, ac rurſus ex ſilva in noſtros inpetum facerent, neque noſtri longius, quam quem ad finem porrecta, ac

loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent; interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimenso, castra munire cœperunt. Ubi prima inpedimenta nostri exercitus ab his, qui in silvis abditi latebant, visa sunt; quod tempus inter eos committendi prœlii convenerat, ita ut intra silvas aciem ordinesque constituerant, atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt, inpetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsis, ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt; ut pæne uno tempore & ad silvas, & in flumine, & jam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Cæsari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, quum ad arma concurri oporteret: signum tuba dandum: ab opere revocandi milites: qui paullo longius, aggeris petendi caussa, processerant, arcessendi: acies instruenda: milites cohortandi: signum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis brevitas, & successus & incursus hostium inpediebat. His difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia atque usus militum; quod superioribus prœliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi præscribere, quam ab

aliis doceri, poterant: & quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi, propter propinquitatem & celeritatem hostium, nihil jam Cæsaris imperium spectabant; sed per se, quæ videbantur, administrabant.

XXI. Cæsar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit; & ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione cohortatus, quam uti suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque inpetum fortiter sustinerent; quod non longius hostes aberant, quam quo telum adjici posset, prœlii committendi signum dedit. Atque in alteram partem item cohortandi caussa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modo ad insignia adcommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque tegimenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu devenit, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit; ne, in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret.

XXII. Instructo exercitu, magis, ut loci natura, dejectusque collis, & necessitas temporis; quam, ut rei militaris ratio, atque ordo postulabat: quum

diverſis locis legiones aliæ alia in parte hoſtibus reſiſterent, ſepibuſque denſiſſimis, ut ante demonſtravimus, interjectis, proſpectus inpediretur; neque certa ſubſidia conlocari, neque quid in quaque parte opus eſſet, provideri, neque ab uno omnia imperia adminiſtrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii ſequebantur.

XXIII. Legionis nonæ & decimæ milites, ut in ſiniſtra parte acie conſtiterant, pilis emiſſis, curſu ac laſſitudine exanimatos, volneribuſque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco ſuperiore in flumen compulerunt; & tranſire conantes, inſecuti gladiis, magnam partem eorum inpeditam interfecerunt. Ipſi tranſire flumen non dubitaverunt; & in locum iniquum progreſſi rurſus regreſſos ac reſiſtentes hoſtes, redintegrato prœlio, in fugam dederunt. Item alia in parte diverſæ duæ legiones, undecima, & octava, profligatis Veromanduis, quibuſcum erant congreſſi, ex loco ſuperiore in ipſis fluminis ripis prœliabantur. At tum totis fere a fronte, & ab ſiniſtra parte nudatis caſtris, quum in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea intervallo ſeptima conſtitiſſet; omnes Nervii confertiſſimo agmine, duce Boduognato, qui ſummam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum

pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum castrorum locum petere cœpit.

XXIV. Eodem tempore equites nostri, levisque armaturæ pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo hostium inpetu pulsos dixeram, quum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant: & calones, qui ab Decumana porta, ac summo jugo collis, nostros victores flumen transisse, conspexerant, prædandi caussa egressi, quum respexissent, & hostes in nostris castris versari vidissent, præcipites fugæ sese mandabant: simul eorum, qui cum inpedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur; aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui, auxilii caussa ab civitate missi, ad Cæsarem venerant, quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, & pæne circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas, diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt: Romanos pulsos superatosque, castris inpedimentisque eorum hostes potitos, civitati renunciaverunt.

XXV. Cæsar, ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus; ubi suos urgueri,

ſignisque in unum locum conlatis duodecimæ legionis confertos milites ſibi ipſos ad pugnam eſſe inpedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus occiſis, ſigniferoque interfecto, ſigno amiſſo, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occiſis, in his Primopilo, P. Sextio Baculo, fortiſſimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam ſe ſuſtinere non poſſet; reliquos eſſe tardiores, & nonnullos ab noviſſimis deſertos prœlio excedere, ac tela vitare, hoſtis neque a fronte ex inferiore loco ſubeuntes intermittere, & ab utroque latere inſtare, & rem eſſe in anguſto vidit, neque ullum eſſe ſubſidium, quod ſubmitti poſſet; ſcuto ab noviſſimis uni militi detracto (quod ipſe eo ſine ſcuto venerat,) in primam aciem proceſſit, centurionibusque nominatim adpellatis, reliquos cohortatus milites ſigna inferre, & manipulos laxare juſſit, quo facilius gladiis uti poſſent. Cujus adventu ſpe inlata militibus, ac redintegrato animo, quum pro ſe quisque in conſpectu Imperatoris, & jam in extremis ſuis rebus operam navare cuperent, paullum hoſtium inpetus tardatus eſt.

XXVI. Cæſar quum ſeptimam legionem, quæ juxta conſtiterat, item urgueri ab hoſte vidiſſet, Tribunos militum monuit, ut paullatim ſeſe legiones conjungerent, & converſa ſigna in hoſtes in-

ferrent. Quo facto, quum alius alii subsidium ferrent, neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere, ac fortius pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in novissimo agmine præsidio inpedimentis fuerant, prœlio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur: & T. Labienus, castris hostium potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. Qui, quum ex equitum & calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo & castra, & legiones, & Imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.

XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio facta est, ut nostri, etiam qui volneribus confecti procubuissent, scutis innixi, prœlium redintegrarent; tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent; equites vero, ut turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnæ se legionariis militibus præferrent. At hostes, etiam in extrema spe salutis, tantam virtutem præstiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent: his dejectis, & coacervatis cadaveribus, qui super-

essent, ut ex tumulo, tela in nostros conjicerent, & pila intercepta remitterent: ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, adscendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hoc prœlio facto, & prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto, majores natu, quos una cum pueris, mulieribusque in æstuaria ac paludes conlectos dixeramus, hac pugna nunciata, quum victoribus nihil inpeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei dediderunt, & in commemoranda civitatis calamitate, ex DC, ad III senatores; ex hominum milibus LX, vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt: quos Cæsar, ut in miseros ac subplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit; suisque finibus atque oppidis uti jussit; & finitimis imperavit, ut ab injuria & maleficio se suosque prohiberent.

XXIX. Aduatuci, de quibus supra scripsimus, quum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reverterunt: cunctis oppidis castellisque desertis, sua omnia in unum oppidum, egregie natura munitum, contulerunt. Quod quum ex omnibus in

circuitu partibus altiſſimas rupes deſpectuſque haberet, una ex parte leniter adclivis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum, relinquebatur: quem locum duplici altiſſimo muro munierant: tum magni ponderis ſaxa, & præacutas trabes in muro conlocarant. Ipſi erant ex Cimbris, Teutoniſque prognati; qui, quum iter in provinciam noſtram, atque Italiam facerent, iis inpedimentis, quæ ſecum agere, ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depoſitis, cuſtodiæ ex ſuis ac præſidio VI milia hominum una reliquerunt. Hi, poſt eorum obitum, multos annos a finitimis exagitati, quum alias bellum inferrent, alias inlatum defenderent, conſenſu eorum omnium pace facta, hunc ſibi domicilio locum delegerunt.

XXX. Ac, primo adventu exercitus noſtri, crebras ex oppido excurſiones faciebant, parvuliſque prœliis cum noſtris contendebant: poſtea, vallo pedum XII, in circuitu XV milium, crebriſque caſtellis circummuniti, oppido ſeſe continebant. Ubi, vineis actis, aggere exſtructo, turrim procul conſtitui viderunt, primum inridere ex muro, atque increpitare vocibus, quo tanta machinatio ab tanto ſpatio inſtitueretur? Quibuſnam manibus, aut quibus viribus, præſertim homines tantulæ ſtaturæ (nam plerumque hominibus Gallis, præ magnitudine corporum ſuorum, brevitas noſ-

tra contemtui eſt,) tanti oneris turrim in muros ſeſe conlocare confiderent?

XXXI. Ubi vero moveri, & adpropinquare mœnibus viderunt, nova atque inuſitata ſpecie commoti, legatos ad Cæſarem de pace miſerunt; qui ad hunc modum locuti: "Non ſe exiſtimare, "Romanos ſine ope divina bellum gerere; qui "tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate "promovere [& ex propinquitate pugnare] poſ- "ſent: ſe, ſuaque omnia eorum poteſtati per- "mittere," dixerunt. "Unum petere, ac depre- "cari; ſi forte pro ſua clementia ac manſuetudine, "quam ipſi ab aliis audirent, ſtatuiſſet, Adua- "tucos eſſe conſervandos, ne ſe armis deſpolia- "ret. Sibi omnes fere finitimos eſſe inimicos, ac "ſuæ virtuti invidere; a quibus ſe defendere, "traditis armis, non poſſent. Sibi præſtare, ſi "in eum caſum deducerentur, quamvis fortunam "a populo Romano pati, quam ab his per cruci- "atum interfici, inter quos dominari conſueſ- "ſent."

XXXII. Ad hæc Cæſar reſpondit; "Se magis "conſuetudine ſua, quam merito eorum, civita- "tem conſervaturum, ſi prius, quam murum "aries adtigiſſet, ſe dedidiſſent; ſed deditionis "nullam eſſe conditionem, niſi armis traditis: "ſe id, quod in Nerviis feciſſet, facturum, fini-

" timisque imperaturum, ne quam dedititiis po-
" puli Romani injuriam inferrent." Re nunciata ad suos, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, jacta, sic, ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent: & tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata, atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi.

XXXIII. Sub vesperum Cæsar portas claudi, militesque ex oppido exire jussit, ne quam noctu oppidani ab militibus injuriam acciperent. Illi, ante inito, ut intellectum est, consilio, quod, deditione facta, nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentius servaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant & celaverant, armis; partim, scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant; tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Cæsar imperarat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursum est: pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut a viris fortibus, in extrema spe salutis, iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit; quum

in una virtute omnis ſpes ſalutis conſiſteret. Occiſis ad hominum milibus IV, reliqui in oppidum rejecti ſunt. Poſtridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo, atque intromiſſis militibus noſtris, ſectionem ejus oppidi univerſam Cæſar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus eſt milium LIII.

XXXIV. Eodem tempore a P. Craſſo, quem cum legione una miſerat ad Venetos, Unellos, Oſiſmios, Curioſolitas, Seſuvios, Aulercos, Rhedones, quæ ſunt maritimæ civitates, Oceanumque adtingunt, certior factus eſt, omnes eas civitates in ditionem poteſtatemque populi Romani eſſe redactas.

XXXV. His rebus geſtis omni Gallia pacata, tanta hujus belli ad barbaros opinio perlata eſt, uti ab his nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæſarem, quæ ſe obſides daturas, imperata facturas, pollicerentur. Quas legationes Cæſar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima æſtate ad ſe reverti juſſit. Ipſe in Carnutes, Andes, Turoneſque, quæ civitates propinquæ his locis erant, ubi bellum geſſerat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus eſt. Ob eaſque res, ex litteris Cæſaris, dies XV ſubplicatio decreta eſt. Quod ante id tempus accidit nulli.

ARGUMENTUM

LIBRI TERTII

DE

BELLO GALLICO.

I. SER. *Galba Legatus quasdam inter Alpes & Rhodanum sitas gentes, secundis aliquot prœliis, subigit.* II. *Sedunos Veragrosque rebellantes, gravi clade affligit.* VII. *Eodem tempore & rebellant Veneti, Unelli, Curiosolitæque, & alii ad Oceanum in Celtica populi.* XII. *Cæsar, diu frustra terrestri bello lacessitis Venetis,* XIV. *tandem navali eos superat.* XVII. *Dum interea etiam legati, Q. Titurius cum Unellis;* XX. *P. Crassus cum Aquitaniæ compluribus populis, feliciter bellum gerunt.* XXVIII. *Cæsar, Morinos Menapiosque adgressus, ob anni tempus exercitum reducit.*

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER TERTIUS.

I. Quum in Italiam proficifceretur Cæfar, Serv. Galbam cum legione duodecima, & parte equitatus, in Nantuatis, Veragros, Sedunofque mifit, qui ab finibus Allobrogum, & lacu Lemanno, & flumine Rhodano ad fummas Alpes pertinent. Cauffa mittendi fuit, "quod iter per Alpis, quo "magno cum periculo, magnifque cum portoriis "mercatores ire confuerant, patefieri volebat." Huic permifit, fi opus effe arbitraretur, uti in eis locis legionem, hiemandi cauffa, conlocaret. Galba, fecundis aliquot prœliis factis, caftellifque compluribus eorum expugnatis, miffis ad eum undique legatis, obfidibufque datis, & pace facta, conftituit, cohortis duas in Nantuatibus conlocare, & ipfe cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico

Veragrorum, qui adpellatur Octodurus, hiemare. Qui vicus, positus in valle, non magna adjecta planicie, altissimis montibus undique continetur. Quum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis concessit, alteram, vacuam ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum adtribuit. Eum locum vallo fossaque munivit.

II. Quum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eo comportari jussisset, subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui inpenderent, a maxima multitudine Sedunorum & Veragrorum teneri. Id aliquot de caussis acciderat, ut subito Galli belli renovandi, legionisque obprimendæ consilium caperent. Primum, quod legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus, & compluribus singillatim, qui, commeatus petendi caussa, missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quod, propter iniquitatem loci, quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conjicerent, ne primum quidem posse inpetum suum sustineri, existimabant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; & Romanos, non solum itinerum caussa, sed etiam perpetuæ possessionis,

culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ provinciæ adjungere, ſibi perſuaſum habebant.

III. His nunciis acceptis, Galba; quum neque opus hibernorum, munitioneſque plene eſſent perfectæ, neque de frumento, reliquoque commeatu ſatis eſſet proviſum; quod, deditione facta, obſidibuſque acceptis, nihil de bello timendum exiſtimaverat; conſilio celeriter convocato, ſententias exquirere cœpit. Quo in conſilio, quum tantum repentini periculi præter opinionem accidiſſet, ac jam omnia fere ſuperiora loca multitudine armatorum completa conſpicerentur, neque ſubſidio veniri, neque commeatus ſubportari, interclufis itineribus, poſſent; prope jam deſperata ſalute, nonnullæ hujuſmodi ſententiæ dicebantur, ut, inpedimentis relictis, eruptione facta, iiſdem itineribus, quibus eo perveniſſent, ad ſalutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hoc reſervato ad extremum conſilio, interim rei eventum experiri, & caſtra defendere.

IV. Brevi ſpatio interjecto vix, ut his rebus, quas conſtituiſſent, conlocandis, atque adminiſtrandis tempus daretur, hoſtes ex omnibus partibus, ſigno dato, decurrere; lapides, gæſaque in vallum conjicere. Noſtri primo integris viribus fortiter repugnare, neque ullum fruſtra telum ex

loco ſuperiore mittere: ut quæque pars caſtrorum nudata defenſoribus premi videbatur, eo occurrere, & auxilium ferre: ſed hoc ſuperari, quod diuturnitate pugnæ hoſtes defeſſi prœlio excedebant, alii integris viribus ſuccedebant: quarum rerum a noſtris propter paucitatem fieri nihil poterat; ac non modo defeſſo ex pugna excedendi, ſed ne ſaucio quidem ejus loci, ubi conſtiterat, relinquendi, ac ſui recipiendi facultas dabatur.

V. Quum jam amplius horis VI continenter pugnaretur, ac non ſolum vires, ſed etiam tela noſtris deficerent, atque hoſtes acrius inſtarent, languidioribuſque noſtris, vallum ſcindere, & foſſas complere cœpiſſent, reſque eſſet jam ad extremum perducta caſum, P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prœlio compluribus confectum vulneribus diximus, & item C. Voluſenus, tribunus militum, vir & conſilii magni & virtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam eſſe ſpem ſalutis docent, ſi, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. Itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulliſper intermitterent prœlium, ac tantummodo tela miſſa exciperent, ſeque ex labore reficerent; poſt, dato ſigno, ex caſtris erumperent, atque omnem ſpem ſalutis in virtute ponerent.

VI. Quod juſſi ſunt, faciunt; ac ſubito omnibus portis eruptione facta, neque cognoſcendi, quid fieret, neque ſui conligendi hoſtibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna, eos, qui in ſpem potiundorum caſtrorum venerant, undique circumventos, interficiunt, & ex hominum milibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad caſtra veniſſe conſtabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conjiciunt, ac, ne in locis quidem ſuperioribus, conſiſtere patiuntur. Sic omnibus hoſtium copiis fuſis, armiſque exſutis, ſe in caſtra munitioneſque ſuas recipiunt. Quo prœlio facto, quod ſæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio ſe in hiberna conſilio veniſſe meminerat, aliis occurriſſe rebus viderat, maxime frumenti, commeatuſque inopia permotus, poſtero die omnibus ejus vici ædificiis incenſis, in provinciam reverti contendit; ac, nullo hoſte prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuatis, inde in Allobrogas, perduxit, ibique hiemavit.

VII. His rebus geſtis, quum omnibus de cauſſis Cæſar pacatam Galliam exiſtimaret, ſuperatis Belgis, expulſis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita, inita hieme, in Illyricum profectus eſſet, quod eas quoque nationes adire, & regiones cognoſcere volebat; ſubitum bellum in Gallia coor-

tum eſt. Ejus belli hæc fuit cauſſa. P. Craſſus adoleſcens cum legione VII proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunoſque militum complures in finitimas civitates, frumenti commeatuſque petendi cauſſa, dimiſit. Quo in numero erat T. Terraſidius miſſus in Eſubios; M. Trebius Gallus, in Curioſolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos.

VIII. "Hujus eſt civitatis longe ampliſſima "auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, "quod & naves habent Veneti plurimas, quibus "in Britanniam navigare conſuerunt; & ſcientia "atque uſu nauticarum rerum reliquos antece-"dunt; & in magno inpetu maris, atque aperto, "paucis portibus interjectis, quos tenent ipſi, om-"nes fere, qui eo mari uti conſuerunt, habent "vectigales." Ab iis fit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos ſuos ſe obſides, quos Craſſo dediſſent, recuperaturos exiſtimabant. Horum auctoritate finitimi adducti (ut ſunt Gallorum ſubita & repentina conſilia) eadem de cauſſa Trebium Terraſidiumque retinent: & celeriter miſſis legatis, per ſuos principes inter ſe conjurant, nihil, niſi communi conſilio, acturos, eumdemque omnis fortunæ exitum eſſe laturos; reliquaſque civitates ſollicitant, ut in ea libertate,

quam a majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre, mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, "si velit suos recipere, obsides sibi remittat."

IX. Quibus de rebus Cæsar ab Crasso certior factus, quod ipse aberat longius, naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque comparari jubet. His rebus celeriter administratis, ipse, quum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque item civitates, cognito Cæsaris adventu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intellegebant, legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos ab se, & in vincula conjectos; pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime ea, quæ ad usum navium pertinent, providere instituunt, hoc majore spe, quod multum natura loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa æstuariis, navigationem inpeditam propter inscientiam locorum, paucitatemque portuum sciebant: neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse, confidebant. Ac jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se

plurimum navibus poſſe. Romanos neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum geſturi eſſent, vada, portus, inſulas noviſſe: ac longe aliam eſſe navigationem in concluſo mari, atque in vaſtiſſimo atque apertiſſimo Oceano, perſpiciebant. His initis conſiliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant: naves in Venetiam, ubi Cæſarem primum bellum geſturum conſtabat, quam plurimas poſſunt, cogunt. Socios ſibi ad id bellum Oſiſmios, Lexovios, Nannetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintes, Menapios adſciſcunt: auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones poſita eſt, arceſſunt.

X. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas ſupra oſtendimus. Sed multa Cæſarem tamen ad id bellum incitabant; "injuriæ retentorum equitum Romanorum, rebellio facta poſt deditionem, defectio datis obſidibus, tot civitatum conjuratio:" in primis, "ne, hac parte neglecta, reliquæ nationes ſibi idem licere, arbitrarentur." Itaque, quum intellegeret, omnes fere Gallos novis rebus ſtudere, & ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati ſtudere, & conditionem ſervitutis odiſſe; prius quam plures civitates conſpirarent, partiendum ſibi, ac latius diſtribuendum exercitum putavit.

XI. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi flumini Rheno ſunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Remos, reliquoſque Belgas adeat, atque in officio contineat; Germanoſque, qui auxilio a Belgis arceſſiti dicebantur, ſi per vim navibus flumen tranſire conentur, prohibeat. P. Craſſum cum cohortibus legionariis XII, & magno numero equitatus in Aquitaniam proficiſci jubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III in Unellos, Curioſolitas, Lexovioſque mittit, qui eam manum diſtinendam curet. D. Brutum adoleſcentem claſſi, Gallicisſque navibus, quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquisſque pacatis regionibus convenire juſſerat, præficit; &, quum primum poſſet, in Venetos proficiſci jubet. Ipſe eo pedeſtribus copiis contendit.

XII. Erant ejuſmodi fere ſitus oppidorum, ut poſita in extremis lingulis promontoriiſque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto ſe æſtus incitaviſſet, quod bis accidit ſemper, horarum XII ſpatio; neque navibus, quod, rurſus minuente æſtu, naves in vadis adflictarentur. Ita utraque re oppidorum obpugnatio inpediebatur: ac, ſi quando magnitudine operis forte ſuperati, extruſo mari aggere ac molibus, atque his ferme oppidi mœni-

bus adæquatis, ſuis fortunis deſperare cœperant; magno numero navium adpulſo, cujus rei ſummam facultatem habebant, ſua deportabant omnia, ſeque in proxima oppida recipiebant: ibi ſe rurſus iiſdem obportunitatibus loci defendebant. Hæc eo facilius magnam partem æſtatis faciebant, quod noſtræ naves tempeſtatibus detinebantur; ſummaque erat vaſto atque aperto mari, magnis æſtibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas navigandi.

XIII. Namque ipſorum naves ad hunc modum factæ, armatæque erant. "Carinæ aliquanto planiores, quam noſtrarum navium, quo facilius "vada, ac deceſſum æſtus excipere poſſent: "proræ admodum erectæ, atque item puppes "ad magnitudinem fluctuum tempeſtatumque "adcommodatæ. Naves totæ factæ ex robore, "ad quamvis vim & contumeliam perferendam. "Tranſtra pedalibus in latitudinem trabibus con-"fixa clavis ferreis, digiti pollicis craſſitudine; "anchoræ, pro funibus, ferreis catenis revinctæ; "pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ. "Hæ ſive propter lini inopiam, atque ejus uſus "inſcientiam; ſive eo, quod eſt magis veriſimile, "quod tantas tempeſtates Oceani, tantoſque in-"petus ventorum ſuſtineri, ac tanta onera navium "regi velis non ſatis commode arbitrabantur."

Cum his navibus noſtræ claſſi ejuſmodi congreſſus erat; ut una celeritate, & pulſu remorum præſtaret; reliqua, pro loci natura, pro vi tempeſtatum, illis eſſent aptiora & adcommodatiora: neque enim his noſtræ roſtro nocere poterant; (tanta in eis erat firmitudo) neque propter altitudinem facile telum adjiciebatur; & eadem de cauſſa minus commode ſcopulis continebantur. Accedebat, ut, quum ſævire ventus cœpiſſet, & ſe vento dediſſent, & tempeſtatem ferrent facilius, & in vadis conſiſterent tutius, & ab æſtu derelictæ nihil ſaxa & cautes timerent: quarum rerum omnium noſtris navibus caſus erant extimeſcendi.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis, Cæſar, ubi intellexit, fruſtra tantum laborem ſumi, neque hoſtium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri poſſe, ſtatuit exſpectandam claſſem; quæ ubi convenit, ac primum ab hoſtibus viſa eſt, circiter CCXX naves eorum paratiſſimæ, atque omni genere armorum ornatiſſimæ, profectæ ex portu, noſtris adverſæ conſtiterunt: neque ſatis Bruto, qui claſſi præerat, vel tribunis militum, centurionibuſque, quibus ſingulæ naves erant adtributæ, conſtabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ inſiſterent: roſtro enim noceri non poſſe cognoverant: turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus ſuperabat; ut

neque ex inferiore loco ſatis commode tela adjici poſſent, & miſſa ab Gallis gravius acciderent. Una erat magno uſui res præparata a noſtris, falces præacutæ, inſertæ adfixæque longuriis, non abſimili forma muralium falcium. His quum funes, qui antemnas ad malos deſtinabant, comprehenſi, adductique erant, navigio remis incitato, prærumpebantur. Quibus abſciſis, antemnæ neceſſario concidebant, ut, quum omnis Gallicis navibus ſpes in velis armamentiſque conſiſteret, his ereptis, omnis uſus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen poſitum in virtute; qua noſtri milites facile ſuperabant, atque eo magis, quod in conſpectu Cæſaris, atque omnis exercitus res gerebatur; ut nullum paullo fortius factum latere poſſet: omnes enim colles, ac loca ſuperiora, unde erat propinquus deſpectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Disjectis, ut diximus, antemnis, quum ſingulas binæ ac ternæ naves circumſteterant, milites ſumma vi tranſcendere in hoſtium naves contendebant. Quod poſtquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga ſalutem petere contenderunt. Ac, jam converſis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta ſubito malacia, ac tranquillitas exſtitit, ut ſe ex loco mo-

vere non poſſent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit obportuna. Nam ſingulas noſtri confectati expugnaverunt, ut perpaucæ ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint, quum ab hora fere IV, uſque ad Solis occaſum, pugnaretur.

XVI. Quo prœlio bellum Venetorum, totiuſque oræ maritimæ confectum eſt. Nam quum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid conſilii aut dignitatis fuit, eo convenerant; tum, navium quod ubique fuerat, in unum locum coëgerant: quibus amiſſis, reliqui neque, quo ſe reciperent, neque, quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque ſe, ſuaque omnia Cæſari dediderunt: in quos eo gravius Cæſar vindicandum ſtatuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris jus legatorum conſervaretur. Itaque, omni ſenatu necato, reliquos ſub corona vendidit.

XVII. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum iis copiis, quas a Cæſare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix, ac ſummam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant; ex quibus exercitum, magnaſque copias coëgerat. Atque his paucis diebus Aulerci Eburovices, Lexoviique, ſenatu ſuo interfecto, quod auctores belli eſſe nolebant, portas clauſerunt, ſeque cum Viridovice

conjunxerunt: magnaque præterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerant, quos ſpes prædandi, ſtudiumque bellandi ab agricultura, & quotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco caſtris ſeſe tenebat; quum Viridovix contra eum duum milium ſpatio conſediſſet, quotidieque productis copiis pugnandi poteſtatem faceret, ut jam non ſolum hoſtibus in contemtionem Sabinus veniret, ſed etiam noſtrorum militum vocibus nonnihil carperetur: tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum caſtrorum hoſtes accedere auderent. Id ea de cauſſa faciebat, quod cum tanta multitudine hoſtium, præſertim eo abſente, qui ſummam imperii teneret, niſi æquo loco, aut obportunitate aliqua data, legato dimicandum non exiſtimabat.

XVIII. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quemdam hominem & callidum delegit Gallum ex his, quos auxilii cauſſa ſecum habebat. Huic magnis præmiis pollicitationibuſque perſuadet, uti ad hoſtes tranſeat: & quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos venit, "timorem Romanorum proponit: quibus anguſtiis "ipſe Cæſar a Venetis prematur," docet: "neque "longius abeſſe, quin proxima nocte Sabinus clam "ex caſtris exercitum educat, & ad Cæſarem,

"auxilii ferendi cauſſa, proficiſcatur." Quod ubi auditum eſt, conclamant omnes, occaſionem negotii bene gerendi amittendam non eſſe: ad caſtra iri oportere. Multæ res ad hoc conſilium Gallos hortabantur: ſuperiorum dierum Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat proviſum; ſpes Venetici belli; & quod fere libenter, homines id, quod volunt, credunt. His rebus adducti non prius Viridovicem, reliquoſque duces ex concilio dimittunt, quam ab his ſit conceſſum, arma uti capiant, & ad caſtra contendant. Qua re conceſſa, læti, ut explorata victoria, ſarmentis, virgultiſque collectis, quibus foſſas Romanorum compleant, ad caſtra pergunt.

XIX. Locus erat caſtrorum editus, & paullatim ab imo adclivis circiter paſſus M. Huc magno curſu contenderunt; ut quam minimum ſpatii ad ſe conligendos armandoſque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus ſuos hortatus, cupientibus ſignum dat. Inpeditis hoſtibus, propter ea, quæ ferebant, onera, ſubito duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum eſt obportunitate loci, hoſtium inſcientia, ac defatigatione, virtute militum, ſuperiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem noſtrorum inpetum ferrent, ac ſtatim terga verterent. Quos inpeditos integris

viribus milites noſtri conſecuti, magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites conſectati, paucos, qui ex fuga evaſerant, reliquerunt. Sic, uno tempore, & de navali pugna Sabinus, & de Sabini victoria Cæſar certior factus: civitateſque omnes ſe ſtatim Titurio dediderunt. Nam, ut ad bella ſuſcipienda Gallorum alacer ac promtus eſt animus, ſic mollis ac minime reſiſtens ad calamitates perferendas mens eorum eſt.

XX. Eodem fere tempore, P. Craſſus, quum in Aquitaniam perveniſſet, quæ pars, ut ante dictum eſt, & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertia parte Galliæ eſt æſtimanda, quum intellegeret, in his locis ſibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulſo, interfectus eſſet, atque unde L. Manilius Procos., inpedimentis amiſſis, profugiſſet, non mediocrem ſibi diligentiam adhibendam intellegebat. Itaque, re frumentaria proviſa, auxiliis, equitatuque comparato, multis præterea viris fortibus Toloſa, Carcaſone, & Narbone, quæ ſunt civitates Galliæ provinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim evocatis, in Sotiatum fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito Sotiates, magnis copiis coactis, equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen noſtrum adorti, primum equeſtre prœlium commiſerunt;

deinde, equitatu ſuo pulſo, atque inſequentibus noſtris, ſubito pedeſtris copias, quas in convalle in inſidiis conlocaverant, oſtenderunt. Hi, noſtros disjectos adorti, prœlium renovarunt.

XXI. Pugnatum eſt diu, atque acriter; quum Sotiates ſuperioribus victoriis freti, in ſua virtute totius Aquitaniæ ſalutem poſitam putarent; noſtri autem, quid ſine Imperatore, & ſine reliquis legionibus, adoleſcentulo duce, efficere poſſent, perſpici cuperent: tamen confecti vulneribus hoſtes terga vertere: quorum magno numero interfecto, Craſſus ex itinere oppidum Sotiatum obpugnare cœpit: quibus fortiter reſiſtentibus, vineas turreſque egit. Illi, alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineaſque actis, cujus rei ſunt longe peritiſſimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos ærariæ ſecturæ ſunt; ubi diligentia noſtrorum, nihil his rebus profici poſſe intellexerunt, legatos ad Craſſum mittunt; ſeque in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re inpetrata, arma tradere juſſi, faciunt.

XXII. Atque in ea re omnium noſtrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui ſummam imperii tenebat, cum DC devotis, (quos illi Soldurios adpellant; " quorum hæc eſt " conditio, uti omnibus in vita commodis una " cum his fruantur, quorum ſe amicitiæ dedide-

" rint: si quid iis per vim accidat, aut eundem " casum una ferant, aut sibi mortem consciscant. " Neque adhuc hominum memoria repertus est " quisquam, qui, eo interfecto, cujus se amicitiæ " devovisset, mori recusaret") cum iis Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum, tamen uti eadem deditionis conditione uteretur, ab Crasso inpetravit.

XXIII. Armis, obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vocatium & Tarusatium profectus est. Tum vero barbari commoti, quod oppidum & natura loci, & manu munitum, paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognoverant, legatos quoquoversus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum adventu magna cum auctoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnis annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi consuetudine populi Romani loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadver-

tit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem & vagari, & vias obsidere, & castris satis præsidii relinquere; ob eam caussam minus commode frumentum, commeatumque sibi subportari; in dies hostium numerum augeri; non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. Hac re ad consilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit.

XXIV. Prima luce productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem conjectis; quid hostes consilii caperent, exspectabat. Illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tuto dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri: &, si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, inpeditos in agmine, & sub sarcinis inferiores animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hac re perspecta, Crassus, quum sua cunctatione, atque opinione, timidiores hostes nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent, atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit.

XXV. Ibi, quum alii foſſas complerent; alii, multis telis conjectis, defenſores vallo munitionibuſque depellerent, auxiliareſque, quibus ad pugnam non multum Craſſus confidebat, lapidibus teliſque ſubminiſtrandis, & ad aggerem ceſpitibus comportandis, ſpeciem atque opinionem pugnantium præberent; quum item ab hoſtibus conſtanter, ac non timide, pugnaretur, telaque, ex loco ſuperiore miſſa, non fruſtra acciderent; equites, circumitis hoſtium caſtris, Craſſo renunciaverunt, non eadem eſſe diligentia ab Decumana porta caſtra munita, facilemque aditum habere.

XXVI. Craſſus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibuſque ſuos excitarent, quid fieri velit, oſtendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ, præſidio caſtris relictæ, intritæ ab labore erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hoſtium caſtris conſpici poſſent, omnium oculis mentibuſque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt, atque, his prorutis, prius in hoſtium caſtris conſtiterunt, quam plane ab iis videri, aut, quid rei gereretur, cognoſci poſſet. Tum vero, clamore ab ea parte audito, noſtri, redintegratis viribus, quod plerumque in ſpe victoriæ accidere conſuevit, acrius inpugnare cœperunt. Hoſtes undique circumventi, deſperatis omnibus

rebus, se per munitiones dejicere, & fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex milium L numero, quæ ex Aquitania Cantabrisque convenisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recepit.

XXVII. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidesque ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates. Paucæ ultimæ nationes, anni tempore confisæ, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

XXVIII. Eodem fere tempore Cæsar, etsi prope exacta jam æstas erat; tamen, quod omni Gallia pacata, Morini, Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum umquam legatos de pace misissent; arbitratus, id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit: qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum agere instituerunt. Nam, quod intellegebant, maximas nationes, quæ prœlio contendissent, pulsas, superatasque esse; continentesque silvas ac paludes habebant; eo se, suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum quum Cæsar pervenisset, castraque munire instituisset; neque hostis interim visus esset; dispersis in opere nostris, subito ex omnibus par-

tibus silvæ evolaverunt, & in nostros inpetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt, eosque in silvas repulerunt; &, compluribus interfectis, longius inpeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt.

XXIX. Reliquis deinceps diebus Cæsar silvas cædere instituit; &, ne quis inermibus inprudentibusque militibus ab latere inpetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem conlocabat, & pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio, paucis diebus, confecto, quum jam pecus atque extrema inpedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent; ejusmodi sunt tempestates consecutæ, uti opus necessario intermitteretur, & continuatione imbrium diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificiisque incensis, Cæsar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hibernis conlocavit.

ARGUMENTUM

LIBRI QUARTI

DE

BELLO GALLICO.

I. USIPETES & *Tenchtheri Germani, metu Suevorum, novas sibi sedes in Galliis quærunt:* IV. *Menapiosque finibus expellunt.* VI. *Inde ad Eburones & Condrusos translati, a Cæsare,* XII. *quamvis primum equestri pugna superiores,* XV. *post tamen castris exuuntur: ac reliquiæ ad Sigambros trans Rhenum se recipiunt.* XVII. *Cæsar fabricato ponte,* XVIII. *Rhenum transit; Sigambros ulciscitur;* XIX. *Ubios liberat.* XXI. *Inde in Galliam reversus,* XXIII. *e Morinis in Britanniam trajicit:* XXIV. *atque ægre in terram exposito exercitu,* XXVII. *incolas in deditionem accipit.* XXX. *Qui tamen, quod adflictam tempestate Romanam classem, equitatumque abesse, viderent, animati rebellant.* XXXV. *Sed denuo subacti,* XXXVI. *obsides tradunt: Cæsarque in Galliam redit.*

C. JULII CÆSARIS COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO LIBER QUARTUS.

I. EA, quæ ſecuta eſt, hieme, qui fuit annus Cn. Pompejo, M. Craſſo Coſſ. Uſipetes Germani, & item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum, flumen Rhenum tranſierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. Cauſſa tranſeundi fuit; quod ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebantur. " Suevorum gens eſt longe maxima, & bellicoſiſſima Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis ſingula milia armatorum, bellandi cauſſa, ex finibus educunt. Reliqui, qui domi manſerint, ſe atque illos alunt. Hi rurſus in vicem anno poſt in armis ſunt: illi domi remanent. Sic neque agricultura, nec ratio, atque uſus belli inter-

" mittitur: ſed privati, ac ſeparati agri apud eos " nihil eſt: neque longius anno remânere uno in " loco, incolendi cauſſa, licet: neque multum " frumento, ſed maximam partem lacte atque pe- " core vivunt, multumque ſunt in venationibus: " quæ res & cibi genere, & quotidiana exercita- " tione, & libertate vitæ (quod a pueris nullo " officio aut diſciplina adſuefacti nihil omnino " contra voluntatem faciant) & vires alit, & in- " mani corporum magnitudine homines efficit. " Atque in eam ſe conſuetudinem adduxerunt, " ut locis frigidiſſimis neque veſtitus, præter pel- " lis, habeant quidquam, quarum propter exi- " guitatem magna eſt corporis pars aperta, & " laventur in fluminibus.

II. " Mercatoribus eſt ad eos aditus magis eo, " ut quæ bello ceperint, quibus vendant, habe- " ant; quam quo ullam rem ad ſe inportari de- " ſiderent. Quin etiam jumentis, quibus maxime " Gallia delectatur, quæque inpenſo parant pre- " tio, Germani inportatis his non utuntur; ſed, " quæ ſunt apud eos nata prava atque deformia, " hæc quotidiana exercitatione, ſummi ut ſint " laboris, efficiunt. Equeſtribus prœliis ſæpe ex " equis deſiliunt, ac pedibus prœliantur; equoſ- " que eodem remanere veſtigio adſuefaciunt; ad " quos ſe celeriter, quum uſus eſt, recipiunt. Ne-

"que eorum moribus turpius quidquam, aut in-
"ertius habetur, quam ephippiis uti. Itaque ad
"quemvis numerum ephippiatorum equitum,
"quamvis pauci, adire audent. Vinum ad se
"omnino inportari non sinunt, quod ea re ad
"laborem ferendum remollescere homines, atque
"effeminari arbitrantur.

III. "Publice maximam putant esse laudem,
"quam latissime a suis finibus vacare agros: hac
"re significari, magnum numerum civitatium
"suam vim sustinere non posse. Itaque una ex
"parte a Suevis circiter milia passuum DC agri
"vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt
"Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens,
"ut est captus Germanorum, & paullo, quam
"sunt ejusdem generis, & ceteris humaniores;
"propterea quod Rhenum adtingunt, multumque
"ad eos mercatores ventitant, & ipsi propter pro-
"pinquitatem Gallicis sunt moribus adsuefacti."
Hos quum Suevi, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

IV. In eadem caussa fuerunt Usipetes, & Tenchtheri, quos supra diximus, qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt: ad extremum tamen

agris expulsi, & multis Germaniæ locis triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant, & ad utramque ripam fluminis agros, ædificia, vicosque habebant. Sed tantæ multitudinis aditu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt; & cis Rhenum dispositis præsidiis Germanos transire prohibebant. Illi, omnia experti, quum neque vi contendere, propter inopiam navium, neque clam transire, propter custodias Menapiorum, possent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt: & tridui viam progressi rursus reverterunt: atque omni hoc itinere, una nocte, equitatu confecto, inscios inopinantesque Menapios obpresserunt, qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis, navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum quieta in suis sedibus erat, certior fieret, flumen transierunt; atque omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles, & novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. "Est "autem hoc Gallicæ consuetudinis; uti & viatores

" etiam invitos confiftere cogant; & quod quif-
" que eorum de quaque re audierit, aut cogno-
" verit, quærant; & mercatores in oppidis vol-
" gus circumfiftat, quibufque ex regionibus veni-
" ant, quafque ibi res cognoverint, pronunciare
" cogant. His rumoribus atque auditionibus per-
" moti de fummis fæpe rebus confilia ineunt:
" quorum eos e veftigio pœnitere neceffe eft;
" quum incertis rumoribus ferviant; & plerique
" ad voluntatem eorum ficta refpondeant."

VI. Qua confuetudine cognita, Cæfar ne graviori bello occurreret, maturius, quam confuerat, ad exercitum proficifcitur. Eo quum veniffet, ea, quæ fore fufpicatus erat, facta cognovit; miffas legationes ab nonnullis civitatibus ad Germanos; invitatofque eos, uti ab Rheno difcederent; omniaque, quæ poftulaffent, ab fe fore parata. Qua fpe adducti Germani latius jam vagabantur, & in finis Eburonum, & Condruforum, qui funt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ evocatis, Cæfar ea, quæ cognoverat, diffimulanda fibi exiftimavit; eorumque animis permulfis & confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere conftituit.

VII. Re frumentaria comparata, equitibufque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis effe Germanos audiebat, a quibus quum pau-

corum dierum iter abesset, legati ab his venerunt. Quorum hæc fuit oratio. "Germanos neque priores populo Romano bellum inferre; neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant: quod Germanorum consuetudo hæc sit a majoribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hæc tamen dicere, venisse invitos, ejectos domo. Si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos: vel sibi agros adtribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint: sese unis Suevis concedere; quibus ne dii quidem inmortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint."

VIII. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit. Sed exitus fuit orationis: "sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent. Neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudini sine injuria possint: sed licere, si velint, in Ubiorum finibus considere; quorum sint legati apud se, & de Suevorum injuriis querantur, & a se auxilium petant. Hoc se Ubiis imperaturum."

IX. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt: &, re deliberata, post diem tertium ad Cæsarem reversuros: interea, ne propius se castra moveret,

petierunt: Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit: cognoverat enim magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante, prædandi, frumentandique caussa ad Ambivaritos trans Mosam missam. Hos exspectari equites, atque ejus rei caussa moram interponi, arbitrabatur.

X. "Mosa profluit ex monte Vosego, qui est "in finibus Lingonum, & parte quadam ex Rheno recepta, quæ adpellatur Vahalis, insulamque "efficit Batavorum, in Oceanum influit; neque "longius ab Oceano milibus passuum LXXX. in "Rhenum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, & longo spatio per "fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, "Mediomatricorum, Tribucorum, Trevirorum citatus fertur: &, ubi Oceano adpropinquat, in "plures diffluit partes, multis ingentibusque in"sulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur (ex quibus sunt, qui "piscibus, atque ovis avium vivere existimantur) "multisque capitibus in Oceanum influit."

XI. Cæsar quum ab hoste non amplius passuum XII milibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: qui in itinere congressi, magnopere, ne longius progrederetur, orabant. Quum id non impetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eosque pug-

na prohiberet: ſibique uti poteſtatem faceret in Ubios legatos mittendi: quorum ſi principes ac ſenatus ſibi jurejurando fidem feciſſent, ea conditione, quæ a Cæſare ferretur, ſe uſuros oſtendebant: ad has res conficiendas ſibi tridui ſpatium daret. Hæc omnia Cæſar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interpoſita, equites eorum, qui abeſſent, reverterentur; tamen ſeſe non longius milibus paſſuum IV aquationis cauſſa proceſſurum eo die dixit: huc poſtero die quam frequentiſſimi convenirent, ut de eorum poſtulatis cognoſceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu anteceſſerant, mittit, qui nunciarent, ne hoſtes prœlio laceſſerent: &, ſi ipſi laceſſerentur, ſuſtinerent, quoad ipſe cum exercitu propius acceſſiſſet.

XII. At hoſtes, ubi primum noſtros equites conſpexerunt, quorum erat V milium numerus, quum ipſi non amplius DCCC equites haberent, quod ii, qui frumentandi cauſſa ierant trans Moſam, nondum redierant; nihil timentibus noſtris, quod legati eorum paullo ante a Cæſare diſceſſerant, atque is dies induciis erat ab eis petitus, impetu facto, celeriter noſtros perturbaverunt; rurſus reſiſtentibus noſtris, conſuetudine ſua, ad pedes deſiluerunt; ſubfoſſiſque equis, compluribuſque noſtris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt;

atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo prœlio ex equitibus nostris interficiuntur IV & LXX. In his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro adpellatus. Hic quum fratri interclusо ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit; ipse equo vulnerato dejectus, quoad potuit, fortissime restitit. Quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset; atque id frater, qui jam prœlio excesserat, procul animum advertisset, incitato equo, se hostibus obtulit, atque interfectus est.

XIII. Hoc facto prœlio, Cæsar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab his, qui, per dolum atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent. Exspectare vero, dum hostium copiæ augerentur, equitatusque reverteretur, summæ dementiæ esse judicabat: & cognita Gallorum infirmitate, quantum jam apud eos hostes uno prœlio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus, & consilio cum legatis & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret; obportunissima res accidit, quod postridie ejus diei mane eadem &

perfidia, & ſimulatione uſi Germani frequentes, omnibus principibus, majoribuſque natu adhibitis, ad eum in caſtra venerunt; ſimul, ut dicebatur, ſui purgandi cauſſa, quod contra, atque eſſet dictum, & ipſi petiſſent, prœlium pridie commiſiſſent; ſimul, ut ſi quid poſſent, de induciis fallendo inpetrarent. Quos ſibi Cæſar oblatos gaviſus, illos retineri juſſit: ipſe omnes copias caſtris eduxit; equitatumque, quod recenti prœlio perterritum eſſe exiſtimabat, agmen ſubſequi juſſit.

XIV. Acie triplici inſtituta, & celeriter IIX milium itinere confecto, prius ad hoſtium caſtra pervenit, quam, quid ageretur, Germani ſentire poſſent. Qui, omnibus rebus ſubito perterriti, & celeritate adventus noſtri, & diſceſſu ſuorum, neque conſilii habendi, neque arma capiendi ſpatio dato, perturbantur, copiaſne adverſus hoſtem educere, an caſtra defendere, an fuga ſalutem petere, præſtaret. Quorum timor quum fremitu & concurſu ſignificaretur, milites noſtri, priſtini diei perfidia incitati, in caſtra inruperunt. Quorum qui celeriter arma capere potuerunt, paulliſper noſtris reſtiterunt, atque inter carros inpedimentaque prœlium commiſerunt. At reliqua multitudo puerorum, mulierumque (nam cum omnibus ſuis domo exceſſerant, Rhenumque tranſierant) paſſim fugere

cœpit. Ad quos consectandos Cæsar equitatum misit.

XV. Germani, post tergum clamore audito, quum suos interfici viderent, armis abjectis, signisque militaribus relictis, se ex castris ejecerunt; & quum ad confluentem Mosæ & Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt; atque ibi timore, lassitudine, vi fluminis obpressi, perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum CDXXX. milium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar his, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi subplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle, dixerunt. His Cæsar libertatem concessit.

XVI. Germanico bello confecto, multis de caussis Cæsar statuit, sibi Rhenum esse transeundum; quarum illa fuit justissima, quod, quum videret, Germanos tam facile inpelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere, voluit; quum intellegerent, & posse, & audere populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quod illa pars equitatus Usipetum, & Tenchtherorum, quam supra commemoravi, prædandi frumentandique caussa Mosam transisse, neque prœlio

interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat, seque cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæsar nuncios misisset, qui postularent, eos, qui sibi, Galliæque bellum intulissent, sibi dederent; responderunt: "Populi Romani imperium Rhenum finire: si, "se invito, Germanos in Galliam transire, non "æquum existimaret; cur sui quidquam esse im- "perii aut potestatis trans Rhenum postularet?" Ubii autem, qui uni ex Transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, "ut sibi auxilium "ferret, quod graviter ab Suevis premerentur; "vel, si id facere occupationibus Reipubl. pro- "hiberetur, exercitum modo Rhenum transpor- "taret: id sibi ad auxilium, spemque reliqui tem- "poris satis futurum. Tantum esse nomen atque "opinionem ejus exercitus, Ariovisto pulso, & "hoc novissimo prœlio facto, etiam ad ultimas "Germanorum nationes, uti opinione, & ami- "citia populi Romani tuti esse possint. Navium "magnam copiam ad transportandum exercitum "pollicebantur."

XVII. Cæsar his de caussis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat: sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque populi Romani dignitatis esse

ſtatuebat. Itaque etſi ſummâ difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id ſibi contendendum, aut aliter non tranſducendum exercitum exiſtimabat. Rationem pontis hanc inſtituit. "Tigna bina ſeſquipedalia, paullum ab "imo præacuta, dimenſa ad altitudinem flu- "minis, intervallo pedum duorum inter ſe jun- "gebat. Hæc quum machinationibus inmiſſa "in flumen defixerat, fiſtucisque adegerat, non "ſublicæ modo derecta ad perpendiculum, ſed "prona, ac faſtigata, ut ſecundum naturam flu- "minis procumberent; iis item contraria II ad "eumdem modum juncta, intervallo pedum qua- "dragenum ab inferiore parte contra vim atque "inpetum fluminis converſa ſtatuebat: hæc utra- "que inſuper bipedalibus trabibus inmiſſis, quan- "tum eorum tignorum junctura diſtabat, binis "utrimque fibulis ab extrema parte diſtinebantur: "quibus diſcluſis, atque in contrariam partem "revinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea "rerum natura, ut, quo major vis aquæ ſe inci- "taviſſet, hoc artius inligata tenerentur. Hæc "derecta materie injecta contexebantur, & lon- "guriis, cratibusque conſternebantur: ac nihilo "ſecius ſublicæ, & ad inferiorem partem fluminis "oblique agebantur, quæ, pro pariete ſubjectæ,

" & cum omni opere conjunctæ vim fluminis ex-
" ciperent: & aliæ item ſupra pontem mediocri
" ſpatio: ut, ſi arborum trunci, ſive naves, de-
" jiciendi operis, eſſent a barbaris miſſæ, his de-
" fenſoribus earum rerum vis minueretur, neu
" ponti nocerent."

XVIII. Diebus x, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus tranſducitur. Cæſar, ad utramque partem pontis firmo præſidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim a compluribus civitatibus ad eum legati veniunt, quibus, pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter reſpondit, obſideſque ad ſe adduci jubet. At Sigambri ex eo tempore, quo pons inſtitui cœptus eſt, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Uſipetibus apud ſe habebant, finibus ſuis exceſſerant, ſuaque omnia exportaverant, ſeque in ſolitudinem ac ſilvas abdiderant.

XIX. Cæſar, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis ædificiiſque incenſis, frumentiſque ſuccifis, ſe in fines Ubiorum recepit, atque iis auxilium ſuum pollicitus, ſi ab Suevis premerentur, hæc ab iis cognovit: Suevos, poſteaquam per exploratores pontem fieri comperiſſent, more ſuo, concilio habito, nuncios in omnes partes dimiſiſſe, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxo-

res, ſuaque omnia in ſilvas deponerent; atque omnes, qui arma ferre poſſent, unum in locum convenirent: hunc eſſe delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinerent: hic Romanorum adventum exſpectare, atque ibi decertare conſtituiſſe. Quod ubi Cæſar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum cauſſa tranſducere exercitum conſtituerat, ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulciſceretur, ut Ubios obſidione liberaret, diebus omnino x & IIX trans Rhenum conſumtis; ſatis & ad laudem, & ad utilitatem profectum arbitratus, ſe in Galliam recepit, pontemque reſcidit.

XX. Exigua parte æſtatis reliqua, Cæſar, etſi in his locis, quod omnis Gallia ad Septemtriones vergit, maturæ ſunt hiemes, tamen in Britanniam proficiſci contendit, quod, omnibus fere Gallicis bellis, hoſtibus noſtris inde ſubminiſtrata auxilia intellegebat: &, ſi tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno ſibi uſui fore arbitrabatur, ſi modo inſulam adiſſet, genus hominum perſpexiſſet, loca, portus, aditus cognoviſſet: quæ omnia fere Gallis erant incognita. Neque enim temere præter mercatores illo adit quiſquam: neque iis ipſis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ ſunt contra Gallias, notum eſt. Itaque, evocatis ad ſe undique mercatoribus, ne-

que, quanta eſſet inſulæ magnitudo; neque quæ, aut quantæ nationes incolerent, neque quem uſum belli haberent, aut quibus inſtitutis uterentur; neque qui eſſent ad majorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

XXI. Ad hæc cognoſcenda, prius quam periculum faceret, idoneum eſſe arbitratus, C. Voluſenum, cum navi longa præmittit. Huic mandat, uti, exploratis omnibus rebus, ad ſe quam primum revertatur. Ipſe, cum omnibus copiis, in Morinos proficiſcitur; quod inde erat breviſſimus in Britanniam transjectus. Huc naves undique ex finitimis regionibus, &, quam ſuperiore æſtate ad Veneticum bellum fecerat, claſſem jubet convenire. Interim, conſilio ejus cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus ejus inſulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur, obſides dare, atque imperio populi Romani obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatuſque, ut in ea ſententia permanerent, eos domum remittit, & cum his una Commium, quem ipſe, Atrebatibus ſuperatis, regem ibi conſtituerat, cujus & virtutem, & conſilium probabat, & quem ſibi fidelem arbitrabatur, cujuſque auctoritas in iis regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas poſſit, adeat civitates; horteturque, ut populi Romani fidem ſe-

quantur; ſeque celeriter eo venturum nunciet. Voluſenus, perſpectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi, ac ſe barbaris committere non auderet, v die ad Cæſarem revertitur; quæque ibi perſpexiſſet, renunciat.

XXII. Dum in his locis Cæſar navium parandarum cauſſa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt; qui ſe de ſuperioris temporis conſilio excuſarent, quod homines barbari, & noſtræ conſuetudinis inperiti, bellum populo Romano feciſſent, ſeque ea, quæ imperaſſet, facturos pollicerentur. Hoc ſibi ſatis obportune Cæſar accidiſſe arbitratus, quod neque poſt tergum hoſtem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes ſibi Britanniæ anteponendas judicabat, magnum is obſidum numerum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis, contractiſque, quot ſatis eſſe ad duas tranſportandas legiones exiſtimabat: quidquid præterea navium longarum habebat, quæſtori, legatis, præfectiſque diſtribuit. Huc accedebant XIIX onerariæ naves, quæ ex eo loco ab milibus paſſuum VIII vento tenebantur, quo minus in eumdem portum pervenire poſſent. Has equitibus diſtribuit, reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, &

L. Aurunculeio Cottæ, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere jussit.

XXIII. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia fere vigilia solvit, equitesque in ulteriorem portum progredi, & naves conscendere, & se sequi, jussit: a quibus quum id paullo tardius esset administratum, ipse hora diei circiter IV cum primis navibus Britanniam adtigit; atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cujus loci hæc erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adjici posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naves eo convenirent, ad horam IX, in anchoris exspectavit. Interim legatis, tribunisque militum convocatis, & quæ ex Voluseno cognosset; & quæ fieri vellet, ostendit: monuitque, (ut rei militaris ratio, maxime ut maritimæ res postularent, ut quæ celerem, atque instabilem motum haberent) ad nutum & ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis, & ventum, & æstum uno tempore nactus secundum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter milia passuum VII ab eo loco

progreſſus, aperto ac plano litore naves conſtituit.

XXIV. At barbari, conſilio Romanorum cognito, præmiſſo equitatu, & eſſedariis, quo plerumque genere in prœliis uti conſuerunt, reliquis copiis ſubſecuti, noſtros navibus egredi prohibebant. Erat ob has cauſſas ſumma difficultas, quod naves propter magnitudinem, niſi in alto, conſtitui non poterant. Militibus autem, ignotis locis, inpeditis manibus, magno & gravi armorum onere obpreſſis, ſimul & de navibus deſiliendum, & in fluctibus conſiſtendum, & cum hoſtibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progreſſi, omnibus membris expediti, notiſſimis locis, audacter tela conjicerent, & equos inſuefactos incitarent. Quibus rebus noſtri perterriti, atque hujus omnino generis pugnæ inperiti, non omnes eadem alacritate, ac ſtudio, quo in pedeſtribus uti prœliis conſueverant utebantur.

XXV. Quod ubi Cæſar animum advertit naves longas, quarum & ſpecies erat barbaris inuſitatior, & motus ad uſum expeditior, paullum removeri ab onerariis navibus, & remis incitari, & ad latus apertum hoſtium conſtitui, atque inde fundis, ſagittis, tormentis, hoſtis propelli, ac ſubmoveri juſſit: quæ res magno uſui noſtris fuit. Nam & navium figura, & remorum motu, & inuſitato

genere tormentorum permoti barbari, constiterunt; ac paullum modo pedem retulerunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris; qui x legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret: "Desilite," inquit, "commilitones, nisi vultis "aquilam hostibus prodere. Ego certe meum "Reipub. atque Imperatori officium præstitero." Hoc quum magna voce dixisset, ex navi se projecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt: hos item ex proximis primis navibus quum conspexissent, subsecuti, hostibus adpropinquarunt.

XXVI. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen, quod neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se adgregabat, magno opere perturbabantur. Hostes vero, notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares, ex navi egredientes, conspexerant, incitatis equis, inpeditos adoriebantur: plures paucos circumsistebant; alii ab latere aperto in universos tela conjiciebant. Quod quum animum advertisset Cæsar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri jussit: &, quos laborantes conspexerat, iis subsidia submitte-

bat. Noſtri, ſimul in arido conſtiterunt, ſuis omnibus conſecutis, in hoſtes inpetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt; neque longius proſequi potuerunt, quod equites curſum tenere, atque inſulam capere non potuerant. Hoc unum ad priſtinam fortunam Cæſari defuit.

XXVII. Hoſtes prœlio ſuperati, ſimul atque ſe ex fuga receperunt, ſtatim ad Cæſarem legatos de pace miſerunt: obſides daturos, quæque imperaſſet, ſeſe facturos, polliciti ſunt. Una cum his legatis Commius Atrebas venit, quem ſupra demonſtraveram a Cæſare in Britanniam præmiſſum. Hunc illi e navi egreſſum, quum ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant. Tum, prœlio facto, remiſerunt; & in petenda pace ejus rei culpam in multitudinem contulerunt, &, propter inprudentiam, ut ignoſceretur, petiverunt. Cæſar queſtus, quod, quum ultro in continentem legatis miſſis pacem ab ſe petiſſent, bellum ſine cauſſa intuliſſent, ignoſcere inprudentiæ dixit, obſideſque imperavit: quorum illi partem ſtatim dederunt, partem ex longinquioribus locis arceſſitam paucis diebus ſeſe daturos, dixerunt. Interea ſuos remigrare in agros juſſerunt; principeſque undique convenere, & ſe, civitateſque ſuas Cæſari commendare cœperunt.

XXVIII. His rebus pace confirmata, post diem IV, quam est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt: quæ quum adpropinquarent Britanniæ, & ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset: sed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur, aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius Solis occasum, magno sui cum periculo dejicerentur: quæ tamen, anchoris jactis, quum fluctibus complerentur, necessario, adversa nocte in altum provectæ, continentem petierunt.

XXIX. Eadem nocte accidit, ut esset Luna plena: qui dies maritimos æstus maximos in Oceano efficere consuevit; nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore & longas naves; quibus Cæsar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subduxerat, æstus complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas adflictabat. Neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis, reliquæ quum essent, funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est: neque enim naves erant aliæ, quibus reportari pos-

ſent; & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas uſui ſunt, &, quod omnibus conſtabat hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem proviſum non erat.

XXX. Quibus rebus cognitis, principes Britanniæ, qui poſt prœlium factum ad ea, quæ juſſerat Cæſar, facienda convenerant, inter ſe conlocuti, quum equites, & naves, & frumentum Romanis deeſſe intellegerent, & paucitatem militum ex caſtrorum exiguitate cognoſcerent; quæ hoc erant etiam anguſtiora, quod ſine inpedimentis Cæſar legiones tranſportaverat; optimum factu eſſe duxerunt, rebellione facta, frumento, commeatuque noſtros prohibere, & rem in hiemem producere; quod, iis ſuperatis, aut reditu intercluſis, neminem poſtea belli inferendi cauſſa in Britanniam tranſiturum confidebant. Itaque, rurſus conjuratione facta, paullatim ex caſtris diſcedere, ac ſuos clam ex agris deducere cœperunt.

XXXI. At Cæſar, etſi nondum eorum conſilia cognoverat, tamen & ex eventu navium ſuarum, & ex eo, quod obſides dare intermiſerant, fore id, quod accidit, ſuſpicabatur. Itaque ad omnes caſus ſubſidia comparabat. Nam & frumentum ex agris quotidie in caſtra conferebat; &, quæ graviſſime adflictæ erant naves, earum materia atque ære ad reliquas reficiendas utebatur; &, quæ ad

eas res erant usui, ex continenti comportari jubebat. Itaque, quum id summo studio a militibus administraretur, XII navibus amissis, reliquis ut navigari commode posset, effecit.

XXXII. Dum ea geruntur, legione, ex consuetudine, una frumentatum missa, quæ adpellabatur VII, neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renunciaverunt, pulverem majorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari, & confestim sese subsequi, jussit. Quum paullo longius a castris processisset; suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, & conferta legione ex omnibus partibus tela conjici, animum advertit. Nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento, pars una erat reliqua; suspicati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant. Tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbave-

rant: simul equitatu, atque essedis circumdederant.

XXXIII. "Genus hoc est ex essedis pugnæ: "primo per omnes partes perequitant, & tela conjiciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu "rotarum, ordines plerumque perturbant: & "quum se inter equitum turmas insinuaverint, ex "essedis desiliunt, & pedibus prœliantur. Aurigæ interim paullatim ex prœlio excedunt, atque ita curru se conlocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos "receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, "stabilitatem peditum in prœliis præstant; ac "tantum usu quotidiano, & exercitatione efficiunt, uti in declivi, ac præcipiti loco incitatos "equos sustinere, & brevi moderari, ac flectere, "& per temonem percurrere, & in jugo insistere, "& inde se in currus citissime recipere consuerint."

XXXIV. Quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnæ, tempore obportunissimo, Cæsar auxilium tulit: namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri se ex timore receperunt. Quo facto, ad lacessendum & ad committendum prœlium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit; &, brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, nostris

omnibus occupatis, qui erant in agris, reliqui disſcesserunt. Secutæ ſunt continuos complures dies tempeſtates, quæ & noſtros in caſtris continerent, & hoſtem a pugna prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiſerunt; paucitatemque noſtrorum militum ſuis prædicaverunt; &, quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum ſui liberandi facultas daretur, ſi Romanos caſtris expuliſſent, demonſtraverunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatuſque coacta, ad caſtra venerunt.

XXXV. Cæſar; etſi idem, quod ſuperioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, ſi eſſent hoſtes pulſi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum eſt, ſecum tranſportaverat, legiones in acie pro caſtris conſtituit. Commiſſo prœlio, diutius noſtrorum militum inpetum hoſtes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto ſpatio ſecuti, quantum curſu & viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde omnibus longe lateque adflictis, incenſiſque, ſe in caſtra receperunt.

XXXVI. Eodem die legati ab hoſtibus miſſi ad Cæſarem de pace venerunt. His Cæſar numerum obſidum, quem antea imperaverat, duplicavit; eoſque in continentem adduci juſſit; quod

propinqua die æquinoctii, infirmis navibus hiemi navigationem subjiciendam non existimabat. Ipse idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naves solvit: quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt; sed ex his onerariæ II eosdem, quos reliquæ portus capere non potuerunt, & paullo infra delatæ sunt.

XXXVII. Quibus ex navibus, quum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent; Morini, quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt; ac, si sese interfici nollent, arma ponere jusserunt. Quum illi, orbe facto, sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter milia VI convenerunt. Qua re nunciata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites inpetum hostium sustinuerunt; atque amplius horis IV fortissime pugnaverunt; &, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea vero quam equitatus noster in conspectum venit; hostes, abjectis armis, terga verterunt; magnusque eorum numerus est occisus.

XXXVIII. Cæsar postero die T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui quum propter siccitates paludum, quo

ſe reciperent, non haberent, (quo perfugio ſuperiore anno fuerant uſi) omnes fere in poteſtatem Labieni venerunt. At Q. Titurius & L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vaſtatis, frumentis ſuccifis, ædificiis incenſis; quod Menapii ſe omnes in denſiſſimas ſilvas abdiderant, ſe ad Cæſarem receperunt. Cæſar in Belgis omnium legionum hiberna conſtituit. Eo duæ omnino civitates ex Britannia obſides miſerunt: reliquæ neglexerunt. His rebus geſtis, ex litteris Cæſaris dierum xx ſubplicatio a ſenatu decreta eſt.

ARGUMENTUM

LIBRI QUINTI

DE

BELLO GALLICO.

I. *CÆSAR grandem in Gallis per Legatos instrui classem jubet. Ipse in Illyricum profectus, Pirustas cohibet.* II. *In Galliam reversus, turbisque Trevirorum compositis,* VIII. *in Britanniam trajicit.* IX. *Cum insulanis citra ultraque Tamesim bella gerit.* XXIII. *Quibus confectis, in Galliam reductas legiones, in varias partes distribuit.* XXVI. *Plerique Galli deficiunt: primique Eburones, duce Ambiorige, castra Titurii Legati adoriuntur: ac desperata expugnatione,* XXXII. *dolo ipsum cum omnibus copiis circumveniunt.* XXXVIII. *Victor Ambiorix, junctis Nerviis, castra Q. Ciceronis obsidet.* XLIX. *Obsidione, ob adventum Cæsaris, soluta, totus ejus exercitus profligatur.* LIV. *Senones nihilominus & Treviri, res novas moliuntur.* LVIII. *Sed, interfecto Induciomaro, res paullum pacatæ.*

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER QUINTUS.

I. Lucio Domitio, Ap. Claudio Coss., discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere consuerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti, quamplurimas possent, hieme naves ædificandas, veteresque reficiendas curarent. Earum modum, formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi, subductionesque, paullo facit humiliores, quam quibus in nostro mari uti consuevimus; atque id eo magis, quod propter crebras commutationes æstuum minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera, & ad multitudinem jumentorum transportandam paullo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem multum humilitas adjuvat. Ea, quæ sunt usui ad

armandas naves, ex Hispania adportari jubet. Ipse, conventibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem provinciæ incursionibus vastari audiebat. Eo quum venisset, civitatibus milites imperat; certumque in locum convenire jubet. Qua re nunciata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, "nihil earum rerum publico factum "consilio; seseque paratos esse" demonstrant, "omnibus rationibus de injuriis satisfacere." Accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum, demonstrat. His ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituant.

II. His confectis rebus, conventibusque peractis, in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa omnium rerum inopia, circiter DC ejus generis, cujus supra demonstravimus, naves, & longas XXIIX invenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Conlaudatis militibus, atque iis, qui negotio præfuerant, quid fieri velit, ostendit, atque omnis ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu

commodiſſimum in Britanniam transjectum eſſe cognoverat, circiter milium paſſuum XXX tranſmiſſum a continenti. Huic rei quod ſatis eſſe viſum eſt militum, reliquit: ipſe cum legionibus expeditis IV, & equitibus DCCC in fines Trevirorum proficiſcitur: quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanoſque Tranſrhenanos ſollicitare dicebantur.

III. Hæc civitas longe plurimum totius Galliæ equitatu valet, magnaſque habet copias peditum, Rhenumque, ut ſupra demonſtravimus, tangit. In ea civitate duo de principatu inter ſe contendebant, Induciomarus, & Cingetorix: ex quibus alter, ſimul atque de Cæſaris legionumque adventu cognitum eſt, ad eum venit; ſe ſuoſque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos, confirmavit; quæque in Treviris gererentur, oſtendit. At Induciomarus equitatum peditatumque cogere; iiſque, qui per ætatem in armis eſſe non poterant, in ſilvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare inſtituit. Sed poſtea quam nonnulli principes ex ea civitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & adventu noſtri exercitus perterriti ad Cæſarem venerunt, & de ſuis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quo-

niam civitati confulere non poffent; Induciomarus veritus, ne ab omnibus defereretur, legatos ad Cæfarem mittit; fefe idcirco ab fuis difcedere, atque ad eum venire noluiffe, quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis difceffu plebs propter inprudentiam laberetur: itaque effe civitatem in fua poteftate: feque, fi Cæfar permitteret, ad eum in caftra venturum, & fuas, civitatifque fortunas ejus fidei permiffurum.

IV. Cæfar, etfi intellegebat, qua de cauffa ea dicerentur, quæque eum res ab inftituto confilio deterreret; tamen, ne æftatem in Treviris confumere cogeretur, omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis, Induciomarum ad fe cum cc obfidibus venire juffit. His adductis, in iis filio, propinquifque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat, confolatus Induciomarum, hortatufque eft, uti in officio permaneret: nihilo tamen fecius principibus Trevirorum ad fe convocatis, hos fingillatim Cingetorigi conciliavit. Quod quum merito ejus ab fe fieri intellegebat; tum magni intereffe arbitrabatur, ejus auctoritatem inter fuos quam plurimum valere, cujus tam egregiam in fe voluntatem perfpexiffet. Id factum graviter tulit Induciomarus, fuam gratiam inter fuos minui: &, qui jam ante inimico in nos animo fuiffet, multo gravius hoc dolore exarfit.

V. His rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit LX. naves, quæ in Meldis factæ erant, tempestate rejectas, cursum tenere non potuisse, atque eodem, unde erant profectæ, revertisse: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem totius Galliæ equitatus convenit, numero milium IV, principesque omnibus ex civitatibus; ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat: quod, quum ipse abesset, motum Galliæ verebatur.

VI. Erat una cum ceteris Dumnorix Æduus, de quo ab nobis antea dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quod jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat, "Sibi a Cæsare regnum civitatis deferri:" quod dictum Ædui graviter ferebant: neque recusandi, aut deprecandi caussa legatos ad Cæsarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognoverat. Ille omnibus primo precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur; partim, quod insuetus navigandi mare timeret; partim quod religionibus sese diceret inpediri. Posteaquam id obstinate sibi negari vidit,

omni ſpe inpetrandi ademta, principes Galliæ ſollicitare, ſevocare ſingulos, hortarique cœpit, uti in continenti remanerent; metu territare, non ſine cauſſa fieri, ut Gallia omni nobilitate ſpoliaretur: id eſſe conſilium Cæſaris, ut, quos in conſpectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam tranſductos necaret: fidem reliquis interponere; jusjurandum poſcere; ut, quod eſſe ex uſu Galliæ intellexiſſent, communi conſilio adminiſtrarent.

VII. Hæc a compluribus ad Cæſarem deferebantur. Qua re cognita, Cæſar, quod tantum civitati Æduæ dignitatis tribuerat, coërcendum, atque deterrendum, quibuſcumque rebus poſſet, Dumnorigem ſtatuebat: quod longius ejus amentiam progredi videbat, proſpiciendum, ne quid ſibi ac Reipublicæ nocere poſſet. Itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quod Corus ventus navigationem inpediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare conſuevit; dabat operam, ut in officio Dumnorigem contineret; nihilo tamen ſecius omnia ejus conſilia cognoſceret; tandem idoneam nactus tempeſtatem, milites, equiteſque conſcendere in naves jubet. At omnium inpeditis animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum a caſtris, inſciente Cæſare, domum diſcedere cœpit. Qua re nunciata, Cæſar, inter-

miſſa profectione, atque omnibus rebus poſtpoſitis, magnam partem equitatus ad eum inſequendum mittit, retrahique imperat; ſi vim faciat, neque pareat, interfici jubet: nihil hunc, ſe abſente, pro ſano facturum arbitratus, qui præſentis imperium neglexiſſet. Ille enim revocatus reſiſtere, ac ſe manu defendere, ſuorumque fidem inplorare cœpit, ſæpe clamitans, "Liberum ſe, "liberæque civitatis eſſe." Illi, ut erat imperatum, circumſiſtunt hominem, atque interficiunt: at Ædui equites ad Cæſarem omnes revertuntur.

VIII. His rebus geſtis, Labieno in continente cum III legionibus, & equitum milibus II relicto, ut portus tueretur, & rem frumentariam provideret, quæque in Gallia gererentur, cognoſceret, conſiliumque pro tempore, & pro re caperet; ipſe cum V legionibus & pari numero equitum, quem in continenti relinquebat, Solis occaſu naves ſolvit: & leni Africo provectus, media circiter nocte vento intermiſſo, curſum non tenuit; & longius delatus æſtu, orta luce, ſub ſiniſtra Britanniam relictam conſpexit. Tum rurſus æſtus commutationem ſecutus, remis contendit, ut eam partem inſulæ caperet, qua optimum eſſe egreſſum, ſuperiore æſtate cognoverat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis, gravibuſque navigiis, non intermiſſo remigandi labore,

longarum navium curſum adæquarunt. Acceſſum eſt ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore: neque in eo loco hoſtis eſt viſus, ſed, ut poſtea Cæſar ex captivis comperit, quum magnæ manus eo conveniſſent, multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis, privatiſque, quas ſui quiſque commodi fecerat, amplius DCCC uno erant viſæ tempore, a litore diſceſſerant, ac ſe in ſuperiora loca abdiderant.

IX. Cæſar, expoſito exercitu, & loco caſtris idoneo capto; ubi ex captivis cognovit, quo in loco hoſtium copiæ conſediſſent, cohortibus X ad mare relictis, & equitibus CCC, qui præſidio navibus eſſent, de III vigilia ad hoſtes contendit, eo minus veritus navibus, quod in litore molli, atque aperto, deligatas ad anchoram relinquebat; & præſidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipſe noctu progreſſus milia paſſuum circiter XII, hoſtium copias conſpicatus eſt. Illi equitatu, atque eſſedis ad flumen progreſſi ex loco ſuperiore noſtros prohibere, & prœlium committere cœperunt. Repulſi ab equitatu ſe in ſilvas abdiderunt, locum nacti, egregie & natura, & opere munitum; quem, domeſtici belli, ut videbatur, cauſſa, jam ante præparaverant. Nam crebris arboribus ſucciſis omnes introitus erant præcluſi. Ipſi ex ſilvis rari propugnabant, noſtroſque intra munitiones ingre-

di prohibebant. At milites legionis VII, teſtudine facta, & aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt, eoſque ex ſilvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Cæſar proſequi vetuit, & quod loci naturam ignorabat, & quod, magna parte diei conſumta, munitioni caſtrorum tempus relinqui volebat.

X. Poſtridie ejus diei, mane, tripartito milites equiteſque in expeditionem miſit, ut eos, qui fugerant, perſequerentur. His aliquantum itineris progreſſis, quum jam extremi eſſent in proſpectu, equites a Q. Atrio ad Cæſarem venerunt, qui nunciarent, ſuperiore nocte maxima coorta tempeſtate, prope omnes naves adflictas, atque in litore ejectas eſſe; quod neque anchoræ, funeſque ſubſiſterent, neque nautæ, gubernatoreſque vim pati tempeſtatis poſſent. Itaque ex eo concurſu navium magnum eſſe incommodum acceptum.

XI. His rebus cognitis, Cæſar legiones, equitatumque revocari, atque itinere deſiſtere jubet: ipſe ad naves revertitur: eadem fere, quæ ex nunciis litteriſque cognoverat, coram perſpicit, ſic ut, amiſſis circiter XL navibus, reliquæ tamen refici poſſe magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros delegit, & ex continenti alios arceſſiri jubet; Labieno ſcribit, ut, quam plurimas poſſet, iis legionibus, quæ ſunt apud eum,

naves inſtituat. Ipſe, etſi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodiſſimum eſſe ſtatuit, omnes naves ſubduci, & cum caſtris una munitione conjungi. In his rebus circiter dies x conſumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermiſſis. Subductis navibus, caſtriſque egregie munitis; eaſdem copias, quas ante, præſidio navibus reliquit: ipſe eodem, unde redierat, proficiſcitur. Eo quum veniſſet, majores jam undique in eum locum copiæ Britannorum convenerant; ſumma imperii bellique adminiſtrandi, communi conſilio, permiſſa Caſſivellauno, cujus fines a maritimis civitatibus flumen dividit, quod adpellatur Tameſis, a mari circiter milia paſſuum LXXX. Huic ſuperiore tempore cum reliquis civitatibus continentia bella interceſſerant. Sed, noſtro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperioque præfecerant.

XII. " Britanniæ pars interior ab iis incolitur, " quos natos in inſula ipſa, memoria proditum " dicunt. Maritima pars ab iis, qui, prædæ ac " belli inferendi cauſſa, ex Belgis tranſierant, qui " omnes fere iis nominibus civitatum adpellantur, " quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt, & " bello inlato ibi remanſerunt, atque agros colere " cœperunt. Hominum eſt infinita multitudo, " creberrimaque ædificia, fere Gallicis conſimilia;

" pecorum magnus numerus. Utuntur aut ære, " aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis, " pro nummo. Nafcitur ibi plumbum album in " mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum: " fed ejus exigua eft copia: ære utuntur inpor- " tato. Materia cujufque generis, ut in Gallia " eft, præter fagum atque abietem. Leporem, " & gallinam, & anferem guftare, fas non putant. " Hæc tamen alunt, animi voluptatifque cauffa. " Loca funt temperatiora, quam in Gallia, remif- " fioribus frigoribus."

XIII. " Infula natura triquetra, cujus unum " latus eft contra Galliam: hujus lateris alter an- " gulus, qui eft ad Cantium, quo fere omnes ex " Gallia naves adpelluntur, ad orientem Solem; " inferior, ad Meridiem fpectat. Hoc latus tenet " circiter milia paffuum D. Alterum vergit ad " Hifpaniam, atque occidentem Solem: qua ex " parte eft Hibernia, dimidio minor, ut æftima- " tur, quam Britannia: fed pari fpatio tranfmif- " fus, atque ex Gallia, eft in Britanniam. In hoc " medio curfu eft infula, quæ adpellatur Mona: " complures præterea minores objectæ infulæ ex- " iftimantur. De quibus infulis nonnulli fcripfe- " runt, dies continuos XXX fub bruma effe noc- " tem. Nos nihil de eo percunctationibus repe- " riebamus, nifi certis ex aqua menfuris, brevi-

" ores esse, quam in continenti, noctes videba-
" mus. Hujus est longitudo lateris, ut fert illo-
" rum opinio, DCC milium. Tertium est contra
" septemtriones. Cui parti nulla est objecta terra:
" sed ejus angulus lateris maxime ad Germaniam
" spectat. Huic milia passuum DCCC in longitu-
" dinem esse, existimatur. Ita omnis insula est
" in circuitu vicies centum milium passuum."

XIV. " Ex his omnibus longe sunt humanissi-
" mi, qui Cantium incolunt: quæ regio est mari-
" tima omnis; neque multum a Gallica differunt
" consuetudine. Interiores plerique frumenta non
" serunt: sed lacte & carne vivunt; pellibusque
" sunt vestiti; Omnes vero se Britanni vitro in-
" ficiunt, quod cæruleum efficit colorem. Atque
" hoc horridiore sunt in pugna adspectu: capil-
" loque sunt promisso; atque omni parte corporis
" rasa, præter caput, & labrum superius. Uxores
" habent deni duodenique inter se communes, &
" maxime fratres cum fratribus, parentesque cum
" liberis: sed, si qui sunt ex his nati, eorum ha-
" bentur liberi, quo primum virgo quæque de-
" ducta est."

XV. Equites hostium essedariique acriter prœlio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt; tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in silvas collesque compulerint: sed, complu-

tibus interfectis, cupidius insecuti nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, inprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis ejecerunt; inpetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris conlocati, acriter pugnaverunt: duabusque missis subsidio cohortibus a Cæsare, atque his primis legionum duarum; quum hæ, perexiguo intermisso loci spatio inter se, constitissent, novo genere pugnæ perterritis nostris, per medios audacissime proruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus militum interficitur. Illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur.

XVI. Toto hoc in genere pugnæ quum sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad hujus generis hostem; equites autem magno cum periculo prœlio dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent; &, quum paullum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari prœlio contenderent. Equestris autem prœlii ratio, & cedentibus & insequentibus, par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut numquam conferti, sed rari,

magnisque intervallis prœliarentur, stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique & recentes defatigatis succederent.

XVII. Postero die procul a castris hostes in collibus constiterunt, rarique se ostendere, & lenius, quam pridie, nostros equites prœlio lacessere cœperunt. Sed meridie, quum Cæsar pabulandi caussa III legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic, uti ab signis legionibusque non absisterent. Nostri, acriter in eos inpetu facto, repulerunt: neque finem sequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, præcipites hostes egerunt: magnoque eorum numero interfecto, neque sui conligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quæ undique convenerant, auxilia discesserunt; neque post id tempus umquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

XVIII. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamesin, in fines Cassivellauni exercitum duxit. Quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre, transiri potest. Eo quum venisset, animum advertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa au-

tem erat acutis ſudibus præfixis munita; ejuſdemque generis ſub aqua defixæ ſudes flumine tegebantur. His rebus cognitis a captivis perfugiſque, Cæſar, præmiſſo equitatu, confeſtim legiones ſubſequi juſſit. Sed ea celeritate, atque eo inpetu milites ierunt, quum capite ſolo ex aqua exſtarent, ut hoſtes inpetum legionum atque equitum ſuſtinere non poſſent, ripaſque dimitterent, ac ſe fugæ mandarent.

XIX. Caſſivellaunus, ut ſupra demonſtravimus, omni depoſita ſpe contentionis; dimiſſis amplioribus copiis, milibus circiter IV eſſedariorum relictis, itinera noſtra ſervabat; paullulumque ex via excedebat, locisque inpeditis, ac ſilveſtribus ſeſe occultabat; atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora, atque homines ex agris in ſilvas compellebat: &, quum equitatus noſter liberius, prædandi vaſtandique cauſſa, ſe in agros effunderet, omnibus viis notis ſemitiſque eſſedarios ex ſilvis emittebat; &, magno cum periculo noſtrorum equitum, cum iis confligebat; atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum diſcedi Cæſar pateretur, & tantum in agris vaſtandis, incendiiſque faciendis hoſtibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinobantes, prope firmiſſima earum regionum civitas, ex qua Mandubratius adoleſcens, Cæſaris fidem ſecutus, ad eum in continentem Galliam venerat, cujus pater Imanuentius in ea civitate regnum obtinuerat, interfectuſque erat a Caſſivellauno, ipſe fuga mortem vitaverat, legatos ad Cæſarem mittunt: pollicenturque, ſeſe ei dedituros, atque imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuria Caſſivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui præſit, imperiumque obtineat. His Cæſar imperat obſides XL, frumentumque exercitui; Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt: obſides ad numerum, frumentaque miſerunt.

XXI. Trinobantibus defenſis, atque ab omni militum injuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Caſſi, legationibus miſſis ſeſe Cæſari dedunt. Ab his cognoſcit, non longe ex eo loco oppidum Caſſivellauni abeſſe, ſilvis, paludibuſque munitum, quo ſatis magnus hominum pecoriſque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, quum ſilvas inpeditas vallo atque foſſa muniérunt, quo, incurſionis hoſtium vitandæ cauſſa, convenire conſuerunt. Eo proficiſcitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus obpugnare contendit. Hoſtes paulliſper mo-

rati, militum nostrorum inpetum non tulerunt; sesequs alia ex parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus; multique in fuga sunt comprehensi, atque interfecti.

XXII. Dum hæc in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus IV reges præerant, Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit: atque his imperat, uti, coactis omnibus copiis, castra navalia de inproviso adoriantur, atque obpugnent. Ii quum ad castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc prœlio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatium, legatos per Atrebatem Commium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar, quum statuisset hiemem in continenti propter repentinos Galliæ motus agere, neque multum æstatis superesset, atque id facile extrahi posse intellegeret, obsides imperat; &, quid in annos singulos vectigalis populo Romano Britannia penderet, constituit. Interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus bellum faciat.

XXIII. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas. His deductis,

quod & captivorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempeſtate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum reportare inſtituit. Ac ſic accidit, uti, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque ſuperiore anno, ulla omnino navis, quæ milites portaret, deſideraretur: at ex iis, quæ inanes ex continenti ad eum remitterentur, & prioris commeatus expoſitis militibus, & quas poſtea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpaucæ locum caperent, reliquæ fere omnes rejicerentur. Quas quum aliquamdiu Cæſar fruſtra exſpectaſſet, ne anni tempore a navigatione excluderetur, quod æquinoctium ſuberat, neceſſario anguſtius milites conlocavit: ac, ſumma tranquillitate conſecuta, ſecunda inita quum ſolviſſet vigilia, prima luce terram adtigit, omneſque incolumes naves perduxit.

XXIV. Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobrivæ peracto; quod eo anno frumentum in Gallia, propter ſiccitates, anguſtius provenerat, coactus eſt aliter, ac ſuperioribus annis, exercitum in hibernis conlocare, legioneſque in plures civitates diſtribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Nervios Q. Ciceroni; tertiam in Eſſuos L. Roſcio; quartam in Remis cum T. Labieno in confinio Trevirorum hiemare juſſit; tres in Bel-

gio conlocavit. His M. Craſſum quæſtorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit. Unam legionem, quam proxime trans Padum conſcripſerat, & cohortes v in Eburones, quorum pars maxima eſt inter Moſam ac Rhenum, qui ſub imperio Ambiorigis & Cativolci erant, miſit. His militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Aurunculeium Cottam, legatos, præeſſe juſſit. Ad hunc modum diſtributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ ſeſe mederi poſſe exiſtimavit. Atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam, quam L. Roſcio in pacatiſſimam & quietiſſimam partem ducendam dederat) milibus paſſuum c continebantur. Ipſe interea, quoad legiones conlocatas, munitaque hiberna cognoviſſet, in Gallia morari conſtituit.

XXV. Erat in Carnutibus ſummo loco natus Taſgetius; cujus majores in ſua civitate regnum obtinuerant. Huic Cæſar, pro ejus virtute, atque in ſe benivolentia, quod in omnibus bellis ſingulari ejus opera fuerat uſus, majorum locum reſtituerat. Tertium jam hunc annum regnantem inimici, jam multis palam ex civitate auctoribus, eum interfecerunt. Defertur ea res ad Cæſarem. Ille, veritus, quod ad plures pertinebat, ne civitas eorum inpulſu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficiſci jubet,

ibique hiemare; quorumque opera cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis, quæstoribusque, quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hiberna perventum, locumque hibernis esse munitum.

XXVI. Diebus circiter xv, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige & Cativolco: qui, quum ad fines regni sui Sabino Cottæque præsto fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent, Induciomari Treviri nunciis inpulsi, suos concitaverunt; subitoque obpressis lignatoribus, magna manu castra obpugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent, vallumque adscendissent, atque una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prœlio superiores fuissent; desperata re, hostes ab obpugnatione suos reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad conloquium prodirent: habere sese, quæ de re communi dicere vellent, quibus rebus controversias minui posse, sperarent.

XXVII. Mittitur ad eos conloquendi caussa C. Arpinejus, eques Romanus, familiaris Q. Titurii, & Q. Junius ex Hispania quidam, qui jam ante, missu Cæsaris, ad Ambiorigem ventitare consueverat: apud quos Ambiorix in hunc modum lo-

cutus est: "Sese, pro Cæsaris in se beneficiis, "plurimum ei confiteri debere, quod ejus opera "stipendio liberatus esset, quod Aduatucis, finiti- "mis suis, pendere consuesset; quodque ei & "filius, & fratris filius, ab Cæsare remissi essent, "quos Aduatuci obsidum numero missos apud se "in servitute & catenis tenuissent: neque id, "quod fecerit de obpugnatione castrorum, aut "judicio, aut voluntate sua fecisse, sed coactu ci- "vitatis: suaque esse ejusmodi imperia, ut non "minus haberet juris in se multitudo, quam ipse "in multitudinem. Civitati porro hanc fuisse belli "caussam, quod repentinæ Gallorum conjurationi "resistere non potuerit; id se facile ex humilitate "sua probare posse; quod non adeo sit inperitus "rerum ut suis copiis populum Romanum se su- "perare posse, confidat; sed esse Galliæ com- "mune consilium: omnibus hibernis Cæsaris ob- "pugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio "alteræ legioni subsidio venire posset. Non facile "Gallos Gallis negare potuisse: præsertim quum "de recuperanda communi libertate consilium "initum videretur. Quibus quoniam pro pietate "satisfecerit, habere nunc se rationem officii pro "beneficiis Cæsaris; monere, orare Titurium pro "hospitio, ut suæ ac militum saluti consulat; "magnam manum Germanorum conductam Rhe-

" num tranſiſſe; hanc adfore biduo: ipſorum eſſe " conſilium, velintne prius, quam finitimi ſenti- " ant, eductos ex hibernis milites aut ad Cicero- " nem, aut ad Labienum deducere, quorum alter " milia paſſuum circiter L, alter paullo amplius ab " his abſit. Illud ſe polliceri, & jurejurando confir- " mare, tutum iter per fines ſuos daturum. Quod " quum faciat, & civitati ſeſe conſulere, quod hi- " bernis levetur, & Cæſari pro ejus meritis gratiam " referre." Hac oratione habita diſcedit Ambiorix.

XXVIII. Arpinejus, & Junius, quæ audierint, ad legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etſi ab hoſte ea dicebantur, non tamen neglegenda exiſtimabant; maximeque hac re permovebantur, quod, civitatem ignobilem atque humilem Eburonum ſua ſponte populo Romano bellum facere auſam, vix erat credendum. Itaque ad conſilium rem deferunt: magnaque inter eos exſiſtit controverſia. L. Aurunculejus, compluresque tribuni militum & primorum ordinum centuriones, " ni- " hil temere agendum, neque ex hibernis injuſſu " Cæſaris diſcedendum" exiſtimabant. " Quantaſ- " vis, magnas etiam copias, Germanorum ſuſti- " neri poſſe, munitis hibernis," docebant: " rem " eſſe teſtimonio, quod primum hoſtium inpetum, " multis ultro vulneribus inlatis, fortiſſime ſuſtinu-

" erint: re frumentaria non premi: interea & ex " proximis hibernis, & a Cæſare conventura ſub- " ſidia:" poſtremo " quid eſſe levius aut turpius, " quam auctore hoſte de ſummis rebus capere con- " ſilium?"

XXIX. Contra ea Titurius, " ſero facturos" clamitabat, " quum majores hoſtium manus, adjunc- " tis Germanis, conveniſſent; aut quum aliquid " calamitatis in proximis hibernis eſſet acceptum. " Brevem conſulendi eſſe occaſionem. Cæſarem " arbitrari profectum in Italiam: neque aliter Car- " nutes interficiundi Taſgetii conſilium fuiſſe cap- " turos, neque Eburones, ſi ille adeſſet, tanta cum " contemtione noſtri ad caſtra venturos eſſe. Non " hoſtem auctorem, ſed rem, ſpectare: ſubeſſe Rhe- " num: magno eſſe Germanis dolori Arioviſti mor- " tem, & ſuperiores noſtras victorias: ardere Gal- " liam, tot contumeliis acceptis ſub populi Ro- " mani imperium redactam, ſuperiore gloria rei " militaris exſtincta." Poſtremo, " quis hoc ſibi " perſuaderet, ſine certa re Ambiorigem ad ejuſ- " modi conſilium deſcendiſſe? ſuam ſententiam in " utramque partem eſſe tutam: ſi nil ſit durius; " nullo periculo ad proximam legionem perven- " turos: ſi Gallia omnis cum Germanis conſentiat, " unam eſſe in celeritate poſitam ſalutem. Cottæ " quidem, atque eorum, qui diſſentirent, conſi-

" lium quem haberet exitum? in quo si non præ-
" sens periculum, at certe longinqua obsidione
" fames esset pertimescenda."

XXX. Hac in utramque partem disputatione habita, quum a Cotta, primisque ordinibus acriter resisteretur, " Vincite," inquit, " si ita vultis," Sabinus; & id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: " neque is sum," inquit, " qui
" gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi
" sapient, &, si gravius quid acciderit, abs te ra-
" tionem reposcent: qui, si per te liceat, perendino
" die cum proximis hibernis conjuncti, commu-
" nem cum reliquis belli casum sustineant: nec
" rejecti & relegati longe ab ceteris, aut ferro, aut
" fame intereant."

XXXI. Consurgitur ex consilio: comprehendunt utrumque, & orant, " ne sua dissensione & perti-
" nacia rem in summum periculum deducant: fa-
" cilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur;
" si modo unum omnes sentiant, ac probent: con-
" tra in dissensione nullam se salutem perspicere."
Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus: superat sententia Sabini. Pronunciatur, prima luce ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis; quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relin-

quere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec ſine periculo maneatur, & languore militum, & vigiliis periculum augeatur. Prima luce ſic ex caſtris proficiſcuntur, ut, quibus eſſet perſuaſum, non ab hoſte, ſed ab homine amiciſſimo Ambiorige conſilium datum, longiſſimo agmine, maximiſque impedimentis.

XXXII. At hoſtes, poſtea quam ex nocturno fremitu, vigiliiſque de profectione eorum ſenſerunt, conlocatis inſidiis bipartito in ſilvis, obportuno atque occulto loco, a milibus paſſuum circiter II Romanorum adventum exſpectabant: &, quum ſe major pars agminis in magnam convallem demiſiſſet, ex utraque parte ejus vallis ſubito ſe oſtenderunt: noviſſimoſque premere, & primos prohibere adſcenſu, atque iniquiſſimo noſtris loco prœlium committere cœperunt.

XXXIII. Tum demum Titurius, ut qui nihil ante providiſſet, trepidare, concurſare, cohorteſque diſponere: hæc tamen ipſa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere conſuevit, qui in ipſo negotio conſilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitaſſet, hæc poſſe in itinere accidere, atque ob eam cauſſam profectionis auctor non fuiſſet, nulla in re communi ſaluti deerat, &, in adpellandis cohortandiſque militibus, imperatoris; &, in pugna,

militis officia præſtabat. Quumque propter longitudinem agminis minus facile per ſe omnia obire, & quid quoque loco faciendum eſſet, providere poſſent; juſſerunt pronunciare, ut inpedimenta relinquerent, atque in orbem conſiſterent: quod conſilium, etſi in ejuſmodi caſu reprehendendum non eſt, tamen incommode accidit: nam & noſtris militibus ſpem minuit, & hoſtes ad pugnam alacriores effecit; quod non ſine ſummo timore & deſperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri neceſſe erat, ut vulgo milites ab ſignis diſcederent; quæ quiſque eorum cariſſima haberet, ab inpedimentis petere, atque abripere properaret, clamore ac fletu omnia complerentur.

XXXIV. At barbaris conſilium non defuit. Nam duces eorum tota acie pronunciare juſſerunt, "nequis ab loco diſcederet; illorum eſſe prædam, atque illis reſervari, quæcumque Romani reliquiſſent: proinde omnia in victoria poſita exiſtimarent." Erant & virtute, & numero pugnando pares: noſtri tamen etſi ab duce, & a fortuna deſerebantur; tamen omnem ſpem ſalutis in virtute ponebant; &, quoties quæque cohors procurreret, ab ea parte magnus hoſtium numerus cadebat. Qua re animadverſa, Ambiorix pronunciari jubet, ut procul tela conjiciant, neu propius accedant: &, quam in partem Romani inpe-

tum fecerint, cedant; (levitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse:) rursus se ad signa recipientes insequantur.

XXXV. Quo præcepto ab iis diligentissime observato, quum quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque inpetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim eam partem nudari, necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. Rursus, quum in eum locum, unde erant egressi, reverti cœperant, & ab iis, qui cesserant; & ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur: sin autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinquebatur, neque ab tanta multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant; & magna parte diei consumta, quum a prima luce ad horam VIII pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti, & magnæ auctoritatis, utrumque femur tragula transjicitur. Q. Lucanius ejusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes ordinesque adhortans in adversum os funda vulneratur.

XXXVI. His rebus permotus Q. Titurius, quum procul Ambiorigem, suos cohortantem, conspex-

isset, interpretem suum Cn. Pompejum ad eum mittit, rogatum, ut sibi, militibusque parcat. Ille adpellatus respondit: " si velit secum conloqui, " licere; sperare, a multitudine inpetrari posse, " quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero " nihil nocitum iri; inque eam rem se suam fidem " interponere." Ille cum Cotta saucio communicat, " si videatur, pugna ut excedant, & cum " Ambiorige una conloquantur. Sperare, ab eo " de sua ac militum salute inpetrare posse." Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo constitit.

XXXVII. Sabinus, quos in præsentia tribunos militum circum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi jubet: & quum propius Ambiorigem accessisset, jussus arma abjicere, imperatum facit: suisque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paullatim circumventus, interficitur. Tum vero, suo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; inpetuque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. Reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. Ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit:

ipſe pro caſtris fortiſſime pugnans occiditur. Illi ægre ad noctem obpugnationem ſuſtinent: noctu ad unum omnes, deſperata ſalute, ſe ipſi interficiunt. Pauci ex prœlio elapſi incertis itineribus per ſilvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt; atque eum de rebus geſtis certiorem faciunt.

XXXVIII. Hac victoria ſublatus Ambiorix, ſtatim cum equitatu in Aduatucos, qui erant ejus regno finitimi, proficiſcitur; neque noctem, neque diem intermittit; peditatumque ſe ſubſequi jubet. Re demonſtrata, Aduatuciſque concitatis, poſtero die in Nervios pervenit: "hortaturque, ne ſui "in perpetuum liberandi, atque ulciſcendi Roma- "nos, pro iis, quas acceperint, injuriis, occaſio- "nem dimittant: interfectos eſſe legatos duo, "magnamque partem exercitus interiſſe demon- "ſtrat: nihil eſſe negotii, ſubito obpreſſam legi- "onem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici: ſe "ad eam rem profitetur adjutorem." Facile hac oratione Nerviis perſuadet.

XXXIX. Itaque, confeſtim dimiſſis nunciis ad Ceutrones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidunos, qui omnes ſub eorum imperio ſunt, quam maximas manus poſſunt, cogunt; & de inproviſo ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque ac-

cidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque caussa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis, magna manu Eburones, Nervii, Aduatuci, atque horum omnium socii & clientes legionem obpugnare, incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendunt. Ægre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores, confidebant.

XL. Mittuntur ad Cæsarem confestim ab Cicerone litteræ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis caussa comportaverant, turres admodum cxx excitantur incredibili celeritate; quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die, multo majoribus copiis coactis, castra obpugnant, fossam complent. Ab nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur: hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. Quæcumque ad proximi diei obpugnationem opus sunt, noctu comparantur: multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres contabulantur; pinnæ, loricæque ex cratibus adtexuntur. Ipse Cicero, quum tenuissima valitu-

dine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat: ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur.

XLI. Tunc duces, principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum, caussamque amicitiæ cum Cicerone habebant, conloqui sese velle dicunt. Facta potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: "omnem "esse in armis Galliam; Germanos Rhenum tran-"sisse; Cæsaris, reliquorumque hiberna obpug-"nari. Addunt etiam de Sabini morte. Ambi-"origem ostentant, fidei faciundæ caussa. Errare "eos" dicunt, "si quidquam ab his præsidii "sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen "hoc esse in Ciceronem populumque Romanum "animo, ut nihil, nisi hiberna, recusent, atque "hanc inveterascere consuetudinem nolint: licere "illis incolumibus per se ex hibernis discedere, "& quascumque in partes velint, sine metu pro-"ficisci." Cicero ad hæc unum modo respondit. "Non esse consuetudinem populi Romani, ullam "accipere ab hoste armato conditionem. Si ab "armis discedere velint, se adjutore utantur, le-"gatosque ad Cæsarem mittant: sperare, pro ejus "justitia, quæ petierint, inpetraturos."

XLII. Ab hac spe repulsi Nervii, vallo pedum XI, & fossa pedum XV, hiberna cingunt. Hæc,

& ſuperiorum annorum conſuetudine a noſtris cognoverant; & quoſdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. Sed, nulla ferramentorum copia, quæ ſunt ad hunc uſum idonea, gladiis ceſpitem circumcidere, manibus, ſaguliſque terram exhaurire cogebantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cognoſci potuit: nam minus horis tribus, milium x in circuitu munitionem perfecerunt: reliquiſque diebus turres ad altitudinem valli, falces teſtudineſque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facere cœperunt.

XLIII. Septimo obpugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fuſili ex argilla glandes fundis, & fervefacta jacula in caſas, quæ more Gallico ſtramentis erant tectæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt, &, venti magnitudine, in omnem caſtrorum locum diſtulerunt. Hoſtes, maximo clamore inſecuti, quaſi parta jam atque explorata victoria, turres, teſtudineſque agere, & ſcalis vallum adſcendere cœperunt. At tanta militum virtus, atque ea præſentia animi fuit, ut quum undique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, ſuaque omnia inpedimenta atque omnes fortunas conflagrare intellegerent; non modo demigrandi cauſſa de vallo decederet nemo, ſed pæne ne reſpiceret quidem quiſquam; ac tum omnes

acerrime fortiſſimeque pugnarent. Hic dies noſtris longe graviſſimus fuit: ſed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus hoſtium numerus vulneraretur, atque interficeretur; ut ſe ſub ipſo vallo conſtipaverant, receſſumque primis ultimi non dabant. Paullum quidem intermiſſa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones ex eo, quo ſtabant, loco receſſerunt, ſuoſque omnes removerunt; nutu vocibuſque hoſtes, "ſi introire vellent," vocare cœperunt: quorum progredi auſus eſt nemo. Tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati, turriſque ſuccenſa eſt.

XLIV. Erant in ea legione fortiſſimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus adpropinquarent, T. Pulfio, & L. Varenus. Hi perpetuas inter ſe controverſias habebant, quinam anteferretur; omnibuſque annis de loco ſummis ſimultatibus contendebant. Ex iis Pulfio; quum acerrime ad munitiones pugnaretur, "Quid dubitas," inquit, "Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ ſpectas? hic dies, hic dies de noſtris controverſiis judicabit." Hæc quum dixiſſet, procedit extra munitiones; quaque pars hoſtium confertiſſima viſa eſt, in eam inrumpit. Ne Varenus quidem tum ſeſe vallo continet, ſed omnium veritus exiſtimationem ſubſequitur. Mediocri ſpatio

relicto, Pulfio pilum in hoftes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit; quo percuffo & exanimato, hunc fcutis protegunt hoftes, in illum tela univerfi conjiciunt; neque dant regrediundi facultatem. Transfigitur fcutum Pulfioni, & verutum in balteo defigitur. Avertit hic cafus vaginam, & gladium educere conanti dextram moratur manum: Inpeditum hoftes circumfiftunt. Succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti fubvenit. Ad hunc fe confeftim a Pulfione omnis multitudo convertit. Illum veruto transfixum arbitrantur. Occurfat ocius gladio, comminufque rem gerit Varenus; atque, uno interfecto, reliquos paullum propellit: dum cupidius inftat, in locum dejectus inferiorem concidit. Huic rurfus circumvento fert fubfidium Pulfio; atque ambo incolumes, compluribus interfectis, fumma cum laude fefe intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione, & certamine utrumque verfavit, ut alter alteri inimicus auxilio falutique effet; neque dijudicari poffet, uter utri virtute anteferendus videretur.

XLV. Quanto erat in dies gravior atque afperior obpugnatio, & maxime quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defenforum pervenerat; tanto crebriores litteræ nunciique ad Cæfarem mittebantur: quorum pars

deprehenſa in conſpectu noſtrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honeſto, qui a prima obſidione ad Ciceronem perfugerat, ſuamque ei fidem præſtiterat. Hic ſervo, ſpe libertatis, magniſque perſuadet præmiis, ut litteras ad Cæſarem deferat. Has ille in jaculo inligatas effert; & Gallus inter Gallos ſine ulla ſuſpicione verſatus, ad Cæſarem pervenit. Ab eo de periculis Ciceronis, legioniſque cognoſcitur.

XLVI. Cæſar, acceptis litteris hora circiter XI diei, ſtatim nuncium in Bellovacos ad M. Craſſum quæſtorem mittit, cujus hiberna aberant ab eo milia paſſuum XXV. Jubet media nocte legionem proficiſci, celeriterque ad ſe venire. Exiit cum nuncio Craſſus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua ſibi iter faciundum ſciebat. Scribit Labieno, ſi Reipublicæ commodo facere poſſet, cum legione ad fines Nerviorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat exſpectandam: equites circiter CD ex proximis hibernis cogit.

XLVII. Hora circiter III ab antecurſoribus de Craſſi adventu certior factus, eo die milia paſſuum XX progreditur. Craſſum Samarobrivæ præficit, legionemque ei adtribuit; quod ibi inpedimenta

exercitus, obſides civitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eo tolerandæ hiemis cauſſa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortium cognita, quum omnes ad eum Trevirorum copiæ veniſſent, veritus, ne, ſi ex hibernis fugæ ſimilem profectionem feciſſet, hoſtium inpetum ſuſtinere non poſſet, præſertim quos recenti victoria efferri ſciret, litteras Cæſari remittit; quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus eſſet; rem geſtam in Eburonibus perſcribit; docet omnes equitatus peditatuſque copias Trevirorum III milia paſſuum longe ab ſuis caſtris conſediſſe.

XLVIII. Cæſar, conſilio ejus probato, etſi, opinione III legionum dejectus, ad II redierat, tamen unum communis ſalutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoſcit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res ſit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis perſuadet, uti ad Ciceronem epiſtolam deferat. Hanc Græcis conſcriptam litteris mittit; ne, intercepta epiſtola, noſtra ab hoſtibus conſilia cognoſcantur: ſi adire non poſſit, monet, ut tragulam cum epiſtola, ad amentum deligata, intra muniti-

ones castrorum abjiciat. In litteris scribit, se cum legionibus profectum celeriter adfore: hortatur, ut pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animadversa, tertio die a quodam milite conspicitur; demta ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximaque omnes lætitia adficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur: quæ res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

XLIX. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copiis contendunt. Eæ erant armatorum circiter milia LX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, repetit, qui litteras ad Cæsarem referat; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat; perscribit in litteris, hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem convertisse. Quibus litteris circiter media nocte, Cæsar adlatis suos facit certiores; eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die, luce prima, movet castra; & circiter milia passuum IV progressus trans vallem magnam, & rivum, multitudinem hostium conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tum, quoniam obsidione liberatum

Ciceronem ſciebat, eoque omnino remittendum de celeritate exiſtimabat, conſedit, & quam æquiſſimo poteſt loco, caſtra communit: atque hæc, etſi erant exigua per ſe, vix hominum milium VII, præſertim nullis cum inpedimentis, tamen anguſtiis viarum, quam maxime poteſt, contrahit, eo conſilio, ut in ſummam contemtionem hoſtibus veniat. Interim ſpeculatoribus in omnes partes dimiſſis, explorat, quo commodiſſime itinere vallem tranſire poſſit.

L. Eo die parvulis equeſtribus prœliis ad aquam factis, utrique ſeſe ſuo loco continent; Galli, quod ampliores copias, quæ nondum convenerant, exſpectabant; Cæſar, ſi forte timoris ſimulatione hoſtes in ſuum locum elicere poſſet, ut citra vallem pro caſtris prœlio contenderet; ſi id efficere non poſſet, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque tranſiret. Prima luce hoſtium equitatus ad caſtra accedit, prœliumque cum noſtris equitibus committit. Cæſar conſulto equites cedere, ſeque in caſtra recipere jubet; ſimul, ex omnibus partibus caſtra altiore vallo muniri, portaſque obſtrui, atque in his adminiſtrandis rebus quam maxime concurſari, & cum ſimulatione timoris agi jubet.

LI. Quibus omnibus rebus hoſtes invitati, copias tranſducunt, aciemque iniquo loco conſtitu-

unt: noſtris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt; & tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt; præconibuſque circummiſſis, pronunciari jubent, "ſeu quis Gallus, ſeu Romanus velit ante horam tertiam ad ſe tranſire, ſine periculo licere: poſt id tempus non fore poteſtatem." Ac ſic noſtros contemſerunt, ut, obſtructis in ſpeciem portis ſingulis ordinibus ceſpitum, quod ea non poſſe introrumpere videbantur, alii vallum manu ſcindere, alii foſſas complere inciperent. Tum Cæſar, omnibus portis eruptione facta, equitatuque emiſſo, celeriter hoſtes dat in fugam: ſic, uti omnino pugnandi cauſſa reſiſteret nemo: magnumque ex eis numerum occidit, atque omnes armis exſuit.

LII. Longius proſequi veritus, quod ſilvæ paludeſque intercedebant, neque etiam parvulo detrimento illorum, locum relinqui videbat; omnibus ſuis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Inſtitutas turres, teſtudines, munitioneſque hoſtium admiratur. Producta legione, cognoſcit non decimum quemque eſſe relictum militem ſine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, & quanta cum virtute, res ſint adminiſtratæ: Ciceronem pro ejus merito, legionemque conlaudat: centuriones ſingillatim, tribunoſque militum adpellat, quorum egregiam

fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini & Cottæ certius ex captivis cognoscit. Postero die, concione habita, rem gestam proponit; milites consolatur, & confirmat; quod detrimentum culpa & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferundum docet, quod beneficio deorum inmortalium, & virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina lætatio, neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII. Interim ad Labienum per Remos incredibili celeritate de victoria Cæsaris fama perfertur; ut, quum ab hibernis Ciceronis milia passuum abesset circiter LX, eoque post horam IX diei Cæsar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur; quo clamore significatio victoriæ, gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treviros perlata, Induciomarus, qui postero die castra Labieni obpugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna: ipse cum III legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit; &, quod tanti motus Galliæ exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ civitates de bello consultabant, nuncios legationesque in omnes partes dimitte-

bant; &, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque in locis desertis concilia habebant: neque ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Cæsaris intercessit, quin aliquem de conciliis ac motu Gallorum nuncium acciperet. In his ab L. Roscio legato, quem legioni XIII præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ adpellantur, obpugnandi sui caussa, convenisse; neque longius milia passuum VIII ab hibernis suis afuisse; sed, nuncio adlato de victoria Cæsaris, discessisse, adeo ut fugæ similis discessus videretur.

LIV. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se evocatis, alias territando, quum se scire, quæ fierent, denunciaret, alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit: tamen Senones, quæ est civitas inprimis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, (cujus frater Moritasgus adventu in Galliam Cæsaris, cujusque majores regnum obtinuerant,) interficere publico consilio conati; quum ille præsensisset, ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno, domoque expulerunt; &, missis ad Cæsarem satisfaciundi caussa legatis, quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud ho-

mines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnibus voluntatum commutationem adtulit; ut præter Æduos, & Remos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum Romanum fide; alteros, pro recentibus Gallici belli officiis, nulla fere civitas fuerit non suspecta nobis: idque adeo, haud scio, mirandumne sit, quum compluribus aliis de caussis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut a populo Romano imperia perferrent, gravissime dolebant.

LV. Treviri vero, atque Induciomarus, totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; civitates sollicitarent, pecunias pollicerentur; magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret: "quum se bis expertos" dicerent, "Ariovisti "bello, & Tenchtherorum transitu; non esse am-"plius fortunam tentandam." Hac spe lapsus Induciomarus, nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exsules damnatosque tota Gallia magnis præmiis ad se adlicere cœpit; ac tantam sibi jam iis rebus in Gallia auctori-

tatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice privatimque peterent.

LVI. Ubi intellexit, ultro ad se veniri, altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari, altera Nervios Aduatucosque bellum Romanis parare; neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset; armatum concilium indicit. (Hoc more Gallorum est initium belli:) quo, lege communi, omnes puberes armati convenire consuerunt: qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus adfectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstravimus, Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse, hostem judicat, bonaque ejus publicat. His rebus confectis, in concilio pronunciat, arcessitum se a Senonibus, & Carnutibus, aliisque compluribus Galliæ civitatibus, huc iter facturum per fines Remorum, eorumque agros populaturum; ac prius, quam id faciat, Labieni castra obpugnaturum. Quæ fieri velit, præcipit.

LVII. Labienus, quum & loci natura, & manu munitissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque a

Cingetorige, atque ejus propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique evocat: iis certum diem conveniendi dicit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Induciomarus sub castris ejus vagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias conloquendi, aut territandi caussa: equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat; timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

LVIII. Quum majore in dies contemtione Induciomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos arcessendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enunciari, aut ad Treviros perferri posset. Interim, ex consuetudine quotidiana, Induciomarus ad castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela conjiciunt, & magna cum contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo ab nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum, dispersi ac dissipati discedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit atque interdicit, proterritis hostibus atque in fugam conjectis (quod fore, sicut accidit, videbat) unum omnes petant

Induciomarum; neu quis quem prius vulneret, quam illum interfectum viderit: quod, mora reliquorum ſpatium nactum, illum effugere nolebat: magna proponit iis, qui occiderint, præmia: ſubmittit cohortes equitibus ſubſidio. Comprobat hominis conſilium fortuna, &, quum unum omnes peterent, in ipſo fluminis vado deprehenſus Induciomarus interficitur; caputque ejus refertur in caſtra: redeuntes equites, quos poſſunt, conſectantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Nerviorum, quæ convenerant, copiæ diſcedunt; paulloque habuit poſt id factum Cæſar quietiorem Galliam.

ARGUMENTUM

LIBRI SEXTI

DE

BELLO GALLICO.

I. *CÆSAR majorem Galliæ motum prævidens, copias adauget.* II. *Subitoque ſubactis Nerviis,* IV. *& Senonibus ac Carnutibus in deditionem acceptis,* VI. *Menapios debellat:* VIII. *atque interea Treviros T. Labienus.* IX. *Cæſar ſecundum Rhenum tranſit.* XI. *Inſtituta per occaſionem Germanorum cum Gallis collatione, primo deſcripti horum mores conſuetudineſque.* XXIX. *Cæſar ad Eburones, fruſtra tentatis Suevis, convertitur.* XXXV. *At dum per eorum agros late vagatur, Sigambri, non ſine cæde Romanorum, caſtra adoriuntur:* XLI. *Iis tamen non expugnatis, domum revertuntur.* XLIV. *& Cæſar, vaſtatis Eburonum agris, concilioque peracto, in Italiam, ad agendos conventus, proficiſcitur.*

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER SEXTUS.

I. Multis de caussis Cæsar majorem Galliæ motum exspectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, dilectum habere instituit: simul ab Cn. Pompejo proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio Reipublicæ caussa remaneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire, & ad se proficisci juberet: magni interesse etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ, existimans, tantas videri Italiæ facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore sarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompejus & Reipublicæ & amicitiæ tribuisset, celeriter confecto per suos dilectu, tribus ante exactam hiemem & constitutis

& adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, & celeritate, & copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent.

II. Interfecto Induciomaro, ut docuimus, ad ejus propinquos a Treviris imperium defertur. Illi finitimos Germanos sollicitare, & pecuniam polliceri non desistunt. Quum ab proximis inpetrare non possent, ulteriores tentant: inventis nonnullis civitatibus, jurejurando inter se confirmant, obsidibusque de pecunia cavent: Ambiorigem sibi societate & fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, quum undique bellum parari videret, Nervios, Aduatucos, Menapios, adjunctis Cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non venire, & cum Carnutibus, finitimisque civitatibus consilia communicare, a Treviris Germanos crebris legationibus sollicitari; maturius sibi de bello cogitandum putavit.

III. Itaque, nondum hieme confecta, proximis IV coactis legionibus, de inproviso in fines Nerviorum contendit; &, prius, quam illi aut convenire, aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque ea præda militibus concessa, vastatisque agris, in deditionem venire, atque obsides sibi dare coëgit. Eo celeriter confecto negotio, rursus in hiberna legiones reduxit.

Concilio Galliæ primo vere, uti instituerat, indicto; quum reliqui, præter Senones, Carnutes, Trevirosque, venissent; initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoria conjunxerant: sed ab hoc consilio afuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronunciata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eo pervenit.

IV. Cognito ejus adventu, Acco, qui princeps ejus consilii fuerat, jubet, in oppida multitudinem convenire: conantibus, priusquam id effici posset, adesse Romanos, nunciatur. Necessario sententia desistunt, legatosque, deprecandi caussa, ad Cæsarem mittunt; adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Cæsar, petentibus Æduis, dat veniam; excusationemque accipit: quod æstivum tempus instantis belli, non quæstionis, esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt, usi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientela; eadem ferunt responsa. Peragit concilium Cæsar, equitesque imperat civitatibus.

V. Hac parte Galliæ pacata, totus & mente & animo in bellum Trevirorum & Ambiorigis insistit.

Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci jubet, ne quis aut ex hujus iracundia, aut ex eo, quod meruerat, odio civitatis, motus exsistat. His rebus constitutis, quod pro explorato habebat, Ambiorigem prœlio non esse concertaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti, qui uni ex Gallia, de pace, ad Cæsarem legatos numquam miserant. Cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treviros venisse Germanis in amicitiam, cognoverat. Hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacesseret; ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum Transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio, totius exercitus inpedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet; ipse cum legionibus expeditis v in Menapios proficiscitur. Illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in silvas paludesque confugiunt, suaque eodem conferunt.

VI. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato, & M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus, adit tripartito, ædificia vicosque incendit; magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ caussa, mittunt. Ille, obsidibus

acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus suis recepissent. His confirmatis rebus, Commium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse in Treviros proficiscitur.

VII. Dum hæc a Cæsare geruntur, Treviri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hiemabat, adoriri parabant: jamque ab eo non longius bidui via aberant, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris a milibus passuum xv, auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans, temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, præsidio cohortium v inpedimentis relicto, cum xxv cohortibus, magnoque equitatu, contra hostem proficiscitur; &, M. passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum, atque hostem, difficili transitu flumen, ripisque præruptis. Hoc neque ipse transire in animo habebat, neque hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquitur in consilio palam; "quoniam Germani "adpropinquare dicantur, sese suas exercitusque "fortunas in dubium non devocaturum, & pos"tero die prima luce castra moturum." Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum

equitatus numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis militum, primisque ordinibus coactis, quid sui sit consilii, proponit; &, quo facilius hostibus timoris det suspicionem, majore strepitu & tumultu, quam populi Romani fert consuetudo, castra moveri jubet. His rebus fugæ similem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur.

VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat; quum Galli, cohortati inter se, "ne "speratam prædam ex manibus dimitterent; lon- "gum esse, perterritis Romanis, Germanorum "auxilium exspectare; neque suam pati dignita- "tem, ut tantis copiis tam exiguam manum, "præsertim fugientem, atque inpeditam, adoriri "non audeant;" flumen transire, & iniquo loco prœlium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. Tum præmissis paullum inpedimentis, atque in tumulo quodam conlocatis; "Habetis," inquit, "milites, quam petistis, facultatem: hos- "tem inpedito atque iniquo loco tenetis: præstate "eamdem nobis ducibus virtutem, quam sæpe- "numero Imperatori præstitistis: adesse eum, & "hæc coram cernere, existimate." Simul signa

ad hoſtem converti, aciemque dirigi jubet; &, paucis turmis præſidio ad inpedimenta dimiſſis, reliquos equites ad latera diſponit. Celeriter noſtri, clamore ſublato, pila in hoſtes immittunt. Illi, ubi præter ſpem, quos fugere credebant, infeſtis ſignis, ad ſe ire viderunt, inpetum modo ferre non potuerunt; ac primo concurſu in fugam conjecti, proximas ſilvas petierunt; quos Labienus equitatu conſectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis poſt diebus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Trevirorum fuga, ſeſe domum contulerunt. Cum iis propinqui Induciomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos, ex civitate exceſſere. Cingetorigi, quem ab initio permanſiſſe in officio demonſtravimus, principatus, atque imperium eſt traditum.

IX. Cæſar, poſtquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de cauſſis Rhenum tranſire conſtituit. Quarum erat altera, quod auxilia contra ſe Treviris miſerant; altera, ne Ambiorix ad eos receptum haberet. His conſtitutis rebus, paullum ſupra eum locum, quo ante exercitum tranſduxerat, facere pontem inſtituit. Nota atque inſtituta ratione, magno militum ſtudio, paucis diebus, opus efficitur. Firmo in Treviris præſidio ad pontem relicto, ne quis ab iis ſubito motus oriretur;

reliquas copias, equitatumque transducit. Ubii, qui ante obsides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi sui caussa, ad eum legatos mittunt: qui doceant, "neque ex sua civitate "auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem "læsam:" petunt, atque orant, "ut sibi parcat, "ne communi odio Germanorum, innocentes pro "nocentibus pœnas pendant. Si amplius obsidum "velit, dare" pollicentur. Cognita, Cæsar, caussa, reperit, ab Suevis auxilia missa esse; Ubiorum satisfactionem accepit; aditus viasque in Suevos perquirit.

X. Interim, paucis post diebus fit ab Ubiis certior, Suevos omnes unum in locum copias cogere; atque iis nationibus, quæ sub eorum sint imperio, denunciare, uti auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit; Ubiis imperat, ut pecora deducant, suaque omnia ex agris in oppida conferant: sperans, barbaros, atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci: mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt: &, paucis diebus intermissis, referunt, "Suevos omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerint, cum om-

" nibus ſuis ſociorumque copiis, quas coëgiſſent, " penitus ad extremos fines ſeſe recepiſſe. Silvam " eſſe ibi infinita magnitudine, quæ adpellatur " Bacenis: hanc longe introrſus pertinere, & pro " nativo muro objectam, Cheruſcos ab Suevis, Sue- " voſque ab Cheruſcis injuriis, incurſionibuſque " prohibere. Ad ejus initium ſilvæ Suevos ad- " ventum Romanorum exſpectare conſtituiſſe."

XI. Quoniam ad hunc locum perventum eſt, non alienum eſſe videtur de Galliæ Germaniæque moribus, & quo differant hæ nationes inter ſeſe, proponere. " In GALLIA non ſolum in omnibus " civitatibus, atque in omnibus pagis, partibuſ- " que, ſed pæne etiam in ſingulis domibus, fac- " tiones ſunt: earumque factionum principes ſunt, " qui ſummam auctoritatem eorum judicio habere " exiſtimantur: quorum ad arbitrium judicium- " que ſumma omnium rerum conſiliorumque re- " deat. Idque ejus rei cauſſa antiquitus inſtitu- " tum videtur, ne quis ex plebe contra potentio- " rem auxilii egeret: ſuos enim quiſque obprimi, " & circumveniri non patitur; neque, aliter ſi " faciant, ullam inter ſuos habent auctoritatem." Hæc eadem ratio eſt in ſumma totius Galliæ; namque omnes civitates in partes diviſæ ſunt duas.

XII. Quum Cæſar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. Hi quum per ſe minus valerent, quod ſumma auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos, atque Arioviſtum, ſibi adjunxerant, eoſque ad ſe magnis jacturis, pollicitationibuſque perduxerant. Prœliis vero compluribus factis ſecundis, atque omni nobilitate Æduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad ſe tranſducerent; obſideſque ab iis principum filios acciperent; & publice jurare cogerent, nihil ſe contra Sequanos conſilii inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam poſſiderent; Galliæque totius principatum obtinerent. Qua neceſſitate adductus Divitiacus, auxilii petendi cauſſa Romam ad Senatum profectus, infecta re, redierat. Adventu Cæſaris facta commutatione rerum, obſidibus Æduis redditis, veteribus clientelis reſtitutis, novis per Cæſarem comparatis; quod hi, qui ſe ad eorum amicitiam adgregaverant, meliore conditione, atque æquiore imperio ſe uti videbant, reliquis rebus eorum, gratia, dignitate amplificata, Sequani principatum dimiſerant. In eorum locum Remi ſucceſſerant, quos quod adæquare apud Cæſarem gratia intellegebatur; ii, qui propter veteres inimicitias nullo

modo cum Æduis conjungi poterant, ſe Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita & novam, & repente conlectam auctoritatem tenebant. Eo tum ſtatu res erat; ut longe principes haberentur Ædui, ſecundum locum dignitatis Remi obtinerent.

XIII. "In omni Gallia eorum hominum, qui "aliquo ſunt numero atque honore, genera ſunt "duo. Nam plebes pæne ſervorum habetur loco, "quæ per ſe nihil audet, & nullo adhibetur con"ſilio. Plerique, quum aut ære alieno, aut mag"nitudine tributorum, aut injuria potentiorum "premuntur, ſeſe in ſervitutem dicant nobilibus. "In hos eadem omnia ſunt jura, quæ dominis in "ſervos. Sed de his duobus generibus alterum "eſt Druidum, alterum Equitum. Illi rebus di"vinis interſunt, ſacrificia publica ac privata pro"curant, religiones interpretantur: ad hos mag"nus adoleſcentium numerus diſciplinæ cauſſa "concurrit; magnoque ii ſunt apud eos honore. "Nam fere de omnibus controverſiis, publicis "privatiſque, conſtituunt; &, ſi quod eſt ad"miſſum facinus, ſi cædes facta, ſi de hereditate, "ſi de finibus controverſia eſt, iidem decernunt; "præmia pœnaſque conſtituunt: ſi qui aut pri"vatus aut publicus eorum decreto non ſtetit, "ſacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos eſt

" gravissima. Quibus ita est interdictum, ii nu- " mero inpiorum ac sceleratorum habentur; iis " omnes decedunt, aditum eorum sermonemque " defugiunt, ne quid ex contagione incommodi " accipiant: neque iis petentibus jus redditur, " neque honos ullus communicatur. His autem " omnibus Druidibus præest unus, qui summam " inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, si " qui ex reliquis excellit dignitate, succedit. At, " si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegi- " tur; nonnumquam etiam armis de principatu " contendunt. Hi certo anni tempore in finibus " Carnutum, quæ regio totius Galliæ media ha- " betur, considunt, in loco consecrato. Huc om- " nes undique, qui controversias habent, conve- " niunt; eorumque decretis judiciisque parent. " Disciplina in Britannia reperta, atque inde in " Galliam translata esse, existimatur, & nunc, qui " diligentius eam rem cognoscere volunt, plerum- " que illo, discendi caussa, proficiscuntur."

XIV. " Druides a bello abesse consuerunt, ne- " que tributa una cum reliquis pendunt; militiæ " vacationem, omniumque rerum habent inmu- " nitatem. Tantis excitati præmiis, & sua sponte " multi in disciplinam conveniunt, & a parenti- " bus propinquisque mittuntur. Magnum ibi nu- " merum versuum ediscere dicuntur. Itaque an-

" nos nonnulli vicenos in difciplina permanent; " neque fas effe exiftimant, ea litteris mandare, " quum in reliquis fere rebus, publicis privatifque " rationibus, Græcis utantur litteris. Id mihi dua- " bus de cauffis inftituiffe videntur; quod neque, " in vulgum difciplinam efferri, velint, neque eos, " qui difcant, litteris confifos, minus memoriæ " ftudere. Quod fere plerifque accidit, ut præ- " fidio litterarum, diligentiam in perdifcendo, ac " memoriam remittant. In primis hoc volunt " perfuadere, non interire animas, fed ab aliis poft " mortem tranfire ad alios; atque hoc maxime " ad virtutem excitari putant, metu mortis neg- " lecto. Multa præterea de fideribus, atque eo- " rum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, " de rerum natura, de deorum inmortalium vi " ac poteftate difputant, & juventuti tranfdunt."

XV. " Alterum genus eft Equitum. Hi, quum " eft ufus, atque aliquod bellum incidit (quod " ante Cæfaris adventum fere quotannis accidere " folebat, uti aut ipfi injurias inferrent, aut inla- " tas propulfarent,) omnes in bello verfantur; " atque, eorum ut quifque eft genere copiifque " ampliffimus, ita plurimos circum fe ambactos " clientefque habent. Hanc unam gratiam poten- " tiamque noverunt."

XVI. "Natio eſt omnis Gallorum admodum "dedita religionibus; atque ob eam cauſſam, qui "ſunt adfecti gravioribus morbis, quique in prœ-"liis periculiſque verſantur, aut pro victimis ho-"mines inmolant, aut ſe inmolaturos vovent, ad-"miniſtriſque ad ea ſacrificia Druidibus utuntur; "quod, pro vita hominis, niſi hominis vita red-"datur, non poſſe aliter deorum inmortalium "numen placari, arbitrantur, publiceque ejuſdem "generis habent inſtituta ſacrificia. Alii inmani "magnitudine ſimulacra habent; quorum con-"texta viminibus membra vivis hominibus com-"plent: quibus ſuccenſis, circumventi flamma "exanimantur homines. Subplicia eorum, qui "in furto, aut in latrocinio, aut aliqua noxa ſint "comprehenſi, gratiora diis inmortalibus eſſe ar-"bitrantur: ſed, quum ejus generis copia deficit, "etiam ad innocentium ſubplicia deſcendunt."

XVII. "Deum maxime Mercurium colunt: "hujus ſunt plurima ſimulacra: hunc omnium "inventorem artium ferunt: hunc viarum atque "itinerum ducem, hunc ad quæſtus pecuniæ mer-"caturaſque habere vim maximam, arbitrantur. "Poſt hunc, Apollinem, & Martem, & Jovem, "& Minervam. De his eamdem fere, quam re-"liquæ gentes, habent opinionem; Apollinem, "morbos depellere; Minervam, operum atque

" artificiorum initia transdere; Jovem, imperium " cœlestium tenere; Martem, bella regere. Huic, " quum prœlio dimicare constituerunt, ea, quæ " bello ceperint, plerumque devovent. Quæ su- " peraverint, animalia capta inmolant: reliquas " res in unum locum conferunt. Multis in civi- " tatibus harum rerum exstructos tumulos locis " consecratis conspicari licet. Neque sæpe acci- " dit, ut, neglecta quispiam religione, aut capta " apud se occultare, aut posita tollere auderet; " gravissimumque ei rei subplicium cum cruciatu " constitutum est."

XVIII. " Galli se omnes ab Dite patre prog- " natos prædicant: idque ab Druidibus proditum " dicunt. Ob eam caussam spatia omnis temporis, " non numero dierum, sed noctium, finiunt: dies " natales, & mensium, & annorum initia sic ob- " servant, ut noctem dies subsequatur. In reli- " quis vitæ institutis hoc fere ab reliquis differunt, " quod suos liberos, nisi quum adoleverint, ut mu- " nus militiæ sustinere possint, palam ad se adire " non patiuntur; filiumque puerili ætate in publi- " co, in conspectu patris adsistere, turpe ducunt."

XIX. " Viri, quantas pecunias ab uxoribus " dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, " æstimatione facta, cum dotibus communicant. " Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habe-

" tur, fructusque servantur. Uter eorum vita " superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus " superiorum temporum pervenit. Viri in uxores, " sicuti in liberos, vitæ necisque habent potesta- " tem; & quum paterfamiliæ inlustriore loco natus " decessit, ejus propinqui conveniunt; &, de " morte si res in suspicionem venit, de uxoribus " in servilem modum quæstionem habent; &, si " compertum est, igni atque omnibus tormentis " excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu " Gallorum magnifica, & sumtuosa; omniaque, " quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem " inferunt, etiam animalia; ac paullo supra hanc " memoriam servi, & clientes, quos ab iis dilectos " esse constabat, justis funeribus confectis, una cre- " mabantur."

XX. Quæ civitates commodius suam Rem pub- " licam administrare existimantur, habent legibus " sanctum, si quis quid de Republica a finitimis " rumore ac fama acceperit, uti ad magistratum " deferat, neve cum quo alio communicet: quod " sæpe homines temerarios atque inperitos falsis ru- " moribus terreri, & ad facinus inpelli, & de summis " rebus consilium capere, cognitum est. Magistra- " tus, quæ visa sunt, occultant, quæque esse ex usu " judicaverint, multitudini produnt. De Republi- " ca, nisi per concilium, loqui non conceditur."

XXI. GERMANI multum ab hac consuetudine differunt. "Nam neque Druides habent, qui "rebus divinis præsint; neque sacrificiis student. "Deorum numero eos solos ducunt, quos cer-"nunt, & quorum aperte opibus juvantur, Solem, "& Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama qui-"dem acceperunt. Vita omnis in venationibus, "atque in studiis rei militaris consistit: ab par-"vulis labori ac duritiæ student. Qui diutissime "inpuberes permanserunt, maximam inter suos "ferunt laudem: hoc ali staturam, ali hoc vires, "nervosque confirmari putant. Intra annum vero "vicesimum feminæ notitiam habuisse, in turpis-"simis habent rebus: cujus rei nulla est occul-"tatio; quod & promiscue in fluminibus perlu-"untur, & pellibus, aut parvis rhenonum tegi-"mentis utuntur, magna corporis parte nuda."

XXII. "Agriculturæ non student; majorque "pars victus eorum in lacte, caseo, carne consistit: "neque quisquam agri modum certum, aut fines "habet proprios; sed magistratus, ac principes in "annos singulos gentibus, cognationibusque ho-"minum, qui una coierint, quantum, & quo loco "visum est, agri adtribuunt, atque anno post alio "transire cogunt. Ejus rei multas adferunt caus-"sas, ne adsidua consuetudine capti studium belli "gerundi agricultura commutent; ne latos fines

" parare ſtudeant, potentioreſque humiliores poſ-
" ſeſſionibus expellant; ne adcuratius, ad frigora
" atque æſtus vitandos, ædificent; ne qua oriatur
" pecuniæ cupiditas; qua ex re factiones, diſſen-
" ſioneſque naſcuntur: ut animi æquitate plebem
" contineant, quum ſuas quiſque opes cum poten-
" tiſſimis æquari videat."

XXIII. " Civitatibus maxima laus eſt, quam
" latiſſimas circum ſe vaſtatis finibus ſolitudines
" habere. Hoc proprium virtutis exiſtimant, ex-
" pulſos agris finitimos cedere, neque quemquam
" prope audere conſiſtere: ſimul hoc ſe fore tuti-
" ores arbitrantur, repentinæ incurſionis timore
" ſublato. Quum bellum civitas aut inlatum de-
" fendit, aut infert; magiſtratus, qui ei bello præ-
" ſint, ut vitæ neciſque habeant poteſtatem, deli-
" guntur. In pace, nullus eſt communis magiſ-
" tratus; ſed principes regionum atque pagorum
" inter ſuos jus dicunt, controverſiaſque minuunt.
" Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra
" fines cujuſque civitatis fiunt; atque ea juventu-
" tis exercendæ, ac deſidiæ minuendæ cauſſa fieri
" prædicant. Atque, ubi quis ex principibus in
" concilio dixit ſe ducem fore; qui ſequi velint,
" profiteantur; conſurgunt ii, qui & cauſſam, &
" hominem probant, ſuumque auxilium pollicen-
" tur; atque ab multitudine conlaudantur: qui

" ex iis fecuti non funt, in defertorum ac prodito-
" rum numero ducuntur; omniumque iis rerum
" poftea fides derogatur. Hofpites violare, fas
" non putant: qui, quaque de cauffa, ad eos ve-
" nerint, ab injuria prohibent, fanctofque habent:
" iis omnium domus patent, victufque communi-
" catur."

XXIV. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute fuperarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertiliffima funt, Germaniæ loca circum Hercyniam filvam, quam Eratofthenì & quibufdam Græcis fama notam effe video, quam illi Orcyniam adpellant, Volcæ Tectofages occupaverunt, atque ibi confederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis fedibus fefe continet, fummamque habet juftitiæ & bellicæ laudis opinionem; nunc quoque in eadem inopia, egeftate, patientia, qua Germani, permanent, eodem victu & cultu corporis utuntur. Gallis autem provinciæ propinquitas, & tranfmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque ufus largitur. Paullatim adfuefacti fuperari, multifque victi prœliis, ne fe quidem ipfi cum illis virtute comparant.

XXV. Hujus Hercyniæ filvæ, quæ fupra demonftrata eft, latitudo IX dierum iter expedito patet. Non enim aliter finiri poteft, neque men-

ſuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium: hinc ſe flectit ſiniſtrorſus, diverſis ab flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem adtingit. Neque quiſquam eſt hujus Germaniæ, qui ſe aut adiiſſe ad initium ejus ſilvæ dicat, quum dierum iter LX proceſſerit, aut, quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in ea genera ferarum naſci, conſtat, quæ reliquis in locis viſa non ſint: ex quibus, quæ maxime differant ab ceteris, & memoriæ prodenda videantur, hæc ſunt.

XXVI. " Eſt bos cervi figura: cujus a media " fronte inter aures unum cornu exſiſtit excelſius, " magiſque directum his, quæ nobis nota ſunt, " cornibus. Ab ejus ſummo, ſicut palmæ, rami " quam late diffunduntur. Eadem eſt feminæ ma- " riſque natura, eadem forma, magnitudoque cor- " nuum."

XXVII. " Sunt item, quæ adpellantur Alces. " Harum eſt conſimilis capris figura, & varietas " pellium; ſed magnitudine paullo antecedunt; " mutilæque ſunt cornibus, & crura ſine nodis " articuliſque habent; neque quietis cauſſa pro- " cumbunt: neque, ſi quo adflictæ caſu concide- " rint, erigere ſeſe, aut ſublevare poſſunt. His

" funt arbores pro cubilibus: ad eas fe adpli-
" cant, atque ita paullum modo reclinatæ quietem
" capiunt: quarum ex veftigiis quum eft animad-
" verfum a venatoribus, quo fe recipere confue-
" rint, omnes eo loco, aut ab radicibus fubruunt,
" aut accidunt arbores tantum, ut fumma fpecies
" earum ftantium relinquatur. Huc quum fe
" confuetudine reclinaverint, infirmas arbores
" pondere adfligunt, atque una ipfæ concidunt.

XXVIII. " Tertium eft genus eorum, qui Uri
" adpellantur. Hi funt magnitudine paullo infra
" elephantos; fpecie, & colore, & figura tauri.
" Magna vis eorum, & magna velocitas: neque
" homini, neque feræ, quam confpexerint, par-
" cunt. Hos ftudiofe foveis captos interficiunt.
" Hoc fe labore durant homines adolefcentes,
" atque hoc genere venationis exercent; &, qui
" plurimos ex his interfecerunt, relatis in publi-
" cum cornibus, quæ fint teftimonio, magnam
" ferunt laudem: fed adfuefcere ad homines, &
" manfuefieri, ne parvuli quidem excepti pof-
" funt. Amplitudo cornuum, & figura, & fpe-
" cies multum a noftrorum boum cornibus dif-
" fert. Hæc ftudiofe conquifita ab labris ar-
" gento circumcludunt, atque in ampliffimis epu-
" lis pro poculis utuntur."

XXIX. Cæsar, postquam per Ubios exploratores comperit, Suevos sese in silvas recepisse; inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agriculturæ student, constituit non progredi longius: sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC, rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV constituit, præsidiumque cohortium XII, pontis tuendi caussa, ponit; magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco, præsidioque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit: ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam silvam, "quæ est "totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni "finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, mi"libusque amplius D in longitudinem patet," L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris, atque obportunitate temporis proficere possit; monet, ut ignes fieri in castris prohibeat; ne qua ejus adventus procul significatio fiat: sese confestim subsequi dicit.

XXX. Basilus, ut imperatum est, facit; celeriter, contraque omnium opinionem, confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit:

eorum indicio ad ipſum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus eſſe dicebatur. Multum quum in omnibus rebus, tum in re militari poteſt fortuna. Nam ſicut magno accidit caſu, ut in ipſum incautum atque etiam inparatum incideret, priuſque ejus adventus ab hominibus videretur, quam fama ac nunciis adferretur: ſic magnæ fuit fortunæ, omni militari inſtrumento, quod circum ſe habebat, erepto, rhedis equiſque comprehenſis, ipſum effugere mortem. Sed hoc eo factum eſt, quod, ædificio circumdato ſilva (" ut ſunt fere domicilia Gallorum, qui, vitandi " æſtus cauſſa, plerumque ſilvarum ac fluminum " petunt propinquitates,") comites familiareſque ejus anguſto in loco paulliſper equitum noſtrorum vim ſuſtinuerunt. His pugnantibus, illum in equum quidam ex ſuis intulit: fugientem ſilvæ texerunt. Sic & ad ſubeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit.

XXXI. Ambiorix copias ſuas judicione non conduxerit, quod prœlio dimicandum non exiſtimarit, an tempore excluſus, & repentino equitum adventu prohibitus, quum reliquum exercitum ſubſequi crederet, dubium eſt. Sed certe, clam dimiſſis per agros nunciis, ſibi quemque conſulere juſſit: quorum pars in Arduennam ſilvam, pars in continentes paludes profugit: qui proximi

Oceanum fuerunt, his insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consuerunt: multi, ex suis finibus egressi, se, suaque omnia alienissimis crediderunt. Cativolcus, rex dimidiæ partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset, taxo, cujus magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimavit.

XXXII. Segni, Condrusique, ex gente & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones, Trevirosque, legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, ne se in hostium numero duceret, neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse caussam judicaret: nihil se de bello cogitavisse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar, explorata re quæstione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum, negavit. Tum copiis in tris partes distributis inpedimenta omnium legionum Aduatucam contulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius, atque Aurunculejus, hiemandi caussa, consederant. Hunc quum reliquis rebus locum probabat, tum, quod superioris anni munitiones integræ manebant, ut

militum laborem ſublevaret; præſidio inpedimentis legionem XIV reliquit, unam ex iis III, quas proxime conſcriptas ex Italia tranſduxerat. Ei legioni caſtriſque Q. Tullium Ciceronem præficit, ducentoſque equites adtribuit.

XXXIII. Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus III ad Oceanum verſus in eas partes, quæ Menapios adtingunt, proficiſci jubet. C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Aduatucis adjacet, depopulandam mittit: ipſe cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Moſam, extremaſque Arduennæ partis, ire conſtituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Diſcedens poſt diem VII ſeſe reverſurum confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in præſidio relinquebatur, frumentum deberi ſciebat. Labienum Treboniumque hortatur, ſi Reipublicæ commodo facere poſſint, ad eam diem revertantur; ut, rurſus communicato conſilio, exploratiſque hoſtium rationibus, aliud belli initium capere poſſent.

XXXIV. Erat, ut ſupra demonſtravimus, manus certa nulla, non oppidum, non præſidium, quod ſe armis defenderet, ſed omnis in partis diſperſa multitudo. Ubi cuique aut vallis abdita, aut locus ſilveſtris, aut palus inpedita ſpem præſidii aut ſalutis aliquam obferebat, conſederat.

Hæc loca vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in ſumma exercitus tuenda (nullum enim poterat univerſis, ab perterritis ac diſperſis, periculum accidere,) ſed in ſingulis militibus conſervandis; quæ tamen ex parte res ad ſalutem exercitus pertinebat. Nam & prædæ cupiditas multos longius evocabat, & ſilvæ incertis occultiſque itineribus, confertos adire prohibebant. Si negotium confici, ſtirpemque hominum ſceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendique erant milites: ſi continere ad ſigna manipulos vellet, ut inſtituta ratio & conſuetudo exercitus Romani poſtulabat, locus ipſe erat præſidio barbaris; neque ex occulto inſidiandi, & diſperſos circumveniendi ſingulis deerat audacia. At, in ejuſmodi difficultatibus quantum diligentia provideri poterat, providebatur: ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etſi omnium animi ad ulciſcendum ardebant, quam cum aliquo militum detrimento noceretur. Cæſar ad finitimas civitates nuncios dimittit: omnes ad ſe evocat ſpe prædæ, ad diripiendos Eburones; ut potius in ſilvis Gallorum vita, quam legionarius miles, periclitetur; ſimul ut, magna multitudine circumfuſa, pro tali facinore, ſtirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

XXXV. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diesque adpetebat VII, quem ad diem Cæsar ad inpedimenta legionemque reverti constituerat. Hic, quantum in bello fortuna possit, & quantos adferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quæ parvam modo caussam timoris adferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum II milia Sigambri, qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Usipetes, supra docuimus. Transeunt Rhenum navibus, ratibusque, XXX milibus passuum infra eum locum, ubi pons erat inperfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum: primos Eburonum fines adeunt: multos ex fuga dispersos excipiunt: magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati præda longius procedunt. Non hos palus, in bello latrociniisque natos, non silvæ morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captivis quærunt: profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis: "Quid vos" inquit, "hanc miseram ac "tenuem sectamini prædam, quibus licet jam esse "fortunatissimis? III horis Aduatucam venire "potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Ro-

" manorum contulit. Præſidii tantum eſt, ut ne " murus quidem cingi poſſit, neque quiſquam " egredi extra munitiones audeat." Oblata ſpe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt: ipſi Aduatucam contendunt, uſi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant.

XXXVI. Cicero, qui per omnes ſuperiores dies præceptis Cæſaris ſumma diligentia milites in caſtris continuiſſet, ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi paſſus eſſet, VII die diffidens, de numero dierum Cæſarem fidem ſervaturum, quod longius eum progreſſum audiebat, neque ulla de reditu ejus fama adferebatur; ſimul eorum permotus vocibus, qui, illius patientiam, pæne obſeſſionem adpellabant; ſiquidem ex caſtris egredi non liceret; nullum ejuſmodi caſum exſpectans, quo, IX obpoſitis legionibus, maximoque equitatu, diſperſis ac pæne deletis hoſtibus, in milibus paſſuum III obfendi poſſet; V cohortes frumentatum in proximas ſegetes miſit, quas inter & caſtra unus omnino collis intererat. Complures erant in caſtris ex legionibus ægri relicti, ex quibus qui hoc ſpatio dierum convaluerant, circiter CCC ſub vexillo una mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in caſtris ſubſederat, facta poteſtate, ſequitur.

XXXVII. Hoc ipſo tempore & caſu Germani equites interveniunt, protinuſque eodem illo, quo venerant, curſu ab Decumana porta in caſtra inrumpere conantur: nec prius ſunt viſi, objectis ab ea parte ſilvis, quam caſtris adpropinquarent, uſque eo, ut, qui ſub vallo tenderent mercatores, recipiendi ſui facultatem non haberent. Inopinantes noſtri re nova perturbantur; ac vix primum inpetum cohors in ſtatione ſuſtinet. Circumfunduntur ex reliquis hoſtes partibus, ſi quem aditum reperire poſſent. Ægre portas noſtri tuentur, reliquos aditus locus ipſe per ſe, munitioque defendit. Totis trepidatur caſtris, atque alius ex alio cauſſam tumultus quærit: neque quo ſigna ferantur, neque quam in partem quiſque conveniat, provident. Alius capta jam caſtra pronunciat: alius deleto exercitu atque Imperatore, victores barbaros veniſſe contendit: plerique novas ſibi ex loco religiones fingunt: Cottæque & Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint caſtello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum eſſe intus præſidium. Perrumpere nituntur, ſeque ipſi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXVIII. Erat æger in præſidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum ad Cæſarem

duxerat, cujus mentionem ſuperioribus prœliis fecimus, ac diem jam v cibo caruerat. Hic, diffiſus ſuæ, atque omnium ſaluti, inermis ex tabernaculo prodit: videt inminere hoſtes, atque in ſummo rem eſſe diſcrimine: capit arma a proximis, atque in porta conſiſtit. Conſequuntur hunc centuriones ejus cohortis, quæ in ſtatione erat: paullisper una prœlium ſuſtinent. Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: Ægre per manus tractus, ſervatur. Hoc ſpatio interpoſito, reliqui ſeſe confirmant, tantum ut in munitionibus conſiſtere audeant, ſpeciemque defenſorum præbeant.

XXXIX. Interim, confecta frumentatione, milites noſtri clamorem exaudiunt; præcurrunt equites; quanto ſit res in periculo, cognoſcunt. Hic vero nulla munitio eſt, quæ perterritos recipiat: modo conſcripti, atque uſus militaris inperiti, ad tribunum militum centurioneſque ora convertunt: quid ab his præcipiatur, exſpectant. Nemo eſt tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, ſigna procul conſpicati, obpugnatione deſiſtunt; rediſſe primo legiones credunt, quas longius diſceſſiſſe, ex captivis cognoverant. Poſtea, deſpecta paucitate, ex omnibus partibus inpetum faciunt.

XL. Calones in proximum tumulum procurrunt: hinc celeriter dejecti ſe in ſigna manipulos-

que conjiciunt: eo magis timidos perterrent milites. Alii, cuneo facto, ut celeriter perrumpant, censent; quoniam tam propinqua sint castra: &, si pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse, confidunt; alii, ut in jugo consistant, atque eumdem omnes ferant casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus: Itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite Romano, qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesque ad unum omnes in castra perveniunt. Hos subsecuti calones, equitesque, eodem inpetu, militum virtute servantur. At ii, qui in jugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim, celeritatemque viderant, imitari potuerunt; sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserant. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, virtutis caussa, in superiores erant ordines hujus legionis transducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute submotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit: pars, a barbaris circumventa, periit.

XLI. Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros jam constitisse in munitionibus videbant, cum ea præda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, pæne alienata mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum se ex fuga recepisse dicerent: neque, incolumi exercitu, Germanos castra obpugnaturos fuisse contenderent. Quem timorem Cæsaris adventus sustulit.

XLII. Reversus ille, eventus belli non ignorans, unum, quod cohortes ex statione & præsidio essent emissæ, questus, ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse, indicavit; multo etiam amplius, quod pæne ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertisset. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerint.

XLIII. Cæsar, rursus ad vexandos hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis civita-

tibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum a tanta multitudine jumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atque imbribus procubuerant: ut, si qui etiam in præsentia se occultassent, tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac sæpe in eum locum ventum est, tanto in omnis partis diviso equitatu, ut modo visum ab se Ambiorigem in fuga captivi, nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent, ut, spe consequendi inlata, atque infinito labore suscepto, qui se summam ab Cæsare gratiam inituros putarent, pæne naturam studio vincerent; semperque paullum ad summam felicitatem defuisse videretur; atque ille latebris ac silvis, aut saltibus se eriperet; & noctu occultatus, alias regiones, partesque peteret, non majore equitum præsidio, quam IV, quibus solis vitam suam committere audebat.

XLIV. Tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Durocortorum Remorum reducit; concilioque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum & Carnutum quæstionem habere instituit: & de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore

ſententia pronunciata, more majorum ſubplicium ſumſit. Nonnulli, judicium veriti, profugerunt: quibus quum aqua atque igni interdixiſſet, II legiones ad fines Trevirorum, II in Lingonibus, VI reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis conlocavit; frumentoque exercitu proviſo, ut inſtituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus eſt.

ARGUMENTUM

LIBRI SEPTIMI

DE

BELLO GALLICO.

I. *MULTÆ Gallorum gentes de recuperanda libertate conspirant:* IV. *ducemque eligunt Vercingetorigem Æduum.* VIII. *Cæsar de improviso Avernos invadit.* X. *Bojis subsidio adest.* XI. *Vellaunodunum, Genabum.* XII. *& Noviodunum oppida occupat.* XV. *Galli firmis minus Biturigum oppidis incensis, Avarico, quod obsidebat Cæsar, præsidium injiciunt.* XX. *Interea Vercingetorix, proditionis apud suos insimulatus, se purgat.* XXII. *Avaricum, aliquamdiu probe defensum,* XXVIII. *vi expugnatur.* XXXII. *Æduorum turbæ Cæsarem a bello avocant.* XXXIV. *Iis compositis, ad Gergoviam cum exercitu proficiscitur.* XXXVII. *Dum ad eam bellum gerit, iterum in Æduis turbæ.* XLVI. *Romani trinis ad*

Gergoviam hostium castris occupatis, XLVII. *avidius oppidum invadentes,* LI. *magna cum clade repelluntur.* LIII. *Desperata expugnatione, in Æduos castra movet Cæsar.* LVIII. *Labienus, re prospere apud Parisios gesta,* LXII. *se ipsi conjungit.* LXIII. *Omnes Galli, (perpaucis exceptis) exemplo Æduorum deficiunt.* LXVI. *In Sequanos iter facientem Cæsarem, Duce Vercingetorige, adgressi cæduntur.* LXVIII. *Ille ad Alesiam usque insequutus oppidum ipsosque circumvallat.* LXXV. *Galli, convocatis auxiliis, socios obsidione liberare conati,* LXXXVIII. *prorsus profligantur.* LXXXIX. *Alesia & Vercingetorix deduntur. Item Ædui, & plures alii.*

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER SEPTIMUS.

I. Quieta Gallia, Cæſar, ut conſtituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiſcitur. Ibi cognoſcit de Clodii cæde: de Senatuſque conſulto certior factus, ut omnes juniores Italiæ conjurarent, dilectum tota provincia habere inſtituit. Eæ res in Galliam Tranſalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipſi & adfingunt rumoribus Galli, quod res poſcere videbatur; "retineri urbano motu "Cæſarem, neque in tantis diſſenſionibus ad exer-"citum venire poſſe." Hac inpulſi occaſione, qui jam ante ſe populi Romani imperio ſubjectos dolerent, liberius atque audacius de bello conſilia inire incipiunt. Indictis inter ſe principes Galliæ conciliis, ſilveſtribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte: hunc caſum ad ipſos recidere

posse, demonstrant: miserantur communem Galliæ fortunam: omnibus pollicitationibus, ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus in primis rationem habendam dicunt, prius quam eorum clandestina consilia efferantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur: id esse facile, quod neque legiones, absente Imperatore, audeant ex hibernis egredi; neque Imperator sine præsidio ad legiones pervenire possit: postremo in acie præstare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a majoribus acceperint, recuperare.

II. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, "se nullum periculum, communis salutis caussa, "recusare; principesque ex omnibus bellum facturos pollicentur; &, quoniam in præsentia obsidibus inter se cavere non possint, ne res efferatur, ut jurejurando ac fide sanciatur, petunt, "conlatis militaribus signis, quo more eorum gravissimæ cerimoniæ continentur, ne facto initio "belli ab reliquis deserantur." Tum, conlaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus, qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur.

III. Ubi ea dies venit, Carnutes, Cotuato & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Gena-

bum dato ſigno concurrunt; civeſque Romanos, qui negotiandi cauſſa ibi conſtiterant, (in his C. Fuſium Citam, honeſtum equitem Romanum, qui rei frumentariæ, juſſu Cæſaris, præerat) interficiunt; bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ civitates fama perfertur. "Nam, "ubi major atque inluſtrior incidit res, clamore "per agros regioneſque ſignificant. Hunc alii "deinceps excipiunt, & proximis tradunt; ut "tum accidit." Nam, quæ Genabi oriente Sole geſta eſſent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita ſunt: quod ſpatium eſt milium circiter CLX.

IV. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, ſummæ potentiæ adoleſcens, cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, & ob eam cauſſam, quod regnum adpetebat, ab civitate erat interfectus, convocatis ſuis clientibus, facile incendit. Cognito ejus conſilio, ad arma concurritur: ab Gobanitione, patruo ſuo, reliquiſque principibus, qui hanc tentandam fortunam non exiſtimabant, expellitur ex oppido Gergovia. Non deſtitit tamen, atque in agris habet dilectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu, quoſcumque adit ex civitate, ad ſuam ſententiam perducit: hortatur, ut, communis libertatis cauſſa, arma capiant: magniſque coactis copiis, adverſa-

rios ſuos, a quibus paullo ante erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab ſuis adpellatur: dimittit quoquo verſus legationes: obteſtatur, ut in fide maneant: celeriter ſibi Senones, Pariſios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquoſque omnes, qui Oceanum adtingunt, adjungit: omnium conſenſu ad eum defertur imperium: Qua oblata poteſtate, omnibus his civitatibus obſides imperat, certum numerum militum ad ſe celeriter adduci jubet: armorum quantum quæque civitas domi, quodque ante tempus efficiat, conſtituit. In primis equitatui ſtudet: ſummæ diligentiæ ſummam imperii ſeveritatem addit: magnitudine ſubplicii dubitantes cogit. Nam, majore commiſſo delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leviore de cauſſa, auribus deſectis, aut ſingulis effoſſis oculis, domum remittit; ut ſint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios.

V. His ſubpliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum, ſummæ hominem audaciæ, cum parte copiarum in Rutenos mittit; ipſe in Bituriges proficiſcitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, ſubſidium rogatum, quo facilius hoſtium copias ſuſtinere poſſint. Ædui de conſilio legatorum, quos Cæſar ad exercitum reliquerat, copias equi-

tatus peditatuſque ſubſidio Biturigibus mittunt: qui quum ad flumen Ligerim veniſſent, quod Bituriges ab Æduis dividit; paucos dies ibi morati, neque flumen tranſire auſi, domum revertuntur: legatiſque noſtris renunciant, ſe Biturigum perfidiam veritos revertiſſe: quibus id conſilii fuiſſe cognoverint, ut, ſi flumen tranſiſſent, una ex parte ipſi, altera Arverni ſe circumſiſterent. Id, eane de cauſſa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti, fecerint, quod nihil nobis conſtat, non videtur pro certo eſſe ponendum. Bituriges eorum diſceſſu ſtatim ſe cum Arvernis conjungunt.

VI. His rebus in Italiam Cæſari nunciatis, quum jam ille urbanas res virtute Cn. Pompeji commodiorem in ſtatum perveniſſe intellegeret, in Tranſalpinam Galliam profectus eſt. Eo quum veniſſet, magna difficultate adficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire poſſet. Nam, ſi legiones in provinciam arceſſeret, ſe abſente in itinere prœlio dimicaturas intellegebat. Si ipſe ad exercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, ſuam ſalutem recte committi videbat.

VII. Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos miſſus eam civitatem Arvernis conciliat. Progreſſus in Nitiobriges, & Gabalos, ab utriſque obſides

accipit; &, magna coacta manu, in provinciam, Narbonem versus, eruptionem facere contendit. Qua re nunciata, Cæsar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eo quum venisset, timentes confirmat, præsidia in Rutenis Provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circumque Narbonem, quæ loca hostibus erant finitima, constituit; partem copiarum ex provincia, subplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet.

VIII. His rebus comparatis, represso jam Lucterio & remoto, quod intrare intra præsidia periculosum putabat; in Helvios proficiscitur. Etsi mons Cevenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissima nive iter inpediebat: tamen discussa nive VI in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus obpressis inopinantibus, quod se Cevenna, ut muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidem umquam homini eo tempore anni semitæ patuerant; equitibus imperat, ut, quam latissime possint, vagentur, & quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Arverni circumsistunt, atque obsecrant, ut suis

fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; præsertim quum videat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

IX. At Cæsar biduum in iis locis moratus, quod hæc de Vercingetorige usu ventura, opinione præceperat, per caussam subplementi, equitatusque cogendi, ab exercitu discedit: Brutum adolescentem iis copiis præficit: hunc monet, ut in omnis partes equites quam latissime pervagentur; daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus, suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo præmiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit; ubi II legiones hiemabant; ut, si quid etiam de sua salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eo quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit, priusque omnes in unum locum cogit, quam de ejus adventu Arvernis nunciari posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus Gergoviam, Bojorum oppidum, quos ibi Helvetico prœlio victos Cæsar conlocaverat, Æduisque adtribuerat, obpugnare instituit.

X. Magnam hæc res Cæſari difficultatem ad conſilium capiendum adferebat: Si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne, ſtipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo præſidium videret poſitum eſſe: Sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris ſubvectionibus laboraret. Præſtare viſum eſt tamen, omnes difficultates perpeti, quam, tanta contumelia accepta, omnium ſuorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Æduos de ſubportando commeatu, præmittit ad Bojos, qui de ſuo adventu doceant, hortenturque, ut in fide maneant, atque hoſtium inpetum magno animo ſuſtineant. Duabus Agendici legionibus, atque inpedimentis totius exercitus relictis, ad Bojos proficiſcitur.

XI. Altero die quum ad oppidum Senonum Vellaunodunum veniſſet, ne quem poſt ſe hoſtem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, obpugnare inſtituit: idque biduo circumvallavit: tertio die miſſis ex oppido legatis de deditione, arma proferri, jumenta produci, DC obſides dari jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipſe, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiſcitur: qui tum primum, adlato nuncio de obpugnatione Vellaunoduni, quum longius eam rem ductum iri exiſti-

marent, præsidium Genabi tuendi caussa, quod eo mitterent, comparabant. Huc biduo pervenit: castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum obpugnationem differt; quæque ad eam rem usui sint, militibus imperat, &, quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat, veritus, ne noctu ex oppido profugerent, II legiones in armis excubare jubet. Genabenses, paullo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi, flumen transire cœperunt. Qua re per exploratores nunciata, Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis, intromittit; atque oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti vivi caperentur; quod pontis atque itinerum angustiæ multitudini fugam intercluserant. Oppidum diripit, atque incendit, prædam militibus donat: exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines pervenit.

XII. Vercingetorix, ubi de Cæsaris adventu cognovit, obpugnatione destitit, atque obviam Cæsari proficiscitur. Ille oppidum (Biturigum, positum in via,) Noviodunum obpugnare instituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum, ut sibi ignosceret, suæque vitæ consuleret, ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. Parte jam obsidum transdita, quum

reliqua adminiſtrarentur; centurionibus & paucis militibus intromiſſis, qui arma jumentaque conquirerent, equitatus hoſtium procul viſus eſt, qui agmen Vercingetorigis anteceſſerat: quem ſimulatque oppidani conſpexerunt, atque in ſpem auxilii venerunt, clamore ſublato, arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, quum ex ſignificatione Gallorum novi aliquid ab his iniri conſilii intellexiſſent; gladiis deſtrictis, portas occupaverunt, ſuoſque omnes incolumes receperunt.

XIII. Cæſar ex caſtris equitatum educi jubet, prœliumque equeſtre committit: laborantibus jam ſuis Germanos equites circiter CD ſubmittit, quos ab initio ſecum habere inſtituerat. Eorum inpetum Galli ſuſtinere non potuerunt, atque in fugam conjecti, multis amiſſis, ſe ad agmen receperunt: quibus profligatis, rurſus oppidani perterriti, comprehenſos eos, quorum opera plebem concitatam exiſtimabant, ad Cæſarem perduxerunt, ſeſeque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæſar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitiſſimumque in finibus Biturigum, atque agri fertiliſſima regione, profectus eſt: quod, eo oppido recepto, civitatem Biturigum ſe in poteſtatem redacturum confidebat.

XIV. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis, suos ad concilium convocat. Docet " longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione & commeatu Romani prohibeantur. Id esse facile, quod equitatu ipsi abundent: & quod anni tempore subleventur, pabulum secari non posse, necessario dispersos hostes ex ædificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. Præterea, salutis caussa, rei familiaris commoda neglegenda: vicos atque ædificia incendi oportere, hoc spatio a Boja quoquo versus, quo pabulandi caussa adire posse videantur: harum ipsis rerum copiam subpetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius ab castris progressuros: neque interesse, ipsosne interficiant, inpedimentisne exuant, quibus amissis bellum geri non possit:" præterea, " oppida incendi oportere, quæ non munitione, & loci natura, ab omni sint periculo tuta: neu suis sint ad detractandam militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam commeatus, prædamque tollendam. Hæc si gravia, aut acerba videantur, multo illa gravius æstimare debere,

"liberos, conjuges in servitutem abstrahi, ipsos "interfici; quæ sit necesse accidere victis."

XV. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius XX urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur: quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, quod se, prope explorata victoria, celeriter amissa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, "ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ & præsidio & ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur: facile se loci natura defensuros," dicunt, "quod prope ex omnibus partibus flumine & palude circumdata, unum habeat & perangustum aditum." Datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente, & precibus ipsorum, & misericordia volgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

XVI. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, & locum castris deligit, paludibus silvisque munitum, ab Avarico longe milia passuum XVI. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoscebat; &, quid fieri vellet, imperabat.

Omnes noſtras pabulationes frumentationeſque obſervabat, diſperſoſque, quum longius neceſſario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo adficiebat; etſi, quantum ratione provideri poterat, ab noſtris occurrebatur, ut incertis temporibus, diverſiſque itineribus iretur.

XVII. Caſtris ad eam partem oppidi poſitis, Cæſar, quæ intermiſſa a flumine & a palude aditum, ut ſupra diximus, anguſtum habebat, aggerem adparare, vineas agere, turres duas conſtituere cœpit: nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentaria Bojos, atque Æduos, adhortari non deſtitit: quorum alteri, quod nullo ſtudio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua & infirma, celeriter, quod habuerunt, conſumſerunt. Summa difficultate rei frumentariæ adfecto exercitu, tenuitate Bojorum, indiligentia Æduorum, incendiis ædificiorum, uſque eo, ut complures dies milites frumento caruerint, &, pecore e longinquioribus vicis adacto, extremam famem ſuſtentarent: nulla tamen vox eſt ab iis audita, populi Romani majeſtate & ſuperioribus victoriis indigna. Quin etiam Cæſar, quum in opere ſingulas legiones adpellaret, &, ſi acerbius inopiam ferrent, ſe dimiſſurum obpugnationem diceret; univerſi ab eo, " ne id faceret," petebant: " ſic

" ſe compluris annos, illo imperante, meruiſſe, " ut nullam ignominiam acciperent, numquam " infecta re diſcederent: hoc ſe ignominiæ laturos " loco, ſi inceptam obpugnationem reliquiſſent: " præſtare, omnes perferre acerbitates, quam non " civibus Romanis, qui Genabi perfidia Gallo- " rum interiſſent, parentarent." Hæc eadem centurionibus tribuniſque militum mandabant, ut per eos ad Cæſarem deferrentur.

XVIII. Quum jam muro turres adpropinquaſſent, ex captivis Cæſar cognovit, Vercingetorigem, conſumto pabulo, caſtra moviſſe propius Avaricum, atque ipſum, cum equitatu, expeditiſque, qui inter equites prœliari conſueſſent, inſidiarum cauſſa eo profectum, quo noſtros poſtero die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis, media nocte ſilentio profectus, ad hoſtium caſtra mane pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Cæſaris cognito, carros inpedimentaque ſua, in artiores ſilvas abdiderunt, copias omnis in loco edito atque aperto inſtruxerunt. Qua re nunciata, Cæſar celeriter ſarcinas conferri, arma expediri juſſit.

XIX. Collis erat leniter ab infimo adclivis. Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque inpedita cingebat, non latior pedibus L. Hoc ſe colle, interruptis pontibus, Galli fiducia

loci continebant, generatimque diſtributi in civitates, omnia vada ac ſaltus ejus paludis certis cuſtodiis obtinebant, ſic animo parati, ut, ſi eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæſitantes premerent ex loco ſuperiore: ut, qui propinquitatem loci videret, paratos prope æquo Marte ad dimicandum exiſtimaret: qui iniquitatem conditionis perſpiceret, inani ſimulatione ſeſe oſtentare cognoſceret. Indignantes milites Cæſar, quod conſpectum ſuum hoſtes ferre poſſent, tantulo ſpatio interjecto, & ſignum prœlii expoſcentes, edocet, "quanto detrimento, & quot virorum fortium "morte neceſſe ſit conſtare victoriam: quos quum "ſic animo paratos videat, ut nullum pro ſua laude "periculum recuſent, ſummæ ſe iniquitatis con-"demnari debere, niſi eorum vitam ſua ſalute "habeat cariorem." Sic milites conſolatus eodem die reducit in caſtra: reliquaque, quæ ad obpugnationem oppidi pertinebant, adminiſtrare inſtituit.

XX. Vercingetorix, quum ad ſuos rediſſet, proditionis inſimulatus, quod caſtra propius Romanos moviſſet, quod cum omni equitatu diſceſſiſſet, quod ſine imperio tantas copias reliquiſſet, quod ejus diſceſſu Romani tanta obportunitate & celeritate veniſſent: non hæc omnia fortuito, aut ſine conſilio accidere potuiſſe: regnum illum Galliæ malle Cæſaris conceſſu, quam ipſorum habere be-

neficio. Tali modo accuſatus ad hæc reſpondit: "Quod caſtra moviſſet, factum inopia pabuli, "etiam ipſis hortantibus: quod propius Romanos "acceſſiſſet, perſuaſum loci obportunitate, qui ſe "ipſum munitione defenderet: equitum vero ope"ram neque in loco paluſtri deſiderari debuiſſe, "& illic fuiſſe utilem, quo ſint profecti: ſum"mam imperii ſe conſulto nulli diſcedentem tra"didiſſe, ne is multitudinis ſtudio ad dimicandum "inpelleretur: cui rei, propter animi mollitiem, "ſtudere omnes videret, quod diutius laborem "ferre non poſſent: Romani ſi caſu intervene"rint, fortunæ; ſi alicujus indicio vocati, huic "habendam gratiam, quod & paucitatem eorum "ex loco ſuperiore cognoſcere, & virtutem deſpi"cere potuerint; qui dimicare non auſi turpiter "ſe in caſtra receperint. Imperium ſe ab Cæſare "per proditionem nullum deſiderare, quod ha"bere victoria poſſet, quæ jam eſſet ſibi atque "omnibus Gallis explorata: quin etiam ipſis re"mittere, ſi ſibi magis honorem tribuere, quam "ab ſe ſalutem accipere videantur. Hæc ut in"tellegatis," inquit, "a me ſincere pronunciari, "audite Romanos milites." Producit ſervos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame vinculiſque excruciaverat. Hi jam ante edocti, quæ interrogati pronunciarent, "milites

" se esse legionarios," dicunt; " fame & inopia " adductos, clam ex castris exisse, si quid fru- " menti, aut pecoris in agris reperire possent: " simili omnem exercitum inopia premi, nec jam " vires sufficere cuiquam, nec ferre operis labo- " rem posse: itaque statuisse Imperatorem, si " nihil in obpugnatione oppidi profecisset, triduo " exercitum deducere. Hæc," inquit, " a me," Vercingetorix, " beneficia habetis, quem prodi- " tionis insimulatis: cujus opera, sine vestro san- " guine, tantum exercitum victorem fame pæne " consumtum videtis: quem turpiter se ex hac " fuga recipientem, ne qua civitas suis finibus re- " cipiat, a me provisum est."

XXI. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat: quod facere in eo consuerunt, cujus orationem adprobant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de ejus fide dubitandum, nec majore ratione bellum administrari posse. Statuunt, ut decem milia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quod penes eos, si id oppidum retinuissent, summam victoriæ constare, intellegebant.

XXII. Singulari militum nostrorum virtuti consilia cujusque modi Gallorum occurrebant, " ut

"est summæ genus sollertiæ, atque ad omnia imi- "tanda, & efficienda, quæ ab quoque tradantur, "aptissimum." Nam & laqueis falces avertebant, quas quum destinaverant, tormentis introrsus reducebant, & aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut aggeri ignem inferebant, aut milites, occupatos in opere, adoriebantur; & nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis, adæquabant, & apertos cuniculos præusta & præacuta materia, & pice fervefacta, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusque adpropinquare prohibebant.

XXIII. "Muris autem omnibus Gallicis hæc "fere forma est. Trabes directæ perpetuæ in "longitudinem, paribus intervallis, distantes inter "se binos pedes, in solo conlocantur: hæ revinciuntur introrsus, & multo aggere vestiuntur. "Ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus "in fronte saxis effarciuntur; his conlocatis & "coagmentatis, alius insuper ordo adjicitur, ut "idem illud intervallum servetur, neque inter se

"contingant trabes, sed paribus intermissæ spatiis, "singulæ singulis saxis interjectis, arte contineantur. Sic deinceps omne opus contexitur, dum "justa muri altitudo expleatur. Hoc cum in "speciem varietatemque opus deforme non est, "alternis trabibus, ac saxis, quæ rectis lineis suos "ordines servant: tum, ad utilitatem, & defensionem urbium, summam habet obportunitatem, "quod & ab incendio lapis, & ab ariete materia "defendit, quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta, neque perrumpi, neque distrahi potest."

XXIV. Iis tot rebus inpedita obpugnatione, milites quum toto tempore luto, frigore, & adsiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia hæc superaverunt, & diebus XXV aggerem, latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX, exstruxerunt. Quum is murum hostium pæne contingeret, & Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur; paullo ante III vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant; eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces, atque aridam materiem de muro in aggerem eminus jaciebant; picem, reliquasque res, quibus ignis

excitari poteſt, fundebant; ut, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri poſſet. Tamen, quod inſtituto Cæſaris duæ ſemper legiones pro caſtris excubabant, pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter factum eſt, ut alii eruptionibus reſiſterent, alii turres reducerent, aggeremque interſcinderent, omnis vero ex caſtris multitudo ad reſtinguendum concurreret.

XXV. Quum in omnibus locis, conſumta jam reliqua parte noctis, pugnaretur, ſemperque hoſtibus ſpes victoriæ redintegraretur, eo magis, quod deuſtos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animum advertebant, ſemperque ipſi recentes defeſſis ſuccederent, omnemque Galliæ ſalutem in illo veſtigio temporis poſitam arbitrarentur; accidit, inſpectantibus nobis, quod, dignum memoria viſum, prætermittendum non exiſtimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus ſevi ac picis tranſditas glebas in ignem e regione turris projiciebat, ſcorpione ab latere dextro transjectus, exanimatuſque concidit: hunc ex proximis unus jacentem tranſgreſſus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu ſcorpionis exanimato altero, ſucceſſit tertius, & tertio quartus; nec prius ille eſt a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam, reſtincto aggere,

atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus.

XXVI. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante & jubente Vercingetorige. Id silentio noctis conati, non magna jactura suorum sese effecturos sperabant: propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant; & palus, perpetua quæ intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Jamque hoc facere noctu adparabant, quum matresfamiliæ repente in publicum procurrerunt, flentesque projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se, & communes liberos hostibus ad subplicium dederent, quos ad capiendam fugam naturæ & virium infirmitas inpediret. Ubi eos in sententia perstare viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, & significare de fuga Romanis cœperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt.

XXVII. Postero die Cæsar, promota turri, directisque operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat, suos

quoque languidius in opere versari jussit, & quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatur, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent: his, qui primi murum adscendissent, præmia proposuit, militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter compleverunt.

XXVIII. Hostes re nova perterriti, muro turribusque dejecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contraveniretur, acie instructa depugnarent. Ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti inpetu petiverunt; parsque ibi, quum angusto portarum exitu se ipsi premerent, a militibus; pars jam egressa portis ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. Sic, & Genabensi cæde, & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL milium, vix DCCC, qui, primo clamore audito, se ex oppido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille, multa jam nocte, silentio ex fuga excepit (veritus,

ne qua in castris ex eorum concursu & misericordia vulgi seditio oriretur) ut procul in via dispositis familiaribus suis, principibusque civitatum, disparandos, deducendosque ad suos curaret, quæ cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

XXIX. Postero die concilio convocato, consolatus cohortatusque est, " ne se admodum animo " demitterent, neve perturbarentur incommodo; " non virtute, neque in acie vicisse Romanos, " sed artificio quodam & scientia obpugnationis; " cujus rei fuerint ipsi inperiti: errare, si qui in " bello omnis secundos rerum proventus exspec" tent: sibi numquam placuisse, Avaricum defen" di, cujus rei testes ipsos haberet; sed factum " inprudentia Biturigum, & nimia obsequentia re" liquorum, uti hoc incommodum acciperetur: " id tamen se celeriter majoribus commodis sana" turum. Nam quæ ab reliquis Gallis civitates " dissentirent, has sua diligentia adjuncturum; at" que unum consilium totius Galliæ effecturum; " cujus consensu ne orbis quidem terrarum possit " obsistere: idque se prope jam effectum habere. " Interea æquum esse, ab iis communis salutis " caussa inpetrari, ut castra munire instituerent, " quo facilius repentinos hostium inpetus sustinere " possent."

XXX. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis; maxime, quod ipſe animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque ſe in occultum abdiderat, & conſpectum multitudinis fugerat: pluſque animo providere & præſentire exiſtimabatur, quod, re integra, primo incendendum Avaricum, poſt deſerendum cenſuerat. Itaque ut reliquorum Imperatorum res adverſæ auctoritatem minuunt, ſic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. Simul in ſpem veniebant, ejus adfirmatione, de reliquis adjungendis civitatibus: primumque eo tempore Galli caſtra munire inſtituerunt; & ſic ſunt animo conſternati, homines inſueti laboris, ut omnia, quæ imperarentur, ſibi patienda & perferenda exiſtimarent.

XXXI. Nec minus, quam eſt pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret, atque earum principes donis pollicitationibuſque adliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat: quorum quiſque aut oratione ſubdola, aut amicitia facillime capi poſſet. Qui, Avarico expugnato, refugerant, armandos veſtiendoſque curat; ſimul, ut deminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus; quem, & quam ante diem in caſtra adduci velit; ſagittarioſque omnes, quorum erat permagnus in Gallia numerus, conquiri, & ad ſe

mitti, jubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus, Olloviconis filius, rex Nitiobrigum, cujus pater ab senatu nostro amicus erat adpellatus, cum magno equitum suorum numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit.

XXXII. Cæsar Avarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore atque inopia refecit. Jam prope hieme confecta, quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, & ad hostem proficisci constituisset; sive eum ex paludibus silvisque elicere, sive obsidione premere posset; legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, "ut maxime necessario tempore civi-
" tati subveniat: summo esse in periculo rem;
" quod, quum singuli magistratus antiquitus cre-
" ari, atque regiam potestatem annum obtinere
" consuessent, duo magistratum gerant; & se
" uterque eorum legibus creatum esse dicat. Ho-
" rum esse alterum Convictolitanem, florentem
" & inlustrem adolescentem; alterum Cotum, an-
" tiquissima familia natum, atque ipsum hominem
" summæ potentiæ, & magnæ cognationis, cujus
" frater Valetiacus proximo anno eumdem magis-
" tratum gesserit: civitatem omnem esse in armis,
" divisum senatum, divisum populum in suas cu-

"jusque eorum clientelas: quod si diutius alatur "controversia, fore, uti pars cum parte civitatis "confligat: id ne accidat, positum in ejus dili-"gentia atque auctoritate."

XXXIII. Cæsar, etsi a bello atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat: tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent; ne tanta, & tam conjuncta populo Romano civitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim, atque ad arma descenderet; atque ea pars, quæ minus sibi confideret, auxilia a Vercingetorige arcesseret, huic rei prævertendum existimavit: &, quod, legibus Æduorum, his, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de jure aut de legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Æduos proficisci statuit, senatumque omnem, & quos inter controversia esset, ad se Decetiam evocavit. Quum prope omnis civitas eo convenisset, docereturque, paucis clam convocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renunciatum; quum leges, duo ex una familia, vivo utroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent; Cotum imperium deponere coëgit; Convictolitanem, qui per sacerdotes, more civitatis, intermissis

magiſtratibus, eſſet creatus, poteſtatem obtinere juſſit.

XXXIV. Hoc decreto interpoſito, cohortatus Æduos, ut controverſiarum ac diſſenſionum obliviſcerentur, atque, omnibus omiſſis his rebus, huic bello ſervirent, eaque, quæ meruiſſent, præmia ab ſe, devicta Gallia, exſpectarent, equitatumque omnem, & peditum milia x ſibi celeriter mitterent, quæ in præſidiis rei frumentariæ cauſſa diſponeret; exercitum in duas partes diviſit: IV legiones in Senones Pariſioſque Labieno ducendas dedit: VI ipſe in Arvernos, ad oppidum Gergoviam ſecundum flumen Elaver, duxit. Equitatus partem illi adtribuit, partem ſibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab altera Elaveris parte iter facere cœpit.

XXXV. Quum uterque utrique eſſet exercitus in conſpectu, fereque e regione caſtris caſtra poneret; diſpoſitis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias tranſducerent; erat in magnis Cæſari difficultatibus res, ne majorem æſtatis partem flumine inpediretur; quod non fere ante autumnum Elaver vado tranſiri ſolet. Itaque, ne id accideret, ſilveſtri loco caſtris poſitis, e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix reſcindendos curaverat, poſtero die cum II legionibus

in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus inpedimentis, ut consueverat, misit, captis (quartis) quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. His, quam longissime possent, progredi jussis; quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perventum; iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. Celeriter effecto opere, legionibusque transductis, & loco castris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

XXXVI. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit; equestrique prœlio eo die levi facto, perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo monte omnis aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit: de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positis, mediocribus circum se intervallis, separatim singularum civitatium copias conlocaverat; atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem speciem præbebat; principesque earum civitatium, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce quotidie ad se jubebat convenire; seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur: neque

ullum fere diem intermittebat, quin, equestri prœlio, interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atque ex omni parte circumcisus; (quem si tenerent nostri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohibituri hostes videbantur) sed is locus præsidio ab iis non nimis firmo tenebatur. Tamen silentio noctis Cæsar ex castris egressus, prius quam subsidio ex oppido veniri posset, dejecto præsidio, potitus loco, duas ibi legiones conlocavit; fossamque duplicem duodenûm pedum a majoribus castris ad minora perduxit: ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent.

XXXVII. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Convictolitanis Æduus, cui magistratum adjudicatum a Cæsare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernis pecunia, cum quibusdam adolescentibus conloquitur: quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum iis præmium communicat, hortaturque, "ut se liberos, & imperio natos, meminerint: unam esse Æduorum civitatem, quæ certissimam Galliæ victoriam distineat: ejus auctoritate reliquas contineri; qua transducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse non-

" nullo ſe Cæſaris beneficio adfectum, ſic tamen, " ut juſtiſſimam apud eum cauſſam obtinuerit; " ſed plus communi libertati tribuere. Cur enim " potius Ædui de ſuo jure, & de legibus ad Cæ- " ſarem diſceptatorem, quam Romani ad Æduos, " veniant?" Celeriter adoleſcentibus, & oratione magiſtratus, & præmio deductis, quum ſe vel principes ejus conſilii fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur; quod civitatem temere ad ſuſcipiendum bellum adduci poſſe non confidebant. Placuit, uti Litavicus decem illis milibus, quæ Cæſari ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratreſque ejus ad Cæſarem præcurrerent: reliqua, qua ratione agi placeat, conſtituunt.

XXXVIII. Litavicus, accepto exercitu, quum milia paſſuum circiter xxx ab Gergovia abeſſet, convocatis ſubito militibus, lacrimans: " Quo " proficiſcimur," inquit, " milites? Omnis noſter " equitatus, omnis nobilitas interiit; principes ci- " vitatis Eporedorix & Viridomarus, inſimulati " proditionis ab Romanis, indicta cauſſa, inter- " fecti ſunt. Hæc ab iis cognoſcite, qui ex ipſa " cæde fugerunt. Nam ego, fratribus atque om- " nibus meis propinquis interfectis, dolore prohi- " beor, quæ geſta ſunt, pronunciare." Producuntur ii, quos ille edocuerat, quæ dici vellet:

atque eadem, quæ Litavicus pronunciaverat, multitudini exponunt: "omnes equites Æduorum "interfectos, quod conlocuti cum Arvernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media cæde profugisse." Conclamant Ædui, & Litavicum, ut sibi consulat, obsecrant. "Quasi vero," inquit ille, "consilii sit res, ac non necesse sit nobis, Gergoviam contendere, & cum Arvernis nosmet conjungere. An dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid est in nobis animi, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt; atque hos latrones interficiamus." Ostendit cives Romanos, qui ejus præsidii fiducia una erant. Continuo magnum numerum frumenti, commeatusque diripit; ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota civitate Æduorum dimittit; eodem mendacio, de cæde equitum, & principum, permovet: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur.

XXXIX. Eporedorix Æduus, summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ, & una Viridomarus, pari ætate & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar sibi ab Divitiaco transditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant, nominatim ab

eo evocati. His erat inter se de principatu contentio: & in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverant. Ex iis Eporedorix, cognito Litavici consilio, media fere nocte rem ad Cæsarem defert; orat, "ne patiatur, civitatem pravis adolescentium consiliis ab amicitia populi Romani deficere: quod futurum provideat, si se tot hominum milia cum hostibus conjunxerint, quorum salutem neque propinqui neglegere, neque civitas levi momento æstimare posset."

XL. Magna adfectus sollicitudine hoc nuncio Cæsar, quod semper Æduorum civitati præcipue indulserat, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas IV, equitatumque omnem ex castris educit: nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra; quod res posita in celeritate videbatur. C. Fabium legatum cum legionibus II castris præsidio relinquit. Fratres Litavici, quum comprehendi jussisset, paullo ante reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, "ne necessario tempore itineris labore permoveantur," cupidissimis omnibus, progressus milia passuum XXV, agmen Æduorum conspicatus, inmisso equitatu, iter eorum moratur, atque inpedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem, & Viridomarum, quos illi interfectos existimabant,

inter equites verſari, ſuoſque adpellare, jubet. Iis cognitis, & Litavici fraude perſpecta, Ædui manus tendere, deditionem ſignificare, &, projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus cum ſuis clientibus, " quibus, more Gallorum, " nefas eſt, etiam in extrema fortuna deſerere pa- " tronos," Gergoviam profugit.

XLI. Cæſar nunciis ad civitatem Æduorum miſſis, qui ſuo beneficio conſervatos docerent, quos jure belli interficere potuiſſet, tribuſque horis noctis exercitui ad quietem datis, caſtra ad Gergoviam movit. Medio fere itinere, equites ab Fabio miſſi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: ſummis copiis caſtra obpugnata demonſtrant: quum crebro integri defeſſis ſuccederent, noſtroſque adſiduo labore defatigarent; quibus, propter magnitudinem caſtrorum, perpetuo eſſet eiſdem in vallo permanendum: multitudine ſagittarum, atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad hæc ſuſtinenda magno uſui fuiſſe tormenta: Fabium diſceſſu eorum duabus relictis portis, obſtruere ceteras, pluteoſque vallo addere, & ſe in poſterum diem ſimilem ad caſum parare. His rebus cognitis, Cæſar, ſummo ſtudio militum, ante ortum ſolis in caſtra pervenit.

XLII. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Ædui, primis nunciis ab Litavico acceptis, nullum

ſibi ad cognoſcendum ſpatium relinquunt. Inpellit alios avaritia, alios iracundia & temeritas, quæ maxime illi hominum generi eſt innata, ut levem auditionem habeant pro re comperta. Bona civium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in ſervitutem abſtrahunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem inpellit, ut, facinore admiſſo, ad ſanitatem pudeat reverti. M. Ariſtium, tribunum militum, iter ad legionem facientem, data fide, ex oppido Cabillono educunt. Idem facere cogunt eos, qui negotiandi cauſſa ibi conſtiterant. Hos continuo in itinere adorti, omnibus inpedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obſident: multis utrimque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant.

XLIII. Interim, nuncio adlato, omnes eorum milites in poteſtate Cæſaris teneri, concurrunt ad Ariſtium: nihil publico factum conſilio demonſtrant: quæſtionem de bonis direptis decernunt: Litavici fratrumque bona publicant: legatos ad Cæſarem, ſui purgandi gratia, mittunt: hæc faciunt, recuperandorum ſuorum cauſſa: ſed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, & timore pœnæ exterriti, conſilia clam de bello inire incipiunt, civitateſque reliquas legationibus ſollicitant.

Quæ tametsi Cæsar intellegebat, tamen, quam mitissime potest, legatos adpellat: "nihil se, propter inscientiam levitatemque vulgi, gravius de "civitate judicare, neque de sua in Æduos bene-"volentia deminuere." Ipse majorem Galliæ motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum ab Gergovia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio, nata ab timore defectionis, similis fugæ videretur.

XLIV. Hæc cogitanti accidere visa est facultas bene gerendæ rei. Nam quum minora in castra, operis perspiciendi caussa, venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus, quærit ex perfugis caussam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat, dorsum esse ejus jugi prope æquum, sed silvestre, & angustum, qua esset aditus ad alteram oppidi partem: huic loco vehementer illos timere, nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin pæne circumvallati, atque omni exitu & pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes a Vercingetorige evocatos.

XLV. Hac re cognita, Cæſar mittit complures equitum turmas eo de media nocte; iis imperat, ut paullo tumultuoſius omnibus in locis pervagarentur. Prima luce magnum numerum inpedimentorum ex caſtris mulorumque produci, eque iis ſtramenta detrahi, mulioneſque cum caſſidibus, equitum ſpecie ac ſimulatione, collibus circumvehi jubet. His paucos addit equites, qui latius oſtentationis cauſſa vagarentur: longo circuitu eaſdem omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido videbantur; ut erat a Gergovia deſpectus in caſtra: neque tanto ſpatio, certi quid eſſet, explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit, & paullo progreſſam inferiore conſtituit loco, ſilviſque occultat. Augetur Gallis ſuſpicio, atque omnes illo ad munitionem copiæ tranſducuntur. Vacua caſtra hoſtium Cæſar conſpicatus, tectis inſignibus ſuorum, occultatiſque ſignis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex majoribus caſtris in minora tranſducit: legatiſque, quos ſingulis legionibus præfecerat, quid fieri vellet, oſtendit: in primis monet, ut contineant milites, ne ſtudio pugnandi, aut ſpe prædæ longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc una celeritate poſſe vitari: occaſionis eſſe rem, non prœlii. His rebus

expoſitis, ſignum dat, & ab dextera parte alio adſcenſu eodem tempore Æduos mittit.

XLVI. Oppidi murus ab planitie, atque initio adſcenſus, recta regione, ſi nullus amfractus intercederet, MCC paſſus aberat: quidquid huic circuitus ad molliendum clivum acceſſerat, id ſpatium itineris augebat. At medio fere colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus ſaxis VI pedum murum, qui noſtrorum inpetum tardaret, præduxerant Galli; atque, inferiore omni ſpatio vacuo relicto, ſuperiorem partem collis uſque ad murum oppidi denſiſſimis caſtris compleverant. Milites, dato ſigno, celeriter ad munitionem perveniunt, eamque tranſgreſſi, trinis caſtris potiuntur. Ac tanta fuit in caſtris capiendis celeritas, ut Teutomatus, rex Nitiobrigum, ſubito in tabernaculo obpreſſus, ut meridie conquieverat, ſuperiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix ſe ex manibus prædantium militum eriperet.

XLVII. Conſecutus id, quod animo propoſuerat, Cæſar receptui cani juſſit: legioniſque decimæ, quacum erat concionatus, ſigna conſtitere. At reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ ſono, quod ſatis magna valles intercedebat, tamen ab tribunis militum, legatiſque, ut erat a Cæſare præceptum, retinebantur. Sed elati ſpe celeris victoriæ, & hoſtium fuga, ſuperiorumque

temporum secundis prœliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent: neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque adpropinquarent. Tum vero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, quum hostem intra portas esse existimarent, sese ex oppido ejecerunt. Matresfamiliæ de muro vestem argentumque jactabant; & pectoris fine prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent; neu, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent: nonnullæ, de muris per manus demissæ, sese militibus transdebant. L. Fabius, centurio legionis VIII, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Avaricensibus præmiis, neque commissurum, ut prius quisquam murum adscenderet, tres suos nactus manipulares, atque ab iis sublevatus, murum adscendit: eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit.

XLVIII. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis caussa, convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus, magno concursu eo contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pugnantium nu-

merum augebat: Quorum quum magna multitudo convenisset, matresfamiliæ, quæ paullo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, &, more Gallico, passum capillum ostentare, liberosque in conspectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio: simul & cursu, & spatio pugnæ defatigati non facile recentes atque integros sustinebant.

XLIX. Cæsar, quum iniquo loco pugnari, hostiumque augeri copias videret, præmetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret: ut, si nostros loco depulsos vidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paullum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, eventum pugnæ exspectabat.

L. Quum acerrime comminus pugnaretur; hostes loco, & numero, nostri virtute confiderent; subito sunt Ædui visi, ab latere nostris aperto; quos Cæsar ab dextra parte alio adscensu, manus distinendæ caussa, miserat. Hi similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exsertis animadvertebantur, quod insigne pacatis esse consuerat, tamen id ipsum sui fallendi caussa milites ab hostibus factum

existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique una murum adscenderant, circumventi atque interfecti, de muro præcipitantur. M. Petrejus, ejusdem legionis centurio, quum portas excidere conatus esset, a multitudine obpressus, ac sibi desperans, multis jam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, "Quoniam," inquit, "me una vobiscum servare non possum, vestræ quidem certe vitæ prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus in periculum deduxi. Vos, data facultate, vobis consulite." Simul in medios hostis inrupit; duobusque interfectis, reliquos a porta paullum submovit. Conantibus auxiliari suis, "Frustra," inquit, "meæ vitæ subvenire conamini, quem jam sanguis viresque deficiunt. Proinde hinc abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite." Ita pugnans post paullulum concidit, ac suis saluti fuit.

LI. Nostri, quum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis, dejecti sunt loco. Sed intolerantius Gallos insequentes legio X tardavit, quæ pro subsidio paullo æquiore loco constiterat. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt; quæ ex castris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato locum ceperant superiorem. Legiones, ubi primum planitiem adtigerunt, infestis contra hostes

ſignis conſtiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis ſuos intra munitiones reduxit. Eo die milites ſunt paullo minus DCC deſiderati.

LII. Poſtero die Cæſar, concione advocata, "temeritatem, cupiditatemque militum reprehen-"dit, quod ſibi ipſi judicaviſſent, quo proceden-"dum, aut quid agendum videretur, neque, ſigno "recipiendi dato, conſtitiſſent, neque ab tribunis "militum legatiſque retineri potuiſſent, expoſito, "quid iniquitas loci poſſet, quid ipſe ad Avari-"cum ſenſiſſet, quum, ſine duce, & ſine equitatu "deprehenſis hoſtibus, exploratam victoriam di-"miſiſſet, ne parvum modo detrimentum in con-"tentione propter iniquitatem loci accideret; "quanto opere eorum animi magnitudinem ad-"miraretur, quos non caſtrorum munitiones, non "altitudo montis, non murus oppidi tardare po-"tuiſſet: tanto opere licentiam adrogantiamque "reprehendere, quod plus ſe, quam imperatorem, "de victoria atque exitu rerum ſentire exiſtima-"rent: nec minus ſe in milite modeſtiam, & con-"tinentiam, quam virtutem, atque animi mag-"nitudinem, deſiderare."

LIII. Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, "ne ob hanc cauſ-"ſam animo permoverentur, neu, quod iniqui-"tas loci adtuliſſet, id virtuti hoſtium tribue-

" rent :" eadem de profectione cogitans, quæ ante ſenſerat, legiones ex caſtris eduxit : aciemque idoneo loco conſtituit. Quum Vercingetorix nihilo magis in æquum locum deſcenderet, levi facto equeſtri prœlio, atque eo ſecundo, in caſtra exercitum reduxit. Quum hoc idem poſtero die feciſſet, ſatis ad Gallicam oſtentationem minuendam, militumque animos confirmandos factum exiſtimans, in Æduos caſtra movit. Ne tum quidem inſecutis hoſtibus, III die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum tranſduxit.

LIV. Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Æduis adpellatus, diſcit, cum omni equitatu Litavicum ad ſollicitandos Æduos profectum : opus eſſe & ipſos præcedere ad confirmandam civitatem. Etſi multis jam rebus perfidiam Æduorum perſpectam habebat, atque horum diſceſſu admaturari defectionem civitatis exiſtimabat ; tamen eos retinendos non cenſuit ; ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam ſuſpicionem. Diſcedentibus his, breviter ſua in Æduos merita exponit ; " quos, & quam humiles accepiſſet, com-
" pulſos in oppida, multatos agris, omnibus erep-
" tis copiis, inpoſito ſtipendio, obſidibus ſumma
" cum contumelia extortis, & quam in fortunam,
" quamque in amplitudinem deduxiſſet ; ut non
" ſolum in priſtinum ſtatum rediſſent, ſed omnium

"temporum dignitatem & gratiam anteceſſiſſe "viderentur." His datis mandatis, eos ab ſe dimittit.

LV. Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris obportuno loco poſitum. Huc Cæſar omnes obſides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, ſuorum atque exercitus inpedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, hujus belli cauſſa in Italia atque Hiſpania coëmtum, miſerat. Eo quum Eporedorix Viridomaruſque veniſſent, & de ſtatu civitatis cognoviſſent, Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod eſt oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Convictolitanem magiſtratum, magnamque partem ſenatus ad eum conveniſſe, legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitia concilianda publice miſſos; non prætermittendum tantum commodum exiſtimaverunt. Itaque, interfectis Novioduni cuſtodibus, quique eo negotiandi, aut itineris cauſſa, convenerant, pecuniam atque equos inter ſe partiti ſunt; obſides civitatum Bibracte ad magiſtratum deducendos curaverunt; oppidum, quod ab ſe teneri non poſſe judicabant, ne cui eſſet uſui Romanis, incenderunt; frumenti quod ſubito potuerunt, navibus avexerunt; reliquum flumine, atque incendio corruperunt; ipſi ex finitimis regionibus copias cogere, præſidia,

cuſtodiaſque ad ripas Ligeris diſponere, equitatumque omnibus locis, injiciendi timoris cauſſa, oſtentare cœperunt; ſi ab re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex Provincia excludere poſſent. Quam ad ſpem multum eos adjuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado non poſſe tranſiri videretur.

LVI. Quibus rebus cognitis Cæſar maturandum ſibi cenſuit, ſi eſſet in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam eſſent majores eo coactæ copiæ, dimicaret. Nam, ut commutato conſilio iter in Provinciam converteret, (ut nemo non tum quidem neceſſario faciundum exiſtimabat,) quum infamia atque indignitas rei, & obpoſitus mons Cevenna, viarumque difficultas inpediebat; tum maxime, quod Agendico, Labieno, atque iis legionibus, quas una miſerat, vehementer timebat. Itaque, admodum magnis, diurnis atque nocturnis, itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim pervenit; vadoque per equites invento, pro rei neceſſitate, obportuno; ut brachia modo, atque humeri ad ſuſtinenda arma liberi ab aqua eſſe poſſent, diſpoſito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hoſtibus primo adſpectu perturbatis, incolumem exercitum tranſduxit: frumentumque in agris, & pecoris copiam nactus,

repleto iis rebus exercitu, iter in Senonas facere instituit.

LVII. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo subplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut esset inpedimentis præsidio, cum IV legionibus Lutetiam proficiscitur. (Id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ) cujus adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiæ convenerunt. Summa imperii transditur Camulogeno Aulerco; qui prope confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. Is, quum animum advertisset, perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere inpediret, hic consedit; nostrosque transitu prohibere instituit.

LVIII. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. Postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio e castris tertia vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum pervenit. Id est oppidum Senonum in insula Sequanæ positum, ut paullo ante Lutetiam diximus. Deprehensis navibus circiter L, celeriterque conjunctis, atque eo militibus inpositis, & rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars ad bellum erat evo-

cata, ſine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem ſuperioribus diebus hoſtes reſciderant, exercitum tranſducit, & ſecundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. Hoſtes, re cognita ab iis, qui a Meloduno profugerant, Lutetiam incendi, ponteſque ejus oppidi reſcindi jubent: ipſi profecti a palude, in ripis Sequanæ, e regione Lutetiæ, contra Labieni caſtra conſidunt.

LIX. Jam Cæſar a Gergovia diſceſſiſſe audiebatur: jam de Æduorum defectione, & ſecundo Galliæ motu rumores adferebantur, Gallique in conloquiis, interclusum itinere & Ligeri Cæſarem, inopia frumenti coactum, in Provinciam contendiſſe, confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognita, qui ante erant per ſe infideles, manus cogere, atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud ſibi capiendum conſilium, atque antea ſenſerat, intellegebat. Neque jam, ut aliquid adquireret, prœlioque hoſtes laceſſeret, ſed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellovaci, quæ civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, inſtabant: alteram Camulogenus parato atque inſtructo exercitu tenebat: tum legiones a præſidio atque inpedimentis interclusas maximum flumen diſtinebat. Tantis ſubito difficultatibus ob-

jectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LX. Itaque sub vesperum consilio convocato, cohortatus, ut ea, quæ imperasset, diligenter industrieque administrarent, naves, quas a Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis adtribuit; &, prima confecta vigilia, IV milia passuum secundo flumine silentio progredi, ibique se exspectari, jubet: V cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: V ejusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus inpedimentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirit etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas, in eamdem partem mittit. Ipse post paullo, silentio egressus cum III legionibus, eum locum petit, quo naves adpelli jusserat.

LXI. Eo quum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris obprimuntur: exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, &

paullo infra milites navibus tranſportari. Quibus rebus auditis, quod exiſtimabant, tribus locis tranſire legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare, ſuas quoque copias in tris partes diſtribuerunt. Nam & præſidio e regione caſtrorum relicto, & parva manu Metioſedum verſus miſſa, quæ tantum progrederetur, quantum naves proceſſiſſent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

LXII. Prima luce & noſtri omnes erant tranſportati, & hoſtium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, "ut ſuæ priſtinæ virtutis, & "tot ſecundiſſimorum prœliorum memoriam reti"nerent: atque ipſum Cæſarem, cujus ductu ſæ"penumero hoſtes ſuperaſſent, præſentem adeſſe "exiſtimarent," dat ſignum prœlii. Primo concurſu, ab dextro cornu, ubi VII legio conſtiterat, hoſtes pelluntur, atque in fugam conjiciuntur: ab ſiniſtro, quem locum XII legio tenebat, quum primi ordines hoſtium transfixi pilis concidiſſent; tamen acerrime reliqui reſiſtebant, nec dabat ſuſpicionem fugæ quiſquam. Ipſe dux hoſtium Camulogenus ſuis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriæ, quum VII legionis Tribunis eſſet nunciatum, quæ in ſiniſtro cornu gererentur, poſt tergum hoſtium legionem oſtenderunt; ſignaque intulerunt. Ne eo qui-

dem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes, interfectique sunt. Eamdem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui præsidio contra castra Labieni erant relicti, quum prœlium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemque ceperunt, neque nostrorum militum victorum inpetum sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus permixti, quos non silvæ montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto Labienus revertitur Agendicum; ubi inpedimenta totius exercitus relicta erant. Inde, cum omnibus copiis, ad Cæsarem pervenit.

LXIII. Defectione Æduorum cognita, bellum augetur: legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates, nituntur. Nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. Petunt a Vercingetorige Ædui, ad se veniat, rationesque belli gerendi communicet. Re inpetrata, contendunt, ut ipsis summa imperii transdatur; & re in controversiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treviri afuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequeban-

tur: Treviri, quod aberant longius, & ab Germanis premebantur: quæ fuit caussa, quare toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. Magno dolore Ædui ferunt, se dejectos principatu; queruntur fortunæ commutationem; & Cæsaris in se indulgentiam requirunt: neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inviti summæ spei adolescentes, Eporedorix & Viridomarus, Vercingetorigi parent.

LXIV. Ille imperat reliquis civitatibus obsides. Denique ei rei constituit diem: huc omnes equites, XV milia numero, celeriter convenire jubet. Peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum, dicit; neque fortunam tentaturum, aut in acie dimicaturum; sed quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta conrumpant, ædificiaque incendant; qua rei familiaris jactura, perpetuum imperium, libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus, Æduis, Segusianisque, qui sunt finitimi Provinciæ, X milia peditum imperat: huc addit equites DCCC. His præficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus, jubet. Altera ex parte Gabalos, proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item Rutenos, Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos

mittit. Nihilo minus clandestinis nunciis legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedisse sperabat. Horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciæ pollicetur.

LXV. Ad hos omnes casus provisa erant præsidia cohortium duarum & viginti, quæ ex ipsa coacta provincia ab L. Cæsare legato ad omnes partes obponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis prœlio congressi pelluntur, & C. Valerio Donotauro, Caburi filio, principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magna cum cura, & diligentia, suos tuentur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intellegebat, &, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat; equitesque ab his arcessit; & levis armaturæ pedites, qui inter eos prœliari consueverant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum, reliquisque, sed & equitibus Romanis, atque evocatis, equos sumit, Germanisque distribuit.

LXVI. Interea, dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Arvernis, equitesque, qui toti Galliæ

erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero, quum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium Provinciæ ferri posset, circiter milia passuum x ab Romanis, trinis castris Vercingetorix consedit; convocatisque ad concilium præfectis equitum, "venisse tempus victoriæ," demonstrat: "fugere in Provinciam Romanos, Galliaque excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici. Majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem belli facturos. Proinde agmine inpeditos adoriantur. Si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter confici non posse: si (id quod magis futurum confidat) relictis inpedimentis, suæ saluti consulant, & usu rerum necessariarum & dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum." Conclamant equites, "sanctissimo jurejurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per agmen hostium perequitarit."

LXVII. Probata re, atque omnibus ad jusjurandum adactis, poſtero die in tris partes diſtributo equitatu, duæ ſe acies ab duobus lateribus oſtendunt: una a primo agmine iter inpedire cœpit. Qua re nunciata, Cæſar ſuum quoque equitatum, tripartito diviſum, contra hoſtem ire jubet. Pugnatur una tunc omnibus in partibus. Conſiſtit agmen. Inpedimenta inter legiones recipiuntur. Si qua in parte noſtri laborare, aut gravius premi videbantur, eo ſigna inferri Cæſar, aciemque converti jubebat: quæ res & hoſtes ad inſequendum tardabat, & noſtros ſpe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, ſummum jugum nacti, hoſtes loco depellunt: fugientes uſque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedeſtribus copiis conſederat, perſequuntur, compluresſque interficiunt. Qua re animadverſa, reliqui, ne circumvenirentur, veriti, ſe fugæ mandant. Omnibus locis fit cædes. Tres nobiliſſimi Ædui capti ad Cæſarem perducuntur; Cotus, præfectus equitum, qui controverſiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; & Cavarillus, qui poſt defectionem Litavici pedeſtribus copiis præfuerat; & Eporedorix, quo duce ante adventum Cæſaris Ædui cum Sequanis bello contenderant.

LXVIII. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias ſuas, ut pro caſtris conlocaverat, reduxit,

protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeriterque inpedimenta ex castris educi, & se subsequi jussit. Cæsar, inpedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus præsidio relictis, sequutus, quantum diei tempus est passum, circiter III milibus hostium ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi; adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instituit.

LXIX. "Ipsum erat oppidum in colle summo, "admodum edito loco, ut, nisi obsidione, ex-"pugnari posse non videretur. Cujus collis ra-"dices duo duabus ex partibus flumina sublue-"bant. Ante id oppidum planities circiter milia "passuum III in longitudinem patebat: reliquis "ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto "spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cinge-"bant." Sub muro, quæ pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant; fossamque, & maceriam VI in altitudinem pedum præduxerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI milium passuum tenebat. Castra obportunis locis erant posita; ibique castella XXIII facta;

quibus in castellis interdiu stationes disponebantur; ne qua subito eruptio fieret; hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præsidiis tenebantur.

LXX. Opere instituto, fit equestre prœlium in ea planitie, quam, intermissam collibus, III milia passuum in longitudinem patere supra demonstravimus. Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris Cæsar Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subito inruptio ab hostium peditatu fiat. Præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam conjecti se ipsi multitudine inpediunt; atque angustioribus portis relictis coartantur. Tum Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. Fit magna cædes: nonnulli, relictis equis, fossam transire, & maceriam transcendere conantur. Paullum legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. Non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur: veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum inrumpunt. Vercingetorix portas jubet claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt.

LXXI. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem ab se equitatum noctu dimittere. Discedentibus

mandat, "ut ſuam quiſque eorum civitatem "adeat, omneſque, qui per ætatem arma ferre "poſſint, ad bellum cogant. Sua in illos merita "proponit; obteſtaturque, ut ſuæ ſalutis rationem "habeant, neu ſe de communi libertate optime "meritum hoſtibus in cruciatum dedant: quod "ſi indiligentiores fuerint, milia hominum de-"lecta LXXX una ſecum interitura, demonſtrat: "ratione inita, frumentum ſe exigue dierum XXX "habere; ſed paullo etiam longius tolerare poſſe "parcendo." His datis mandatis, qua erat noſtrum opus intermiſſum, ſecunda vigilia ſilentio equitatum dimittit; frumentum omne ad ſe referri jubet: capitis pœnam iis, qui non paruerint, conſtituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulſa copia, viritim diſtribuit: frumentum parce, & paullatim metiri inſtituit: copias omnes, quas pro oppido conlocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliæ exſpectare, & bellum adminiſtrare parat.

LXXII. Quibus rebus ex perfugis & captivis cognitis, Cæſar hæc genera munitionis inſtituit. "Foſſam pedum XX directis lateribus duxit; ut "ejus ſolum tantumdem pateret, quantum ſumma "labra diſtabant: reliquas omnes munitiones ab "ea foſſa pedes CD reduxit: id hoc conſilio, (quo-"niam tantum eſſet neceſſario ſpatium complex-

" us, nec facile totum corpus corona militum " cingeretur;) ne de inproviso, aut noctu ad mu- " nitiones hostium multitudo advolaret, aut inter- " diu tela in nostros operi destinatos conjicere " possent. Hoc intermisso spatio, duas fossas, XV " pedes latas, eadem altitudine, perduxit: qua- " rum interiorem campestribus, ac demissis locis, " aqua, ex flumine derivata, complevit. Post eas " aggerem, ac vallum XII pedum exstruxit. Huic " loricam pinnasque adjecit, grandibus cervis emi- " nentibus ad commissuras pluteorum, atque ag- " geris, qui adscensum hostium tardarent: & " turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX " inter se distarent."

LXXIII. Erat eodem tempore & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri necesse, deminutis nostris copiis, quæ longius ab castris progrediebantur: ac nonnumquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis summa vi facere conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. " Itaque truncis arborum, aut admodum firmis " ramis abscisis, atque horum dolabratis, ac præa- " cutis cacuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pedes " altæ, ducebantur. Huc illi stipites demissi, & " ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis

" eminebant. Quini erant ordines conjuncti inter
" se, atque inplicati; quo qui intraverant, se ipsi
" acutissimis vallis induebant: hos Cippos adpel-
" labant. Ante hos, obliquis ordinibus in quin-
" cuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem
" pedum fodiebantur, paullatim angustiore ad in-
" fimum fastigio. Huc teretes stipites feminis craf-
" situdine, ab summo præacuti & præusti, demit-
" tebantur; ita ut non amplius digitis IV ex terra
" eminerent: simul confirmandi & stabiliendi cauf-
" sa singuli ab infimo solo pedes terra exculca-
" bantur; reliqua pars scrobis ad occultandas in-
" fidias viminibus ac virgultis integebatur. Hujus
" generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes
" distabant. Id ex similitudine floris Lilium ad-
" pellabant. Ante hæc taleæ pedem longæ, fer-
" reis hamis infixis, totæ in terram infodiebantur;
" mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis
" differebantur, quos Stimulos nominabant."

LXXIV. His rebus perfectis, regiones secutus, quam potuit, æquissimas pro loci natura, XIV milia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones, diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut, ne magna quidem multitudine, si ita accidat, ejus discessu, munitionum præsidia circumfundi possent: neu cum periculo ex castris

egredi cogantur, dierum xxx pabulum frumentumque habere omnes convectum jubet.

LXXV. Dum hæc ad Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. Imperant Æduis, atque eorum clientibus, Segusianis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, Brannoviis milia xxxv; parem numerum Arvernis, adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consuerunt; Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena millia; Bellovacis x; totidem Lemovicibus; octona Pictonibus, & Turonis, & Parisiis, & Helviis. Suessonibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrigibus quina milia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus iv; Bellocassis, Lexoviis, Aulercis Eburonibus terna; Rauracis, & Bojis xxx; universis civitatibus, quæ Oceanum adtingunt, quæque eorum consuetudine Armoricæ adpellantur, (quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Caletes, Osismii, Lemovices, Veneti, Unelli.) vi. Ex his Bellovaci suum numerum non contulerunt; quod se

suo nomine, atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cujusquam imperio obtemperaturos: rogati tamen ab Commio, pro ejus hospitio bina milia miserunt.

LXXVI. Hujus opera Commii, ita ut antea demonstravimus, fideli atque utili, superioribus annis erat usus in Britannia Cæsar: quibus ille pro meritis civitatem ejus inmunem esse jusserat; jura legesque reddiderat; atque ipsi Morinos adtribuerat. Tanta tamen universæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficiis neque amicitiæ memoria moverentur; omnesque & animo, & opibus in id bellum incumberent; coactis equitum VIII milibus, & peditum circiter CCXL. Hæc in Æduorum finibus recensebantur; numerusque inibatur: præfecti constituebantur: Commio Atrebati, Viridomaro, & Eporedorigi Æduis, Vergasillauno Arverno, consobrino Vercingetorigis, summa imperii transditur. His delecti ex civitatibus adtribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres, & fiduciæ pleni ad Alesiam proficiscuntur. Neque erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prœlio; quum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantæ copiæ equitatus peditatusque cernerentur.

LXXVII. At ii, qui Alesiæ obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia exspectaverant, consumto omni frumento, inscii, quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. Apud quos variis dictis sententiis, quarum pars deditionem, pars, dum vires subpeterent, eruptionem censebant, non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. Hic summo in Arvernis ortus loco, & magnæ habitus auctoritatis, "Nihil" inquit, "de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine adpellant; neque hos habendos civium loco, neque ad concilium adhibendos censeo. Cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio, omnium vestrum consensu, pristinæ residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, non virtus, inopiam paullisper ferre non posse. Qui se ultro morti oferant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem; nam apud me tantum dignitas potest; si nullam, præterquam vitæ nostræ, jacturam fieri viderem: sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus. Quid, hominum militibus LXXX uno loco interfectis, propinquis con-

"sanguineisque nostris animi fore existimatis, si
"pæne in ipsis cadaveribus prœlio decertare co-
"gentur? Nolite hos vestro auxilio exspoliare,
"qui vestræ salutis caussa suum periculum neg-
"lexerint, nec stultitia ac temeritate vestra, aut
"inbecillitate animi omnem Galliam prosternere,
"& perpetuæ servituti addicere. An, quod ad
"diem non venerunt, de eorum fide constanti-
"aque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis
"ulterioribus munitionibus animine caussa quoti-
"die exerceri putatis? Si illorum nunciis confir-
"mari non potestis, omni aditu præsepto, iis uti-
"mini testibus, adpropinquare eorum adventum;
"cujus rei timore exterriti, diem, noctemque in
"opere versantur. Quid ergo mei consilii est?
"Facere, quod nostri majores nequaquam pari
"bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt; qui
"in oppida compulsi, ac simili inopia subacti,
"eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum
"videbantur, vitam toleraverunt, neque se hos-
"tibus transdiderunt. Cujus rei si exemplum
"non haberemus, tamen libertatis caussa institui
"& posteris prodi, pulcherrimum judicarem.
"Nam quid illi simile bello fuit? Depopulata
"Gallia, Cimbri, magnaque inlata calamitate,
"finibus quidem nostris aliquando excesserunt,
"atque alias terras petierunt: jura, leges, agros,

"libertatem nobis reliquerunt. Romani vero "quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi invidia "adducti, quos fama nobiles, potentesque bello "cognoverunt, horum in agris civitatibusque con- "sidere, atque his æternam injungere servitutem? "neque enim umquam alia conditione bella gef- "ferunt. Quod si ea, quæ in longinquis nationi- "bus geruntur, ignoratis; respicite finitimam "Galliam, quæ in provinciam redacta, jure, & "legibus commutatis, securibus subjecta, per- "petua premitur servitute."

LXXVIII. Sententiis dictis, constituunt, ut, qui valitudine, aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant, atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam descendant: illo tamen potius utendum consilio, si res cogat, atque auxilia morentur, quam aut deditionis aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Hi, quum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes, omnibus precibus orabant, ut se, in servitutem receptos, cibo juvarent: At Cæsar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat.

LXXIX. Interea Commius, & reliqui duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt, & colle exteriore occupato, non longius D passibus ab nostris

munitionibus confidunt. Postero die equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III milia passuum patere demonstravimus, complent; pedestresque copias, paullum ab eo loco abditas, in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in campum. Concurritur, his auxiliis visis; fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur. Itaque, productis copiis, ante oppidum consident; & proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent; seque ad eruptionem, atque omnes casus comparant.

LXXX. Cæsar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat, & noverit; equitatum ex castris educi, & prœlium committi jubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus: atque omnium militum intenti animi pugnæ proventum exspectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosque levis armaturæ interjecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent, & nostrorum equitum impetus sustinerent. Ab his complures de improviso vulnerati, prœlio excedebant. Quum suos pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros multitudine premi viderent; ex omnibus partibus, & ii, qui munitionibus continebantur; & ii, qui ad

auxilium convenerant, clamore & ululatu suorum animos confirmabant. Quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte, ac turpiter factum celari poterat; utrosque & laudis cupiditas, & timor ignominiae ad virtutem excitabant. Quum a meridie prope ad Solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes inpetum fecerunt, eosque propulerunt. Quibus in fugam conjectis, sagittarii circumventi, interfectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri, cedentes usque ad castra insecuti, sui conligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesia processerant, moesti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt.

LXXXI. Uno die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato; qua significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent, crates projicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, quae ad obpugnationem pertinent, administrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suus cuique locus erat definitus, ad munitiones accedunt; fundis, librilibus, sudibus-

que, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Prospectu tenebris ademto, multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius, legati, quibus eæ partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte nostros premi intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

LXXXII. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant; aut in scrobes delapsi transfodiebantur; aut ex vallo, ac turribus transjecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, quum lux adpeteret; veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quæ a Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent; diutius in iis rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus adpropinquarent. Ita re infecta in oppidum reverterunt.

LXXXIII. Bis magno cum detrimento repulsi Galli quid agant, consulunt; locorum peritos adhibent; ab his superiorum castrorum situs, munitionesque cognoscunt. Erat a Septemtrionibus

collis, quem, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant nostri, necessarioque pæne iniquo loco, & leniter declivi, castra fecerant. Hæc C. Antistius Reginus, & C. Caninius Rebilus, legati, cum II legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LX milia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quoque pacto, agi placeat, occulte inter se constituunt: adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. Iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex IV ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit, militesque ex nocturno labore sese reficere jussit. Quum jam meridies adpropinquare videretur, ad ea castra, quæ supra demonstravimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, & reliquæ copiæ pro castris sese ostendere cœperunt.

LXXXIV. Vercingetorix ex arce Alesiæ suos conspicatus, ex oppido egreditur, a castris longurios, musculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis caussa paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis acriter, atque omnia tentantur: qua minime visa pars firma est, huc concurritur. Ro-

manorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena vident virtute consistere: omnia enim plerumque, quæ absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

LXXXV. Cæsar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus auxilium submittit. Utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maxime contendi conveniat. Galli nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant: Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstravimus. Exiguum loci ad declivitatem fastigium, magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt, alii testudine facta subeunt, defatigatis in vicem integri succedunt. Agger ab universis in munitionem conjectus, & adscensum dat Gallis, & ea, quæ in terram occultaverant Romani, contegit: nec jam arma nostris, nec vires subpetunt.

LXXXVI. His rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus VI subsidio laborantibus mittit. Imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus, eruptione pugnet: id, nisi necessario,

ne faciat. Ipse adit reliquos; cohortatur, ne labori succumbant; omnium superiorum dimicationum fructum in eo die, atque hora docet consistere. Interiores, desperatis campestribus locis, propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adscensu tentant. Huc ea, quæ paraverant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere, & cratibus fossas explent, aditus expediunt, falcibus vallum, ac loricam rescindunt.

LXXXVII. Cæsar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus VI, post cum aliis VII C. Fabium legatum: postremo ipse, quum vehementius pugnarent, integros subsidio adducit. Restituto prœlio, ac repulsis hostibus, eo, quo Labienum miserat, contendit: cohortes IV ex proximo castello deducit, equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri jubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas fors obtulit, Cæsarem per nuncios facit certiorem, quid faciundum existimet. Adcelerat Cæsar, ut prœlio intersit.

LXXXVIII. Ejus adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in prœliis uti consueverat,

turmisque equitum, & cohortibus visis, quas se sequi jusserat, ut de locis superioribus hæc declivia & devexa cernebantur, hostes prœlium committunt. Utrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Nostri, omissis pilis, gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur: Cohortes aliæ adpropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes: Sedulius, dux & princeps Lemovicum, occiditur: Vergasillaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur: signa militaria LXXIV ad Cæsarem referuntur: pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido cædem & fugam suorum, desperata salute, copias a munitionibus reducunt. Fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis, ac totius diei labore milites essent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. De media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur: magnus numerus capitur, atque interficitur; reliqui ex fuga in civitates discedunt.

LXXXIX. Postero die Vercingetorix, concilio convocato, "id se bellum suscepisse non suarum "necessitatum, sed communis libertatis caussa," demonstrat; "&, quoniam sit fortunæ cedendum, ad utramque rem se illis obferre, seu

" morte ſua Romanis ſatisfacere, ſeu vivum tranſ-" dere velint." Mittuntur de his rebus ad Cæſarem legati. Jubet arma tranſdi, principes produci. Ipſe in munitione pro caſtris conſedit: eo duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma projiciuntur. Reſervatis Æduis, atque Arvernis, ſi per eos civitates recuperare poſſet, ex reliquis captivis toto exercitu capita ſingula, prædæ nomine, diſtribuit.

XC. His rebus confectis, in Æduos proficiſcitur; civitatem recipit. Eo legati ab Arvernis miſſi, quæ imperaret, ſe facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obſidum. Legiones in hiberna mittit, captivorum circiter xx milia Æduis Arverniſque reddit. T. Labienum II cum legionibus & equitatu in Sequanos proficiſci jubet. Huic M. Sempronium Rutilum adtribuit. C. Fabium, & L. Minucium Baſilum cum II legionibus in Remis conlocat, ne quam ab finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antiſtium Reginum in Ambivaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rutenos cum ſingulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium Cabilloni & Matiſcone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ cauſſa, conlocat. Ipſe Bibracte hiemare conſtituit. His rebus litteris Cæſaris cognitis, Romæ dierum xx ſubplicatio indicitur.*

ARGUMENTUM

LIBRI OCTAVI

DE

BELLO GALLICO.

HIRTII de continuandis Cæsaris Commentariis institutum. I. *Galli bella renovant.* II. *Cæsar, vastatis Biturigum* & V. *Carnutum agris,* VI. *Bellovacos ac plerosque alios aliquot prœliis subigit.* XXVI. *Novum interea a Pictonibus,* XXXI. *Carnutibus & Armoricis motum bellum, a C. Fabio Legato conficitur.* XXXII. *Caninius Legatus Lucterii Cadurci & Drappetis Senonis copias profligat,* XXXVII. *atque hunc capit.* XXXIX. *Cæsar, Caninio junctus,* XLIII. *Uxellodunum occupat.* XLVIII. *Commio Atrebati, equestri pugna victo, venia data.* XLIX. *Sequenti anno, pacata universa Gallia, Cæsar, ultro citroque commeans, res singulis disponit.* LIII. *Inimici ipsius Romæ interea contra eum conspirant.*

A. HIRTIUS (*PANSA*)

BALBO S.

" COACTUS adfiduis tuis vocibus, Balbe, quum
" quotidiana mea recufatio non difficultatis excufa-
" tionem, fed inertiæ videretur deprecationem ha-
" bere, difficillimam rem fufcepi. Cæfaris noftri
" Commentarios rerum geftarum Galliæ, non
" comparandos fuperioribus atque infequentibus
" ejus fcriptis, contexui, noviffimumque inperfec-
" tum, ab rebus geftis Alexandriæ, confeci ufque
" ad exitum non quidem civilis diffenfionis, cujus
" finem nullum videmus, fed vitæ Cæfaris. Quos
" utinam qui legent, fcire poffint, quam invitus
" fufceperim fcribendos, quo facilius caream ftul-
" titiæ atque adrogantiæ crimine, qui me mediis
" interpofuerim Cæfaris fcriptis: conftat enim in-
" ter omnes, nihil tam operofe ab aliis effe per-
" fectum, quod non horum elegantia Commenta-
" riorum fuperetur: qui funt editi, ne fcientia
" tantarum rerum fcriptoribus deeffet: adeoque
" probantur omnium judicio, ut prærepta, non
" præbita facultas fcriptoribus videatur. Cujus
" tamen rei major noftra, quam reliquorum eft

"admiratio: ceteri enim quam bene, atque emen-
"date; nos etiam, quam facile atque celeriter
"eos perfecerit, ſcimus. Erat autem in Cæſare
"quum facultas, atque elegantia ſumma ſcribendi,
"tum veriſſima ſcientia ſuorum conſiliorum ex-
"plicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut
"Alexandrino atque Africano bello intereſſem:
"quæ bella quamquam ex parte nobis Cæſaris
"ſermone ſint nota; tamen aliter audimus ea,
"quæ rerum novitate, aut admiratione nos ca-
"piunt; aliter, quæ pro teſtimonio ſumus dicturi.
"Sed ego nimirum, dum omnes excuſationis cauſ-
"ſas conligo, ne cum Cæſare conferar, hoc ipſo
"crimen adrogantiæ ſubeo, quod me judicio cu-
"juſquam exiſtimem poſſe cum Cæſare comparari.
"Vale."

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO,
SCRIPTORE
AULO HIRTIO (*PANSA*),
LIBER OCTAVUS.

I. OMNI Gallia devicta, Cæsar quum a superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli consilia, nunciabantur, conjurationesque facere. Cujus rei verisimilis caussa adferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine, in unum locum coacta, resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore inissent civitates, satis auxilii, aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusan-

dam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatem.

II. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quæstorem suis præfecit hibernis: ipse, cum equitatus præsidio, pridie Kal. Januarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII, quam non longe a finibus Æduorum conlocaverat in finibus Biturigum, eique adjungit legionem XI, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad inpedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui, quum latos fines, & complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerint contineri, quin bellum pararent, conjurationesque facerent.

III. Repentino adventu Cæsaris accidit, quod inparatis disjectisque accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu obprimerentur, quam confugere in oppida possent: namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intellegi consuevit, Cæsaris id erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur; aut hostes incendiis terrerentur. Multis hominum milibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis

hoſpitiis confiſi, aut ſocietate conſiliorum, confugerant. Fruſtra: nam Cæſar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati ſpatium de aliena potius, quam de domeſtica ſalute cogitandi. Qua celeritate, & fideles amicos retinebat, & dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione propoſita, Bituriges, quum ſibi viderent clementia Cæſaris reditum patere in ejus amicitiam, finitimaſque civitates ſine ulla pœna dediſſe obſides, atque in fidem receptas eſſe, idem fecerunt.

IV. Cæſar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis ſtudioſiſſime permanſerant in labore, ducenos ſeſtertios, centurionibus II milia nummûm, prædæ nomine, condonanda pollicetur: legionibuſque in hiberna remiſſis, ipſe ſe recipit die XL Bibracte. Ibi quum jus diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intuliſſe bellum ſibi querebantur. Qua re cognita, quum non amplius X & IIX dies in hibernis eſſet commoratus, legiones XIV, & VI, ex hibernis ab Arare educit: quas ibi conlocatas, explicandæ rei frumentariæ cauſſa, ſuperiore Commentario demonſtratum eſt. Ita cum II legionibus ad perſequendos Carnutes proficiſcitur.

V. Quum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis vicis oppidisque, quæ, tolerandæ hiemis caussa, constitutis repente exiguis ad necessitatem ædificiis, incolebant (nuper enim devicti complura oppida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates quum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit, atque in tecta partim Gallorum, partim quæ conjectis celeriter stramentis, tentoriorum integendorum gratia, erant inædificata, milites contegit. Equites tamen, & auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes: nec frustra. Nam plerumque magna præda potiti nostri revertuntur. Obpressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent; dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas civitates.

VI. Cæsar, tempore anni difficillimo, quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstivorum nullum summum bellum posse conflari; C. Trebonium cum II legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi conlocavit: ipse, quum crebris

legationibus Remorum certior fieret, Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque præstabant, finitimasque his civitates, duce Correo Bellovaco, & Commio Atrebate, exercitus comparare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant adtributi, facerent inpressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam judicaret, nullam calamitatem socios optime de republica meritos accipere; legionem ex hibernis evocat rursus XI; litteras autem ad C. Fabium mittit, uti in fines Suessionum legiones II, quas habebat, adduceret; alteramque ex duabus ab T. Labieno arcessit. Ita, quantum hibernorum obportunitas, bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore, in vicem legionibus expeditionum onus injungebat.

VII. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur; castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites, officio functi, renunciant paucos in ædificiis esse inventos; atque hos, non qui agrorum colendorum caussa remansissent, (namque esse undique diligenter demigratum) sed qui speculandi gratia essent remissi. A quibus quum quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellovaco-

rum, quodve esset consilium eorum, inveniebat, "Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in "unum locum convenisse: itemque Ambianos, "Aulercos, Caletos, Velliocasses, Atrebatas locum "castris, excelsum in silva, inpedita circumda- "tum palude, delegisse; omnia inpedimenta in "ulteriores silvas contulisse; complures esse prin- "cipes belli auctores, sed multitudinem maxime "Correo obtemperare, quod ei summo esse odio "nomen populi Romani intellexissent: paucis "ante diebus ex his castris Atrebatem Commium "discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, "quorum & vicinitas propinqua, & multitudo "esset infinita: constituisse autem Bellovacos, "omnia principum consensu, summa plebis cupi- "ditate, si, (ut dicebatur,) Cæsar cum III legi- "onibus veniret, obferre se ad dimicandum; ne "miseriore ac duriore postea conditione cum toto "exercitu decertare cogerentur: si majores co- "pias adduceret, in eo loco permanere, quem "delegissent; pabulatione autem, quæ propter "anni tempus quum exigua, tum disjecta esset, "& frumentatione, & reliquo commeatu, ex in- "sidiis prohibere Romanos."

VIII. Quæ Cæsar, consentientibus pluribus, quum cognovisset; atque ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longeque a temeritate bar-

barorum remota esse judicaret; omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostis, contemta suorum paucitate, prodiret in aciem: singularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII, & IX habebat, summæ spei, delectæque juventutis XI, quæ octavo jam stipendio functa, tamen, conlatione reliquarum, nondum eamdem vetustatis, ac virtutis ceperat opinionem. Itaque consilio advocato, rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat. Si forte hostes III legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit; ut legio VII, VIII, IX ante omnia irent inpedimenta; deinde omnium inpedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret XI, ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. Hac ratione pæne quadrato agmine instructo, in conspectum hostium, celerius opinione eorum, exercitum adducit.

IX. Quum repente instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata, sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu exspectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optaverat, tamen admiratus tantam mul-

titudinem hoſtium, valle intermiſſa, magis in altitudinem depreſſa, quam late patente, caſtra caſtris hoſtium confert. Hæc imperat vallo pedum XII muniri, coroniſque loriculam pro ratione ejus altitudinis inædificari; foſſam duplicem, pedum quinum denum, lateribus directis, deprimi, turris crebras excitari, in altitudinem III tabulatorum, pontibus transjectis, conſtratiſque conjungi; quorum frontes viminea loricula munirentur, ut hoſtis a duplici foſſa, duplici propugnatorum ordine, defenderetur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine eſſet, hoc audacius longiuſque tela permitteret; alter, qui propior hoſtem in ipſo vallo conlocatus eſſet, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores, altioreſque turres inpoſuit.

X. Hujus munitionis duplex erat conſilium: namque & operum magnitudinem & timorem ſuum ſperabat fiduciam barbaris adlaturum; &, quum pabulatum frumentatumque longius eſſet proficiſcendum, parvis copiis caſtra munitione ipſa videbat poſſe defendi. Interim, crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina caſtra palude interjecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnumquam aut noſtra auxilia Gallorum Germanorumque tranſibant, acriuſque hoſtes inſequebantur, aut viciſſim hoſtes, eamdem tranſgreſſi,

noſtros longius ſubmovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat neceſſe, quum raris disjectiſque ex ædificiis pabulum conquireretur) ut inpeditis locis diſperſi pabulatores circumvenirentur: quæ res etſi mediocre detrimentum jumentorum, ac ſervorum noſtris adferebat, tamen ſtultas cogitationes incitabat barbarorum: atque eo magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arceſſenda docui, cum equitibus venerat: qui tamen etſi numero non amplius erant quingenti; tamen Germanorum adventu barbari inflabantur.

XI. Cæſar, quum animum adverteret, hoſtem complures dies caſtris, palude & loci natura munitis, ſe tenere; neque obpugnari caſtra eorum ſine dimicatione pernicioſa, nec locum munitionibus claudi, niſi a majore exercitu poſſe; litteras ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime poſſet, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arceſſeret; atque ita cum III legionibus magnis itineribus ad ſe veniret: ipſe equites in vicem Remorum, ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præſidio pabulationibus mittit, qui ſubitas hoſtium incurſiones ſuſtinerent.

XII. Quod quum quotidie fieret, ac jam conſuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque

accidit diuturnitate,) Bellovaci delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros insidiis, deinde circumventos adgrederentur. Cujus mali fors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obvenerat: namque ii, quum repente hostium equites animum advertissent, ac numero superiores paucitatem contemsissent, cupidius insecuti, a peditibus undique sunt circumdati. Quo facto perturbati celerius, quam consuetudo fert equestris prœlii, se receperunt, amisso Vertisco, principe civitatis, præfecto equitum; qui quum vix equo propter ætatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipienda præfectura usus erat, neque dimicari sine se voluerat. Inflantur atque incitantur hostium animi secundo prœlio, principe & præfecto Remorum interfecto; nostrique detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem.

XIII. Non intermittuntur interim quotidiana prœlia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad vada, transitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani (quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi prœli-

arentur) quum conſtantius univerſi paludem tranſiſſent, paucisque reſiſtentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem eſſent inſecuti, perterriti non ſolum ii, qui aut comminus obprimebantur, aut eminus vulnerabantur, ſed etiam, qui longius ſubſidiari conſueverant, turpiter refugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, ſæpe amiſſis ſuperioribus locis, quam ſe aut in caſtra ſuorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti longius profugerent. Quorum periculo ſic omnes copiæ ſunt perturbatæ, ut vix judicari poſſet, utrum ſecundis parvulis rebus inſolentiores; an adverſis mediocribus timidiores eſſent.

XIV. Compluribus diebus iiſdem in caſtris conſumtis, quum propius acceſſiſſe legiones, & C. Trebonium legatum, cognoviſſent; duces Bellovacorum, veriti ſimilem obſeſſionem Aleſiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate, aut viribus inferiores, aut inermes habebant, unaque reliqua inpedimenta: quorum perturbatum, & confuſum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos ſequi Gallos conſuevit) obpreſſi luce copias armatorum pro ſuis inſtruunt caſtris; ne prius Romani perſequi ſe inciperent, quam longius agmen inpedimentorum ſuorum proceſſiſſet. At Cæſar neque reſiſtentes adgrediundos, neque cedentes tanto collis adſcenſu laceſ-

ſendos judicabat; neque non uſque eo legiones admovendas, ut diſcedere ex eo loco ſine periculo barbari, militibus inſtantibus, non poſſent: ita quum paludem inpeditam a caſtris caſtra dividere, (quæ tranſeundi difficultas celeritatem inſequendi tardare poſſet;) atque id jugum, quod trans paludem pæne ad hoſtium caſtra pertineret, mediocri valle a caſtris eorum interciſum animum adverteret; pontibus palude conſtrata, legiones tranſducit, celeriterque in ſummam planitiem jugi pervenit; quæ declivi faſtigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus inſtructis ad ultimum jugum pervenit: aciemque eo loco conſtituit; unde tormento miſſa tela in hoſtium cuneos conjici poſſent.

XV. Barbari confiſi loci natura, quum dimicare non recuſarent, ſi forte Romani ſubire collem conarentur, paullatimque copias diſtributas dimittere non auderent, ne diſperſi perturbarentur, in acie permanſerunt: quorum pertinacia cognita, Cæſar, xx cohortibus inſtructis, caſtriſque eo loco metatis, muniri jubet caſtra. Abſolutis operibus, legiones pro vallo inſtructas conlocat; equites frenatis equis in ſtationibus diſponit. Bellovaci, quum Romanos ad inſequendum paratos viderent, neque pernoctare, aut diutius permanere ſine cibariis eodem loco poſſent, tale conſilium ſui recipiendi inierunt,

" Fasces, uti consederant," (namque in acie sedere Gallos consuesse, superioribus commentariis declaratum est) " stramentorum ac virgultorum, " quorum summa erat in castris copia, per manus " inter se transditos, ante aciem conlocaverunt; " extremoque tempore diei, signo pronunciato, " uno tempore incenderunt." Ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu refugerunt.

XVI. Cæsar, etsi discessum hostium animum advertere non poterat, incendiis obpositis; tamen id consilium quum fugæ caussa initum suspicaretur, legiones promovet, turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites, quum intrare fumum, & flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes adverterent equorum, insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita, fuga timoris simul calliditatisque plena, sine ullo detrimento, milia non amplius x progressi hostes, loco munitissimo castra posuerunt. Inde, quum sæpe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

XVII. Quod quum crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Cæſar, Correum, Bellovacorum ducem, fortiſſimorum milia VI peditum delegiſſe, equiteſque ex omni numero M, quos in inſidiis eo loco conlocarat, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum miſſuros ſuſpicaretur. Quo cognito conſilio, Cæſar, legiones plures, quam ſolebat, educit; equitatumque, qua conſuetudine pabulatoribus mittere præſidia conſuerat, præmittit. Huic interponit auxilia levis armaturæ: ipſe cum legionibus, quam poteſt maxime, adpropinquat.

XVIII. Hoſtes in inſidiis diſpoſiti, quum ſibi delegiſſent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes paſſibus M, ſilvis undique inpeditiſſimis, aut altiſſimo flumine munitum, velut indagine hunc inſidiis circumdederunt. Noſtri, explorato hoſtium conſilio, ad prœliandum animo, atque armis parati, quum, ſubſequentibus legionibus, nullam dimicationem recuſarent, turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu quum ſibi Correus oblatam occaſionem rei gerendæ exiſtimaret, primum cum paucis ſe oſtendit; atque in proximas turmas inpetum fecit. Noſtri conſtanter incurſum ſuſtinent inſidiatorum; neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equeſtribus prœliis quum propter ali-

quem timorem accidit, tum multitudine ipſorum detrimentum accipitur.

XIX. Quum, diſpoſitis turmis, in vicem rari prœliarentur; neque ab lateribus circumveniri ſuos paterentur, erumpunt ceteri, Correo prœliante ex ſilvis. Fit magna contentione diverſum prœlium: quod quum diutius pari Marte iniretur, paullatim ex ſilvis inſtructa multitudo procedit peditum, quæ noſtros coegit cedere equites: quibus celeriter ſubveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones miſſos docui; turmiſque noſtrorum interpoſiti, conſtanter prœliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, ut ratio poſtulabat prœlii, qui ſuſtinuerant primos inpetus inſidiarum, hoc ipſo fiunt ſuperiores, quod nullum ab inſidiantibus inprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones: crebrique eodem tempore & noſtris, & hoſtibus nuncii adferuntur, imperatorem inſtructis copiis adeſſe. Qua re cognita, præſidio cohortium confiſi noſtri, acerrime prœliantur: ne, ſi tardius rem geſſiſſent, victoriæ gloriam communicaſſe cum legionibus viderentur. Hoſtes concidunt animis; atque itineribus diverſis fugam quærunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipſi tenebantur. Victi tamen, perculſique, majore parte amiſſa, quo fors tulerat, conſternati pro-

fugiunt, partim silvis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur: quum interim nulla calamitate victus Correus, excedere prœlio, silvasque petere, aut invitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin, fortissime prœliando, compluresque vulnerando, cogeret, elatos iracundia, victores in se tela conjicere.

XX. Tali modo re gesta, recentibus prœlii vestigiis ingressus Cæsar, quum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus IIX milibus dicebantur; tametsi flumine inpeditum transitum videbat; tamen exercitu transducto progreditur. At Bellovaci, reliquæque civitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu, & fortissimis peditibus, quum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato, conclamant, legati obsidesque ad Cæsarem mittantur.

XXI. Hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e vestigio mittunt ad Cæsarem legatos: petuntque,

" ut ea pœna ſit contentus hoſtium, quam ſi ſine " dimicatione inferre integris poſſet, pro ſua " clementia atque humanitate, numquam pro- " fecto eſſet inlaturus: adflictas opes equeſtri prœ- " lio Bellovacorum eſſe: delectorum peditum mul- " ta milia interiſſe: vix refugiſſe nuncios cædis: " tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bello- " vacos eo prœlio commodum eſſe conſecutos; " quod Correus, auctor belli, concitator multitu- " dinis, eſſet interfectus. Numquam enim ſena- " tum tantum in civitate, illo vivo, quantum in- " peritam plebem, potuiſſe."

XXII. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæſar, " eodem tempore ſuperiore anno Bello- " vacos, ceteraſque Galliæ civitates ſuſcepiſſe bel- " lum: pertinaciſſime hos ex omnibus in ſenten- " tia permanſiſſe, neque ad ſanitatem reliquorum " deditione eſſe perductos: ſcire, atque intelle- " gere ſe, cauſſam peccati facillime mortuis dele- " gari: neminem vero tantum pollere, ut, invitis " principibus, reſiſtente ſenatu, omnibus repug- " nantibus, infirma manu plebis bellum concitare " & gerere poſſet; ſed tamen ſe contentum fore " ea pœna, quam ſibi ipſi contraxiſſent."

XXIII. Nocte inſequenti, legati reſponſa ad ſuos referunt, obſides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatium legati, quæ Bellovacorum

ſpeculabantur eventum. Obſides dant: imperata faciunt, excepto Commio, quem timor prohibebat cujuſquam fidei ſuam committere ſalutem: nam ſuperiore anno T. Labienus, Cæſare in Gallia citeriore jus dicente, quum Commium comperiſſet ſollicitare civitates, & conjurationem contra Cæſarem facere, infidelitatem ejus ſine ulla perfidia judicavit comprimi poſſe: quem quia non arbitrabatur vocatum in caſtra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Voluſenum Quadratum miſit, qui eum, per ſimulationem conloquii, curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tradit centuriones. Quum in conloquium ventum eſſet, &, ut convenerat, manum Commii Voluſenus adripuiſſet; & centurio, velut inſueta re permotus, vellet Commium interficere, celeriter a familiaribus prohibitus (Commii) conficere hominem non potuit: graviter tamen primo ictu gladio caput percuſſit. Quum utrimque gladii deſtricti eſſent, non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit utrorumque conſilium; noſtrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant adfectum; Gallorum, quod, inſidiis cognitis, plura, quam videbant, extimeſcebant. Quo facto ſtatuiſſe Commius dicebatur, numquam in conſpectum cujuſquam Romani venire.

XXIV. Bellicosissimis gentibus devictis, Cæsar quum videret, nullam jam esse civitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad præsens imperium evitandum, plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium, quæstorem, cum legione XI sibi conjungit: C. Fabium, legatum, cum cohortibus XXV mittit in diversissimam Galliæ partem; quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum, legatum, qui in illis regionibus præerat, satis firmas II legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat: legionemque XII, quæ cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset; qui repentino latrocinio atque inpetu eorum erant obpressi. Ipse ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritum ac fugientem quum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suæ dignitatis esse ducebat, adeo fines ejus vastare civibus, ædificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

XXV. Quum in omnis partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto; Labienum cum II legionibus in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate, non multum a Germanis differebat: neque imperata umquam, nisi exercitu coacta, faciebat.

XXVI. Interim C. Caninius legatus, quum, magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum, litteris nunciisque Duratii cognosceret, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, quum pars quædam civitatis ejus defecisset; ad oppidum Lemonum contendit. Quo quum adventaret, atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum milibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Lemoni obpugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum adpropinquare Caninium cognovisset, copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum obpugnare instituit. Quum complures dies in obpugnatione consumsisset; &, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemonum redit.

XXVII. Eodem tempore C. Fabius, legatus, complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat, litterisque C. Caninii Rebili fit certior, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito, desperata salute, si eodem tempore coactus esset, & Romanum externum sustinere hostem, & respicere ac timere oppidanos, repente eo ex loco cum copiis recedit: nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat; tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebat, petituros. Itaque cum copiis ad eumdem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum, invaduntque Dumnaci agmen: & fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere adgressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. Ita, re bene gesta, se recipiunt in castra.

XXVIII. Insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cujus præceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum, singularis & animi & prudentiæ vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prœlium committit. Consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit prœlium acri certamine. Namque nostri, contemtis pridie superatis hostibus, quum subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & cupiditate per se conficiendi prœlii, fortissime contra pedites prœliantur: hostesque, nihil amplius copiarum accessurum, credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

XXIX. Quum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus in vicem præsidio. Tum repente confertæ legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis perculsæ barbarorum turmæ, perterritæ acies hostium, perturbato inpedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paullo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, lætitia

victoriæ elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum, dextræque ad cædendum valent, tantum eo prœlio interficiunt. Itaque amplius milibus XII aut armatorum, aut eorum, qui timore arma projecerant, interfectis, omnis multitudo capitur inpedimentorum.

XXX. Qua ex fuga, quum constaret, Drappeten Senonem (qui, ut primum defecerat Gallia, conlectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulibus omnium civitatium adscitis, receptis latronibus, inpedimenta & commeatus Romanorum interceperat,) non amplius hominum II milibus ex fuga conlectis, provinciam petere, unaque consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore Commentario, prima defectione Galliæ facere in provinciam inpetum voluisse, cognitum est; Caninius legatus, cum legionibus II ad eos persequendos contendit, ne de detrimento aut timore provinciæ magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur.

XXXI. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, ceterasque proficiscitur civitates, quarum eo prœlio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas, sciebat: Non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ; dato vero spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco,

possent concitari. Qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur: nam Carnutes, qui sæpe vexati numquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditionem; ceteræque civitates positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ adpellantur, auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii legionumque, imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latitansque, solus extremas Galliæ regiones petere est coactus.

XXXII. At Drappes, unaque Lucterius, quum legiones Caniniumque adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciæ fines intrare posse; nec jam liberam vagandi latrociniorùmque faciendorum facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum. Ibi quum Lucterius apud suos cives quondam, integris rebus, multum potuisset, semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat ejus, natura loci egregie munitum, occupat suis & Drappetis copiis, oppidanosque sibi conjungit.

XXXIII. Quo quum confestim C. Caninius venisset, animadverteretque, omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quo, defendente

nullo, tamen armatis adſcendere eſſet difficile; magna autem inpedimenta oppidanorum videret: quæ ſi clandeſtina fuga ſubtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, ſed ne legiones quidem poſſent: tripartito cohortibus diviſis, trina excelſiſſimo loco caſtra fecit, a quibus paullatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere inſtituit.

XXXIV. Quod quum animum adverterent oppidani, miſerrimaque Aleſiæ memoria ſolliciti, ſimilem caſum obſeſſionis vererentur, maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret, frumenti rationem eſſe habendam: conſtituunt omnium conſenſu, parte ibi relicta copiarum, ipſi cum expeditis ad inportandum frumentum proficiſci. Eo conſilio probato, proxima nocte, II milibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drappes & Lucterius educunt: ii, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria ſublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus ſumerent, non poterant; magnum numerum frumenti comparant: nonnumquam autem expeditionibus nocturnis caſtella noſtrorum adoriuntur. Quam ob cauſſam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non poſſit, aut plurimis locis infirma diſponat præſidia.

XXXV. Magna copia frumenti comparata, confidunt Drappes & Lucterius non longius ab oppido x milibus, unde paullatim frumentum in oppidum subportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur, Drappes castris præsidio cum parte copiarum restitit: Lucterius agmen jumentorum ad oppidum adducit. Dispositis ibi præsidiis, hora noctis circiter x silvestribus angustisque itineribus frumentum inportare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent, exploratoresque missi, quæ agerentur, renunciassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem inpetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis Lucterius, nec se recipit in castra.

XXXVI. Re bene gesta, Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drappete esse in castris a milibus non amplius xii. Qua re ex compluribus cognita, quum intellegeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile obprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drappeti perferret. Sed, in experiundo quum periculum nullum videret, equi-

tatum omnem, Germanosque pedites summæ velocitatis homines, ad castra hostium præmittit: ipse legionem unam in trina castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Quum propius hostis accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa; at Germanos, equitesque inprudentibus omnibus de inproviso advolasse, & prœlium commisisse. Qua re cognita, legionem armatam instructamque adducit. Ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani, equitesque, signis legionis visis, vehementissime prœliantur. Confestim cohortes undique inpetum faciunt; omnibusque aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. Capitur ipse eo prœlio Drappes.

XXXVII. Caninius, felicissime re gesta, sine ullo pæne militis vulnere, ad obsidendos oppidanos revertitur. Externoque hoste deleto, cujus timore antea augere præsidia, & munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemque oppidi sumit ad obsidendum.

XXXVIII. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus xv in Bellovacis reliquit;

ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipse reliquas civitates adit: obsides plures imperat: timentes omnium animos consolatione sanat. Quum in Carnutes venisset, quorum consilio in civitate, superiore Commentario Cæsar exposuit, initium belli esse ortum, quod præcipue eos, propter conscientiam facti timere, animum advertebat, quo celerius civitatem metu liberaret, principem sceleris illius, & concitatorem belli Gutruatum ad supplicium deposcit: qui etsi ne civibus quidem suis se committebat; tamen celeriter, omnium cura quæsitus, in castra perducitur. Cogitur in ejus supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum concursu; qui ei, omnia pericula & detrimenta belli a Gutruato accepta, referebant; adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

XXXIX. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quæ de Drappete & Lucterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani: quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse adficiendam judicabat; ne universa Gallia non defuisse vires sibi ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neve hoc exemplo ceteræ civitates, locorum obportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem. Quum, omnibus Gallis notum, sciret, reliquam esse unam æstatem

ſuæ provinciæ; quam ſi ſuſtinere potuiſſent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II relinquit, qui juſtis itineribus ſe ſubſequeretur: ipſe cum omni equitatu, quam poteſt celerrime, ad Caninium contendit.

XL. Quum, contra exſpectationem omnium, Cæſar Uxellodunum veniſſet, oppidumque operibus clauſum animum adverteret; neque ab obpugnatione recedi videret ulla conditione poſſe; magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognoſſet; aqua prohibere hoſtem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ totum pæne montem cingebat, in quo poſitum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc averti loci natura prohibebat: ſic enim in imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depreſſis foſſis, derivari poſſet. Erat autem oppidanis difficilis, & præruptus eo deſcenſus; ut, prohibentibus noſtris, ſine vulneribus, ac periculo vitæ, neque adire flumen, neque arduo ſe recipere poſſent adſcenſu. Qua difficultate eorum cognita, Cæſar, ſagittariis funditoribuſque diſpoſitis, tormentis etiam quibuſdam locis contra facillimos deſcenſus conlocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos; quorum omnis poſtea multitudo aquatum unum in locum conveniebat.

Y 2

XLI. Sub ipſum enim oppidi murum magnus fons aquæ prorumpebat ab ea parte, quæ fere pedum CCC intervallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi poſſe oppidanos, quum optarent reliqui, Cæſar unus videret; (" non ſine " magno periculo") e regione ejus vineas agere adverſus montem, & aggeres inſtruere cœpit, magno cum labore, & continua dimicatione. Oppidani enim, loco ſuperiore decurrentes, eminus ſine periculo prœliabantur, multoſque, pertinaciter ſuccedentes, vulnerabant; ut tamen non deterrerentur milites noſtri vineas proferre, (& labore) atque operibus vincere locorum difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos ab vineis agunt ad caput fontis. Quod genus operis ſine ullo periculo, & ſine ſuſpicione hoſtium facere licebat. Exſtruitur agger in altitudinem pedum IX: conlocatur in eo turris X tabulatorum, non quidem, quæ mœnibus adæquaret (id enim nullis operibus effici poterat,) ſed quæ ſuperaret fontis faſtigium. Ex ea quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec ſine periculo poſſent adaquari oppidani; non tantum pecora, atque jumenta, ſed etiam magna hominum multitudo ſiti conſumebatur.

XLII. Quo malo perterriti oppidani " cupas " ſevo, pice, ſcindulis complent: eas ardentes

" in opera provolvunt. Eodem tempore acerrime " prœliantur, ut ab incendio restinguendo dimi- " catione & periculo deterreant Romanos. Magna " repente in ipsis operibus flamma exstitit: quæ- " cumque enim per locum præcipitem missa erant, " ea vineis & aggere subpressa comprehendebant " id ipsum, quod morabatur." Milites contra nostri, quamquam periculoso genere prœlii, locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri; magnusque utrimque clamor oriebatur: ita quam quisque poterat maxime insignis, quo notior testatiorque virtus ejus esset, telis hostium flammæque se obferebant.

XLIII. Cæsar, quum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adscendere, &, simulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, quum, quid ageretur in locis reliquis, essent ignari, suspensi revocant ab inpugnandis operibus armatos, murisque disponunt. Ita nostri, sine prœlii facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Quum pertinaciter resisterent oppidani, &, jam magna parte suorum siti amissa, in sententia permanerent; ad postremum cuniculis

venæ fontis intercisæ sunt, atque aversæ. Quo facto exhaustus repente perennis exaruit fons, tantamque adtulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. Itaque necessitate coacti se transdiderunt.

XLIV. Cæsar, quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret; neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare consilia inissent, exemplo subplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit. Vitam concessit; quo testatior esset pœna inproborum. Drappes, quem captum esse a Caninio docui, sive indignatione, & dolore vinculorum, sive timore gravioris subplicii, paucis diebus se cibo abstinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Lucterius, quem profugisse ex prœlio scripsi, quum in potestatem venisset Epasnacti Arverni (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, quum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Cæsarem habere,) hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus populi Romani, sine dubitatione ulla vinctum ad Cæsarem deduxit.

XLV. Labienus interim in Treviris equestre prœlium secundum facit; compluribusque Treviris interfectis, & Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos in suam redegit potestatem; atque in iis Surum Æduum, qui & virtutis & generis summam nobilitatem habebat, solusque ex Æduis ad id tempus permanserat in armis.

XLVI. Ea re cognita, Cæsar quum in omnibus Galliæ partibus bene res gestas videret, judicaretque, superioribus æstivis Galliam devictam & subactam esse, Aquitaniam numquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte devicisset, cum II legionibus in eam partem est profectus; ut ibi extremum tempus consumeret æstivorum: Quam rem, sicut cetera, celeriter feliciterque confecit; namque omnes Aquitaniæ civitates legatos ad eum miserunt, obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est; exercitum per legatos in hiberna deduxit; IV legiones in Belgio conlocavit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Q. Tullio legatis: II in Æduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat: II in Turonis ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: II reliquas in Lemovicum finis non longe ab

Arvernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in provincia moratus, quum celeriter omnes conventus percucurrisset; publicas controversias cognovisset; bene meritis præmia tribuisset: (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in Rempublicam fuisset, totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciæ illius:) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit, hibernatque Nemetocennæ.

XLVII. Ibi cognoscit, Commium Atrebatem prœlio cum equitatu suo contendisse. Nam, quum Antonius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in officio maneret, Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravi, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate, cum suis equitibus se suosque latrociniis alebat, infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.

XLVIII. Erat adtributus Antonio, præfectus equitum, C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiemaret. Hunc Antonius ad persequendum hostium equitatum mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odi-

um Commii adjungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque, dispositis insidiis, sæpius ejus equites adgressus, secunda prœlia faciebat. Novissime, quum vehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset; ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset, repente omnium suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, perfidia interposita, paterentur inulta: conversoque equo, se a ceteris incautius permittit in præfectum. Faciunt idem omnes ejus equites, paucosque nostros convertunt, atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati, lanceaque infesta medium femur ejus magnis viribus transjicit. Præfecto vulnerato, non dubitant nostri resistere, & conversi hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu perculsi, vulnerantur, & partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux, equi velocitate, evitavit; graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem, sive expiato suo dolore, sive magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seque & ibi futurum, ubi præscripserit: & ea facturum, quæ imperarit, obsidibus datis firmat: unum illud orat, ut timori

ſuo concedatur, ne in conſpectum veniat cujuſquam Romani. Quam poſtulationem Antonius quum judicaret ab juſto naſci timore, veniam petenti dedit; obſides accepit.

"SCIO, Cæſarem ſingulorum annorum ſingulos Commentarios confeciſſe: quod ego non exiſtimavi mihi eſſe faciendum: propterea quod inſequens annus, L. Paullo, C. Marcello, Coss. nullas res Galliæ habet magno opere geſtas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis, Cæſar, exercituſque eo tempore fuiſſent, pauca ſcribenda, conjungendaque huic Commentario ſtatui."

XLIX. CÆSAR, in Belgio quum hiemaret, unum illud propoſitum habebat, continere in amicitia civitates, nulli ſpem aut cauſſam dare armorum. Nihil enim minus volebat, quam ſub deceſſu ſuo neceſſitatem ſibi aliquam inponi belli gerendi; ne, quum exercitum deducturus eſſet, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter ſine præſenti periculo ſuſciperet. Itaque, honorifice civitates adpellando, principes maximis præmiis adficiendo, nulla onera nova inponendo, defeſſam tot adverſis prœliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit.

L. Ipſe, hibernis peractis, contra conſuetudinem in Italiam quam maximis itineribus eſt pro-

fectus, ut municipia & colonias adpellaret, quibus M. Antonii, quæstoris sui, commendaret sacerdotii petitionem. Contendebat enim gratia quum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paullo ante præmiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa, Cæsaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etsi augurem prius factum, quam Italiam adtingeret, in itinere audierat; tamen non minus justam sibi caussam municipia & colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio præstitissent: simulque se, & honorem suum in sequentis anni commendaret petitione; propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum & C. Marcellum Coss. creatos, qui omnem honorem & dignitatem Cæsaris exspoliarent, ereptum Sergio Galbæ consulatum, quum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi conjunctus & familiaritate, & necessitudine legationis esset.

LI. Exceptus est Cæsaris adventus ab omnibus municipiis & coloniis incredibili honore atque amore: (tum primum enim veniebat ab illo universæ Galliæ bello.) Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, qua Cæsar iturus erat, excogitari posset.

Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat; hostiæ omnibus locis inmolabantur; tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel exspectatissimi triumphi lætitia præcipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

LII. Quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summa cum celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit; legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eo profectus est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quo majore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quamquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari; certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur; tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque contra senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Judicabat enim, liberis sententiis patrum conscriptorum caussam suam facile obtineri. Nam C. Curio, Tribunus plebis, quum Cæsaris caussam dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris læderet, & quoniam Pompeji

dominatio, atque arma, non minimum terrorem foro inferrent; discederet uterque ab armis, exercitusque dimitteret: fore eo facto liberam, & sui juris civitatem. Neque hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se discessionem facere cœpit: quod ne fieret, consules amicique Pompeji jusserunt, atque, ita rem moderando, discesserunt.

LIII. Magnum hoc testimonium senatus erat universi, conveniensque superiori facto: nam Marcellus proximo anno, quum inpugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeji & Crassi, retulerat ante tempus ad senatum, de Cæsaris provinciis; sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris invidia quærebat, senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quo majores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent.

LIV. Fit deinde senatusconsultum, ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompejo, altera a C. Cæsare mitterentur: neque obscure hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompejus legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex dilectu provinciæ Cæsaris, eam tamquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, quum de voluntate adversariorum suorum se ex-

ſpoliari nemini dubium eſſet, Cn. Pompejo legionem remiſit, & ſuo nomine xv, quam in Gallia citeriore habuerat, ex ſenatuſconſulto jubet tranſdi. In ejus locum XIII legionem in Italiam mittit, quæ præſidia tueatur, ex quibus præſidiis xv deducebatur: ipſe exercitui diſtribuit hiberna; C. Trebonium cum legionibus IV in Belgio conlocat; C. Fabium cum totidem in Æduos deducit. Sic enim exiſtimabat tutiſſimam fore Galliam; ſi Belgæ, quorum maxima virtus, & Ædui, quorum auctoritas ſumma eſſet, exercitibus continerentur.

LV. Ipſe in Italiam profectus eſt. Quo quum veniſſet, cognoſcit, per C. Marcellum conſulem legiones II, ab ſe remiſſas, quæ ex ſenatuſconſulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompejo tranſditas, atque in Italia retentas eſſe. Hoc facto, quamquam nulli erat dubium, quidnam contra Cæſarem pararetur; tamen Cæſar omnia patienda eſſe ſtatuit, quoad ſibi ſpes aliqua relinqueretur jure potius diſceptandi, quam belli gerundi. Contendit.

NOMENCLATOR

GEOGRAPHICUS.

NOMENCLATOR GEOGRAPHICUS

Omnium Galliæ, Germaniæ, & Britanniæ locorum, quorum apud Cæsarem fit mentio.

Excerptus quidem olim potissimum e Thesaura Geographico ABRAHAMI ORTELII; *sed nunc plerisque locis utiliter auctus & emendatus.*

A.

ADUALDUBIS. Sic legit Ful. Ursinus apud Cæsarem; quo loco alii codices Alduasdubis, & Alduasdalis habent. Ptolemæo Dubis est. Atque ita restituendum in Juliani Imp. epistolis, ubi Danubin invenies. Galliæ Lugdunensis fluvius est, quem Poldus & Marlianus hodie *le Doux* nomen habere ajunt.

Advatici, alias Atvatici, quorum Metropolis Atuatuca, ut apud Cæsarem, quamquam apud Ptolemæum Ἀτουάκουτον legitur. Quæ olim civitas Tungrorum erat, ubi primum sedes Episcopalis fuit; translata deinde Trajectum Mosæ, hinc in vicum S. Lamberti. Itaque Atuatici sunt Leodienses.

Ædui. Civitas eorum hodie Augustodunum.

Agendicum. Civitas Senonum. Hodie *Sens*. Valde in ea exponenda delirarunt Scholiastæ Cæsaris. Est civitas Archiepiscopalis.

Alexia Cæsari Mandubiorum in Celtis oppidum. Alesia Paterculo scribitur, Diodoro & Polyæno l. 8. Strat. *L'Assois en Bourgogne*, vocant. Paradinus vero dicit ejus hodie nihil exstare, præter nominis umbram, *Alixe*, cui subscribit Vigenereus.

Allobrogum Caput fuit Vienna. Quorum major pars sub Ducatu Sabaudiæ hodie. Olim tamen Sabaudi erant intra Alpes maritimas, ut est in Notitia Imperii.

Alpes, montes longissimi tractus, qui Italiam a Germania & Gallia tanquam muro nativo separant. Alpia & Alpionia olim dictos fuisse scribit Strabo. Stephano etiam Alpeja & Alpejoi dicuntur. Olpia sunt Phavorino. Hodie multis locis in Germania, adhuc *Alben* vocantur. Salpii videntur a Lycophrone appellati: ut sentit ejus commentator Isacius. Alpis, singulari numero, aliquando usurpant poëtæ. Abax vocat Serapio, cap. De resina. De Alpibus vide Alciatum, in Commentariis ad Tacitum De moribus Germano-

rum: sed in primis Josiam Simlerum, in libello, quem De Alpibus inscripsit.

Amagetrobia. Ignoratur. Vide Magetrobia.

Ambarri. Celtarum populi. Ignorantur.

Ambiani. Belgicæ gens. *Amiens*, hodie, Picardiæ urbs. Ambianum primum Sommonobriam dictam, scribit Sigebertus: si Samarobrinam voluerit dicere, false, cum ex Cæsare & Antonino diversas esse urbes constet. Ambiano idem Antoninus tribuit leg. XXIII.

Ambibarii inter Aremoricos, ignorantur.

Ambialites aut Ambiliates in Celtica, ignorantur.

Ambivariti in Belgio, ignorantur.

Anartes. Cæsari sunt populi Dacis vicini. *Walachi*, *Servii*, & *Bulgari*, sunt Blasio Vigenereo.

Ancalites. Britanniæ insulæ populi. *Ankelut*, Glareano: *The hundred of Henley*, Camdeno.

Andes. *Le Duché d'Anjou.* Civitas Episcopalis Juliomagus, *la ville d'Angiers*.

Antuates. Vide Nantuates.

Aquitania. Augustus divisit Aquitaniam in tres maximas provincias: primam Aquitaniam, cujus metropolis Avaricum Biturigum Cuborum: secundam Aquitaniam, cujus metropolis Burdigala Biturigum Vibiscorum: tertiam Novempopulaniam, cujus caput Augusta Ausciorum: Ea est, quam Cæsar Aquitaniam vocat, contenta intra Garumnam, Pyrenem, & Oceanum. Hodie ab ipsis Aquitanis vocatur Vasconia: quum Aquitaniæ nomen latius pateat. Itaque angustiores fines sunt Aquitaniæ Cæsaris, quam ut tertiam partem Galliæ facere possit.

Arar. Galliæ Narbonensis fluvius. Plinio & Virgilio Araris est. Ab Am. Marcellino Sangona appellari scribit Paradinus: Sauconna ego apud Marcellinum lego. Videtur Scoras a Polybio appellari. Hodie *Saone* vocatur. Auctor De fluminibus tradit antea Brigulum nuncupatum. Fides sit penes auctorem.

Arduenna. Galliæ maximus saltus in Belgio. Nomen fere retinet; *Ardenne* enim nominant. Franc. Irenicus *Achterwalt* appellat: *Lutticherwalt*, Rhenanus; quasi Leodiensium nemus dicas.

Arecomici. Duplices sunt: Volcæ Arecomici, ubi Nemausus, & Narbo: Tectosages, ubi Tolosa.

Armoricæ civitates, ponuntur a Cæsare in eo tractu, qui Britannia minor Sigeberto vocatur. Hermionia etiam, & vulgo *Bretagne*, Rob. Cœnali auctore. Antiqua Britannica lingua hodie *Lhydaw* appellatur, ut scribit Humfredus in suo Britannicæ descriptionis fragmento. Joannes Lelandus, *Armoria*, idem significare dicit, quod, Supra mare, in ipsa Bri-

tannica lingua. Sunt Plinii Britanni, Pontico Virunnio si fidendum. Letavia quoque dicta fuit hæc Armorica.

Arverni. Celtarum populi. Aroëni Stephano. Hodie *Auvergne*.

Atrebates. *Le pays d'Artois*, quorum Civitas Origiacum, *Arras*.

Avaricum. Est metropolis primæ Aquitaniæ, *Bourges*.

Aulerci. Quadruplices fuerunt: Aulerci Eburovices, *le pays d'Evreux en Normandie*, ubi Episcopatus. Aulerci Diablintres. Aulerci Cenomanni, *le pays du Mans*. Aulerci Brannovices.

Auscii. Caput Novempopulaniæ, sive Vasconiæ: Archiepiscopatus. Augusta Ausciorum, *la ville d' Auchs en Gascogne*.

Axona, *Aisne*, notissimum flumen.

B.

BAcenis. Germaniæ silva Cæsari, Cheruscos a Suevis dirimens, quam Althamerus putat *Thuringerwalt*. Ubi forte Samana Ptolemæi. Confundunt quidam cum Hercynia silva & Martiana: & *Schwartzwalt* nominant.

Batavia. Ptolemæo, Tacito & Cæsari Germaniæ inferioris regio est, ad ostia Rheni posita, quam hodie *Holland* vocant, sed improprie. Ea enim Hollandiæ pars, quæ hodie inter veterem Rhenum & Vahalim fluvios a Lobico ad Oceanum usque quasi duobus brachiis constringitur, olim Batavia dicta fuit. Atque hic tractus etiamnum veteris nomenclaturæ vestigia retinet. Nam *Betuwe*, ab incolis vocatur. Hæc fere Lamb. Hortensius in libello Ultrajectinarum secessionum. Batavorum insula hæc vocatur a Plinio, Dione, Cæsare & Tacito. *Betuwe*, Battua, ab Aimonio, & Badua a Reginone nuncupatur.

Belgæ, seu Belgica, statim e principio Commentariorum Cæsaris innotescunt.

Belgium. Est quidem regionis nomen in Belgis, non autem urbis, ut nugantur Scholiastæ. Sed nomen ignoratur.

Bellocasses, Verocasses, Bajocasses. *Le pays de Bayens en Normandie*. Urbs Episcopalis eorum est Noviomagus, *la ville de Bayeus*.

Bellocassi, aut Bellocasses. Sunt qui eandem cum Verocassibus, aut Velocassibus gentem faciant. Eorumque rursus quidam, *Vergassins*, ad Sequanam, quorum oppidum primarium *Gisers* esse volunt; quidam in ultimis Armoricæ Galliæ finibus ponunt. Marlianus vero distinguit, & Bellocasses Celtas, ait, eos qui hodie Bajocenses: Velocasses autem Belgas; eosque qui hodie in Comitatu Flandriæ territorium *Cassel* occupant.

Bellovaci. In Belgica siti. Hodie *Beauvoisin*.

Bibracte. Æduorum longe maximum & copiosissimum op-

pidum. *Beaulne* Orontio, in ſua Galliæ tabula: item Vigenereo. Marlianus ſcribit nomen retinere. Bibracte aliquando Julia dicta fuit, niſi corruptus ſit locus Panegyrici Conſtantino dicti; ubi hæc in calce leguntur: Bibracte quidem huc uſque dicta eſt Julia. Bibracte & Auguſtodunum unum & eundem locum deſignare, vult Petrus Sancto-Julianus in ſua Burgundia. *Bevray d'Autun.*

Bibrax. Rhemorum oppidum, ignoratur.

Bibroci. (Pro quo nonnulli Bibrocaſſi legunt,) Britanniæ populi. Glareanus eos nominat *Bibrogger*; Camdenus, *The Hundred of Bray.*

Bigerrones. In Novempopulania. Quorum civitas Epiſcopalis Tarba. *Le Comté de Bigorre en Gaſcogne.*

Bituriges. Duplices fecimus, Cubos, hodie *Berri*, & *le Duché de Berri*: Vibiſcos, *la Seneſchaucée de Bourdelois.* Cæſar Cuborum tantum meminit: quorum metropolim Avaricum ſupra fuiſſe diximus.

Boji. Tranſrhenani populi. Eorum pars quæ cum Helvetiis Galliam invaſerat, in finibus Æduorum, ipſis Æduis deprecantibus, collocata, eos fines incoluiſſe creduntur, qui hodie *Bourbonnois.* Boja oppidum etiam habet Cæſar.

Brannovices. Ignorantur.

Bratuſpantum, inter Bellovacos & Ambianos. Ignoratur.

Britannia. Cæſaris tempore parum explorata regio: ſi aliis ſcriptoribus creditur. Tamen accurate ſatis eam deſcribit Cæſar. Unde ſunt, qui dubitant, an Commentarios iſtos ſcripſerit ipſe Cæſar. Ut ut ſit, Britanniæ nomine Veteres comprehendebant omnem illam majorem inſulam, cum circumfuſis minoribus, quæ hodie in Angliæ & Scotiæ regna dividuntur.

C.

Cabillonum. Æduorum oppidum Marliano: nomen retinens, *Chalons ſur Saone.*

Cadetes, in Armoricis. Ignorantur.

Cadurci. *La Seneſchaucée de Querci.* Civitas Epiſcopalis, Divona Cadurcorum. *La ville de Cahors.*

Cæreſii, Germaniæ populi. Ignorantur.

Caletes, Belgicæ populi. Strabo eos ad Sequani oſtia pertingere facit, eorum regionem eſſe putat Divæus, quæ hodie *le pays de Caulx.* Turnebus, eum tractum, in quo hodie Diepa & Juliobona, & Caletenſes vocari.

Cantium. Britanniæ inſulæ promontorium Orientale Straboni, & Diodoro. Hodie *Northforland* appellatur. Cæſar totum hunc tractum inſulæ, qui ſe verſus Ortum extendit, Cantium vocat. Cantiam vocat Beda. Hodie vulgo *Kent* nominatur. Littus Saxonicum in l. Notitiam eſt.

Carnutes. *Le pays du Chartrain.* Urbs Episcopalis Autricum Carnutum, *la ville de Chartres.*

Cassii. Britanniæ insulæ populi. *Gasserer,* Glareani. *Chaisbouw,* Camdeni.

Catuaci in Belgis. Ignorantur.

Caturiges. In Alpibus. *Le pays d'Embrun.* Eorum enim metropolis Archiepiscopalis Eberodunum, *Embrun.*

Celtæ. Qui Cæsari fuerint, satis ipse initio libri primi ostendit. Nomen Celtarum alias latius extenditur. Græcique etiam Germanos sub iis comprehendebant, & omnes Gallos.

Cenimagni. Britanniæ populi. Glareanus eos *Cunman* appellat. Eosdem cum Icenis esse vult Camdenus.

Cenomanni. *Le pays & Seneschaucée du Mans.* Civitas Episcop. Vindinum, *la ville du Mans.*

Centones in Alpibus. *Le pays de Tarantaise.* Civitas Archiepiscopalis Tarantasia.

Centrones vicini Nerviis, ignorantur, & suspecta est lectio.

Cherusci, Tacito, Paterculo & Straboni: Chærusici Ptolemæo: quos Vib. Sequester Cervecios nuncupat. Germaniæ populi, Baceni silva a Suevis divisi. *Mansfelders* ego existimo. *Lunenburgenses* mavult H. Junius in sua Batavia. Vide Althamerum in Tacitum.

Cimbri. Germaniæ populi maxime Septemtrionales. *Jutlanders* sunt nostra tempestate. Iidem cum Cimmeriis Straboni. Cerberios etiam ab Aristophanis Commentatore vocatos notat Becanus.

Cocosates, (seu Cocossates Sexignani, ut Plinius nominat) Aquitaniæ populi.

Cocosates in Novempopulania, ignorantur.

Condrusii, &, ut existimat Vigenereus, Condrusones, Germaniæ populi, seu Belgicæ. *Condrotz* hodie. Leodiensis Dioecesis tractus est, in quo caput est *Hoyum* oppidum, ad Mosam. P. Divæus & H. Leodius. *Condostrum Austrasiæ* vocat Molanus in vita S. Beregisi.

Confluentes Mosæ & Rheni. In Belgica non longe ab oppido *Bommel.*

Curiosolitæ. Inter Armoricos, ad Oceanum. *Corisopitenses* multis esse, tradit Marlianus. Vulgo *Cornovaille.*

D.

DEcetia. Urbs ad Ligerim, quæ ponte continetur etiam hodie, & nomen retinet. *Decise sur Loire.*

Diablintes, vel Diablintres, Celtæ. Eosdem cum Diablindis Plinii facit Ursinus. Diaulitas Ptolemæi credit Villanovanus. *Leondoul* oppidum iis adscribit Marlianus. Becanus vero in suis Atuaticis, *Linter* interpretatur: qui pagus est Brabantiæ ad Getam flumen.

Durocortorum. Urbs Archiepiſcopalis, caput Rhemorum. *La ville de Reims.*

Duranium flumen. Hujus fluminis in octavo Commentario de Bello Gallico nomen quidem non extat, ſed tamen ibi deſignatur, in cujus editiſſimo & maxime prærupto colle Uxellodunum ſitum eſt. *La riviere de la Dordogne.* Nam prioribus quidem temporibus Duranius fluvius dictus, ut Auſonio & Sidonio: poſterioribus vero Dordonia, ut Gregorio Turonenſi. Nobiliſſimum & ampliſſimum flumen Aquitaniæ ſecundum Garumnam.

E.

EBurones, qui & Aulerci Eburones, Belgæ. Trevirorum clientes. Eburi Dioni. Horum urbs hodie Leodium & Leodicum dicitur; vulgo apud Gallos *Liege*; Teutones, *Luick*, & *Liitich.*

Eburovices. Urbs eorum Epiſcopalis, Mediolanum Eburovicum, *la ville d'Evreus.*

Elaver, Celtarum flumen in Arvernis. *Allier* Marliano. Idem cum Elari Sidonii. Vide Gabrielem Simeonium in Dialogo pio & ſpeculativo.

Eleutheri. Vox ipſa Græca ſatis indicat hoc nomine populos immunes dici. Ideo Eleutheri Sueſſones: Eleutheri Cadurci Cæſari.

Eluſates. *Le pays d'Euſe en Gaſcogne.* Eorum olim Epiſcopatus, Eluſa Novempopulaniæ. Vide Auſonianas lectiones Joſephi Scaligeri; ubi traducitur ſententia ſtultiſſima eorum, qui Eluſates eoſdem cum Foxenſibus faciunt.

Eſſui, ignorantur.

G.

GAbali. *Le pays de Givaudan*, quorum caput hodie urbs Mimatenſis: *La ville de Mande en Givaudan.* Eſt civitas Epiſcopalis provinciæ Biturigum attributa. Nugantur qui hodie ſubjiciunt Arelatenſi metropoli.

Galli. Quinam illi Cæſari, apparet ex initio libri primi Commentariorum ipſius de bello Gallico.

Garites in Novempopulania, ſive Aquitania Cæſaris, ignorantur; niſi ſint Gavaritani hoc eſt, *le pays de Gavardan.*

Garoceli. Inalpini populi. Marlianus & Paradinus eos in monte *Mont Cenis* dicto, collocant, *Val de Marienne*, Vigenereo.

Garumna. Fluvius Celtas ab Aquitanis dividens. Ptolemæo Garyna eſt, *Garonne* hodie. Garumnos, hujus accolas, nominat Cæſar.

Garumni in Novempopulania, ignorantur.

Gebenna, & Gebennici montes, qui Arvernos ab Helviis ſeparant. Cemmenus mons Ptolemæo. *Montagnes de Cevennes.*

Genabum. Civitas Aurelianorum Epiſcopalis, olim Carnutibus attributa, ævo Cæſaris. *La ville d'Orleans.*

Geneva. Allobrogum oppidum ad lacum Lemanum. Incolis *Geneve:* Helvetiis & Germanis *Genff.*

Gergovia. Distat horæ itinere a Claromonte civitate Episcopali Arvernorum, ubi quædam rudera & alia priscæ urbis vestigia extant: Vulgo locus dicitur Gergeoia, ut amici nostri nobis retulerunt.

Gergovia Bojorum. VIII Commentario de Bello Gallico manifesto suppositum a sciolis. Nam oppidum Bojorum, quod Vercingetorix expugnare decreverat, non nominatur, ut alia loca apud Cæsarem designantur potius, quam nominantur. Quare nullum est Bojorum oppidum nomine Gergovia.

Germanica. Incolis *Teutschland*, exteris *Alemagne.*

Gorduni, in Belgis. Ignorantur.

Grudii, in Belgis. Ignorantur.

Grudii. Nerviorum clientes. *Lannois* Marliano; *Brugge*, Flandriæ urbs, Becano; aliis Lovanium, seu, *Loven.*

H.

HArudes, populi transrhenani, ignorantur.

Helvetii. Satis a Cæsare descripti, *Schweitzer*, & *Eydgnosse*, incolis. *Suisses*, Gallis.

Helvii. Melius sine aspiratione. Populi ad ripam sinistram Rhodani, quorum civitas Episcopalis Castrum Vivario. *Le pays de Vivarez*, & *la ville de Viviers.* Hic nugantur rerum Gallicarum scriptores.

Hercynia. Silva in Germania maxima. Orcinia Eratosthenis, teste Apollonii Scholiaste. Orcynium Ptolemæo. Hercynius saltus, & Hercynium nemus Plinio. Rhellicanus in Annotationibus ad Cæsarem, & cum eo fere Althamerus ad Tacitum, hæc de isto nemore adferunt: Unam eandemque esse silvam, veterum Bacenim, Martianam, Gabritam, Semanam & Hercyniam. Hodie vero diversis nominibus appellari. Nam juxta Friburgum Brisgaviæ *Schwartzwalt*; prope Heidelbergam, *Odenwalt*; prope Herbipolim, *Steygerwalt*; ad Loniam autem prope Confluentiam, *Westerwalt:* prope Francfurdiam, *Spesbart:* in Saxoniæ faucibus ad Mansfeldensem ditionem, *Auff den Hartz:* denique a Thuringis, *Thuringerwalt*, & *Behemerwalt*, a Bohemis.

Hibernia. Insula maris Oceani Incolis *Erin.* Germanis *Yrland.* Scribuntur melius sine aspiratione Ibernia, & Ivernia, & Juverna.

I.

ICcius Portus, Morinorum in Belgica navale, ut scribit Strabo; sed is Itium habet; ut etiam pleraque MSS. Commentariorum Cæsaris. Hodie *Calais* est, ut Lhuydus ostendit: quam urbem vernaculo voca-

bulo *Petresse*, quandoque vocatam, scribit P. Oudegerst in suis Flandrorum Annalibus. Sunt qui S. Audomari fanum olim Iccium portum fuisse credunt, persuasi partim ex loci situ; qui cum valde humilis sit, præalta tamen littora urbem quodammodo cingunt, & sinum maris olim capacissimum fuisse indicant; partim ex vetusto urbis nomine, quo *Sithieu* vocitabatur, quasi dicas sinus Ithii. His addam distantiam, quæ est ab hoc oppido ad proximum Britanniæ insulæ continentem, ad amussim cum cccxx stadiis, quæ illi Strabo l. 4. tribuit, hodie quadrare. Tot namque stadia XIII milliaria nostratia efficiunt: quæ in hac distantia computantur. Cæsar eam XXX mill. pass. facit, Plinius quinquaginta. Dion. l. 39. sex millibus auget. Hunc portum videtur Plinius alio in loco Britannicum portum Morinorum vocare.

Jura, & Jurassus mons. *Le mont Juras.* In Burgundionum finibus.

L.

LAtobriges; finitimi Helvetiis. Ignorantur.

Lemanus. Lacus Helvetiorum. Limene, in Ptolemæo, & Lausonius in Itinerario Antonini nominatur. Hodie a Gallis *Lac de Losanne*, & *de Geneve*, a Germanis *Genfferſee*.

Lemovices in prima Aquitania. *Limosin.* Urbs Episcopalis Ratiastum, *Limoges.*

Leponii. Rhætica gens Straboni, Helveticæ populi; apud quos Rheni fontes sunt Cæsari. *Rhynwalder*, summa Alpium habitantes, sunt Scudo. Lepontios Liberos nominat Plinius, qui Rhodani fontem accolunt. Forte *Suitenses* hodie dici putat Marlianus.

Levaci in Belgis. Ignorantur.

Leuci. Belgæ. Eorum urbem vocat Ptolemæus Tullum; atque etiam Itinerarium Antonini. *Toul*, in Lotharingia, Marliano & Divæo.

Lexovii, vel Lexobii. Celtæ. *Lisieux* in Normanniæ Ducatu, ut Marliano & Vineto placet.

Ligeris, & Liger, Celtarum flumen maximum. *Loire.*

Limonum. Oppidum inter Mediolanum Santonum; & Augustoritum Pictonum, VIII Commentar. de Bello Gallico. Ptolemæo, Antonino, ignoratur.

Lingones Celtæ. Longones habet Ptolemæus. Ligonicam urbem nominat Greg. Turonensis. *Langres* hodie.

Lutetia. Oppidum Parisiorum in insula Parisiorum, ubi hodie sedem regiam *Paris* locant, Lucotecia Ptolemæo, & Leucetia Juliano, in Misopogono, est.

M.

MAgetobria in Celtis, ignoratur.

Mandubii. Celtarum populi, quorum caput Alexia, in Ducatu Burgundico, ut putat Marlianus.

Marcomanni. Germaniæ populi, qui cum Ariovisto Galliam invaserant. *Mehren* hodie est Dubravio & aliis.

Matisco. Æduorum ad Ararim civitas. *Mascon.*

Matrona. Galliæ fluvius, Celtas a Belgis disterminans, hodie *Merne.*

Mediomatrices. Belgæ, quos *Westreicher* appellat Rhenanus. Eorum metropolis *Metz* dicitur, in Lotharingia.

Mediomatrices. Eorum urbs Episcopalis Divodurum, *la ville de Metz.*

Menapii, Brabantiæ & Flandriæ maritimi populi.

Metiosedum ter nominatur a Cæsare. Posteris temporibus Melodunum dictum. Hodie *Melun.*

Metiosedum, aut Josedum, ad Sequanam oppidum, Marliano *Corbeil* est.

Mona. Inter Angliam & Hiberniam Insula. Dubium, an illa, quæ medio cursu inter utramque (ubi & Cæsar collocat) quæque hodie *Menau* ab incolis, & *Man* ab Anglis vocatur: an illa quæ proximior Angliæ, quæque *Mon*, & ab Anglis *Anglesey* dicitur.

Morini. Quorum caput Taroana, urbs Episcopalis, sed nunc solo æquata. Retinet nomen, *Terouane.*

Morini. Belgæ. *Teroanne* indicant Marlianus & alii. Bovillus *Monstreuil.*

Mosa. Galliæ Belgicæ celebris fluvius. Gallis hodie *Meuse*, Germanis *Maese.*

N.

NAnnetes, vel Namnetes, Ναμνῆται Ptolemæo, quorum urbs Episcopalis Condivienum. *La ville de Nantes.*

Nantuates inter Veragros, & fines Genevensium, secundum ripam Lemani. Longe fallit eos suum judicium, qui monasterium, Nantua, inter Lugdunum & Genevam situm, idem cum Nantuatibus faciunt. Diversæ enim sunt regiones. Neque ubi blanditur aliqua similitudo nominum, statim sine delectu de re proposita pronunciandum.

Narbo, Provinciæ Romanorum urbs, a qua & Gallia Narbonensis nomen servat, *Narbone.*

Nemetes. Ad Rhenum populi. Rhenano & aliis *Speir*, ubi Camera Imperialis.

Nemetocerna in Belgis. Ignoratur.

Nervii. Quidam Tornacenses putant: Sed Cæsar ultra fines Tornacensium eos statuere videtur.

Nitiobriges. Populi secundæ Aquitaniæ, quorum civitas Episcopalis Aginum, *Agen. La Seneschaucée d'Agnois.* Mira fuit omnium inscitia hactenus, qui Mompelienses faciunt, quasi in Provincia Narbonensi bellum gesserit Cæsar. Errant itinere septem dierum.

Noricum regio & Norica

urbs, in Germania. Hodie forte Norimberga.

Noviodunum Æduorum. Civitas Nivernensium, ut est in Notitia manuscripta. Est urbs Episcopalis. *Le Duché de Nivernois*: *la ville de Nevers.*

Noviodunum Belgarum. Civitas Episcopalis. *Noion.* Dicta fuit etiam Noviomagus. Nam in Synodis, & Gestis Francorum dicitur *Noviomum*, unde Gallicum nomen formatum. Sic ex Rigomago, Rigomum, *Rion*; ex Rotomago, Rotomum. *Rouën.*

Noviodunum Biturigum, ignoratur.

O.

OCelum. Cæsari & Straboni in Alpibus oppidum, quod Villanovanus & Varrerius *Oulx* appellari ajunt (*Ours* Itali dicunt) *Issilles* vocat Simlerus. *Esilles* Vigenereus. *Novalesiam* interpretatur Marlianus; & *Chielano* Castilioneus: sed male, ut docet Varrerius. Non esse idem cum Oscella Ptolemæi, quod in Lepontiis ponit, ostendit Scudus erudite.

Octodorus. Veragrorum vicus S. Mauritii hodie, inquit Marlianus, *Martenach*, Vallesia vallis, Rhenanus & Scudus.

Osisini, vel melius Osismii. Iidem qui Plinio Osismii: quosque Timios vocat Pithœus apud Strabonem, cui etiam Sismii sunt. Ad mare Britannicum populi. *Landriguet* nominat Cœnalis.

P.

PÆmani in Belgis, ignorantur.

Parisii. Ad Sequanam populi. Hodie proprie *l'Isle de France*, & caput ejus *Paris.*

Petrogorii. In secunda Aquitania. *Le pays & Seneschaucée de Perigort.* Urbs eorum Episcopalis in duas partes divisa, in oppidum, & civitatem. Oppidum antiquitus Vesuna. Hodieque nomen retinet, ubi Episcopium. Civitas a populo nomen hodiernum nacta *Perigueus* dicitur.

Pictones. In secunda Aquitania. *Le pays de Poitou.* Latissime patet. Urbs Episcopalis Augustoritum: *la ville de Poitiers.* Amplissima & florentissima civitas.

Pleumosii, in Belgis. Ignorantur.

Preciani, in Novempopulania. Ignorantur.

Provincia Romanorum, ea Galliæ pars quæ etiam Narbonensis dicta. Pars hodie nomen retinuit, *Provence.*

Pyrenæi. Pyrenæus saltus. Montes altissimi, qui Galliam ab Hispania separant. *Los Pyreneos* Hispani in universum vocant. Partes tamen separatim diversa nomina sortiuntur.

R.

RAuraci. Ad Rhenum populi, Helvetiis vicini. *Basler* sunt Scudo, id est, Basiliensis territorii incolæ.

Rhedones. In Aremoricis.

Urbs eorum Episcopalis Condate. *La ville de Rhenes en Bretagne.*

Rhemi. Urbs Archiepiscopalis eorum Durocortorum; *la ville de Rheims.*

Rhenus. Fluvius notissimus Galliam a Germania separans. Germanice *Rhyn.*

Rhodanus. Galliæ celebris fluvius, Provinciam Romanorum a Celtis dispartiens, *Rhosne* hodie.

Ruteni. In prima Aquitania. *La Seneschaucée de Rouergne.* Urbs eodem Episcopalis Segodunum, *Rodais.*

S.

SAbis, Belgice fluvius: Mosam influens. *Sambre.*

Samarobriva. *La ville d'Amiens.* Civitas Ambianorum Episcopalis. Multa multi de hac deblaterarunt ineptissime.

Santones. In secunda Aquitania. *La Seneschaucée de Saintogne.* Urbs eorum Episc. Mediolanum. *La ville de Sainctes.* Inepte quidam libri per X Xantones.

Scaldis. Hic Ptolemæi Tabula. Fluvius Belgicæ, nomen servans, apud Teutones *Schelt*, Gallos *l'Escault.*

Seduni. Galliæ populi, Alpibus vicini, *Vallesia* superior. Item Sedunum metropolis, *Sion* Sabaudica lingua & Germanica *Sitten.*

Sedusii, inter Germanos. Ignorantur.

Segni, in Belgis. Ignorantur.

Segontiaci. Angliæ insulæ populi. A Glareano *Seugerer* nominantur. Apud Belgas fuisse putat Camdenus, in tractu *Holeshot* nunc dicto.

Segusiani. *Le pays de Forés.* Quorum duæ Urbes, Forum Segusianorum. *Fours en Forés.* Unde Fores vulgare nomen, tanquam Foresces, id est, Forenses. Altera urbs Rodumna. Hodie vicus celeberrimus ad Ligerim, *Roüane.* Ptolemæus Lugdunum ponit in Segusianis, non bene.

Senones. Vide Agendicum.

Sequana. Straboni Sequanus. Flumen inter Celtas & Belgas. *Seine.*

Sequani. *La France Comté.* Maxima Sequanorum civitas & caput Visontio, *Besançon.* Civitas Imperialis extra territorium Comitatus Burgundici.

Sesuvii, in Aremoricis. Ignorantur.

Sibutzates, in Aquitania Cæsaris, sive Novempopulania. Ignorantur.

Sicambri. Belgicæ populi. Olim fuisse videntur (ut Marliano placet) ubi hodie Gelriæ Ducatus est, inter Mosam nempe & Rhenum fluvios. Ptolemæo tamen (apud quem Symgambri scribuntur) sunt ab altera parte Rheni; cui subscribit Suetonius in Augusto. Zutphaniæ Comitatum eos obtinuisse nonnulli volunt. Sugambros Strabo: atque ita plerumque vett. codic. Junius

in Batavia putat, *Sigem* oppidum, *Sigemburch* arcem, & *Sigemberg* cœnobium, in Bergensi Comitatu, gentis servare nomen.

Sotiates. In Novempopulania *Sots* hodie vocatur. Oppidum in edito colle positum patrimonii Ecclesiæ Metropolitanæ Ausciorum.

Suessones. *Suessons*. Urbs eorum Episcopalis Augusta Suessonum.

Suevi. Maximam Germaniæ partem obtinebant. Parum adhuc cognita ipsorum regio tempore Cæsaris. Hodie qui *Schwaben* appellantur, procul dubio partem tantum veteris Suevorum dominii obtinent.

T.

TAmesis. Ptolemæi Jamissa, maximus Angliæ fluvius. Incolis hodie etiamnum *Thames* scribitur; sed *Thems* pronunciant.

Tarbelli. Ultimi populi Novempopulaniæ, sive Aquitaniæ Cæsaris, ad Aturri fluminis ripas. Eorum duæ urbes Episcopales, Aquæ Tarbelicæ; *Aqs*; & Bajona Lapurdensium, *Bajone au pay de Labourd*. Cave confundas cum Tarba Bigerronum, quæ longe hinc distat. Quod fecit Ortelius. Vide Ausonianas lectiones Josephi Scaligeri.

Tarusates. In Aquitania Cæsaris ignorantur. Quidam volunt esse Tursam Episcopalem urbem in Ausciorum provincia, quæ nulla est in rerum natura, neque ullus Episcopatus eo nomine in omni Vasconia. *Tursan* quidem est Vicecomitatus patrimonii illustris gentis Labretiorum. Sed Tursam cum Tarusatibus idem facere, hoc est divinare, & fortasse delirare.

Taurentum in secunda provincia Narbonensi. Ignoratur. Qui Telonum dicunt esse, non meminerunt, Telonum esse vetustam urbem, neque potuisse dici Taurentum, si quidem Telonum vocata est.

Tectosages. Hi apud Cæsarem Germani sunt (nam & hoc nomine populi fuere in Gallia) circum Hercyniam silvam. Nicri fluminis ripam eos accoluisse putat Rhenanus. Ubi adhuc hodie vetusta arx est *Teck* dicta. Fulvius Ursinus in Cæsare, Volcæ legit, pro Tectosages. Volcæ Tectosages alii; nec absurde.

Tenchtheri. Aliis Thenchtheri, Appiano Tanchari, Plutarcho Tenterides, Tingri Ptolemæo. Germaniæ populi. Apud Willichium sunt, qui hodie prope Rhenum, Luppiam & Lonam fluvios accolunt, ubi sunt plerique Hessi, & nonnulli Franci. H. Junio sunt, qui Drentham incolunt, non abludente vocabulo.

Tigurinus pagus. Ejus caput & urbs olim fuit Aventicum, vulgo *Avenches*, ut indicat vetus inscriptio, quæ Aventici extat, in qua legitur GEN. PAG. TIGOR. hoc est, Ge-

nio pagi Tigorini. Et urbs ipsa dicitur Aventicum Helvetiorum in alia inscriptione.

Tolosates. Populi Narbonæ finitimi: nomen retinuere, *Thoulouse*.

Treviri Cæsari, Tribori Ptolemæo. Triberi in Lib. Not. Belgicæ populi, qui hodie *Trierische* possunt appellari, a metropoli *Trier*.

Triboces. Ita Cæsari. Ptolemæo Tribocci. Germaniæ populi; qui hodie *Elsassar* Pyramio; *Strasburgher*, ab eorum metropoli Rhenano nominantur. Oswaldo autem Molitori *Zun dreyen buchen*, vocantur. Pagus est Alsatiæ non male ad Tribocci vocem alludens.

Trinobantes, vel Trinovantes, Angliæ populi. Hodie sunt, ut Lelandus & Lhuydus affirmant, territorii Londinensis. Etiam Nevyllius; qui tamen latius extendit, & illis *Essex* & *Middlesex* adscribit.

Tullingi. Celtæ Helvetiis finitimi. *Lothringer*, ut Germani pronunciant, vel *Lorainois*, ut Galli, Marliano & Rhellicano sunt. *Stulingen* & *Nellenburg* Comitatus Scudo.

Turones. Eorum urbs Archiepiscopalis Cæsarodunum. *Tours*. Apud Ptolemæum male legitur Τυρἐπιοι pro Τυρόνιοι.

V.

VAngiones. Germaniæ populi ad Rhenum. *Wormischer Bisthum*, B. Rhenano & Lichtenavio. Sed contra affirmat Pirchaymerus Vangiones esse Spirenses, Nemetes vero Wormatienses. Sig. Gemblacensis tamen, qui ante annos scripsit circiter quingentos, Wormatiam Vangionum urbem vocat, eandemque Vangionum Speculam aliquando vocatam, ex antiqua ibidem inscriptione colligit Joannes Heroldus.

Ubii. Germaniæ populi, qui & Agrippinenses Tacito, ubi & hodie Colonia Agrippina. *Ubich* pagus in agro Juliacensi forte horum nomen servat.

Velauni. Pagus Velaunensis. *Le Pays de Velai*. Eorum urbs Episcopalis Anicia. *Le pui en Velai. Le pui nostre Dame. Nostre Dame de pui.*

Vellaunodunum, Senonum oppidum, hodie *Auxerre* Cœnali. Sed Vigenereo *Casteaulandon*; aliis *Villeneuve en Loraine*.

Velocasses. Vide Bellocasses.

Veneti. Inter Armoricos, *Vannes* hodie in Britannia minori.

Veragri. Quorum urbs Octodorus. Vide Octodorus.

Verbigenus. Pagus Helvetiorum. Ignoratur.

Veromandui. Eorum urbs Augusta Veromanduorum (*S. Quentin Vermandois*) Ptolemæo, & in Martyrologio.

Vesontio. Metropolis Maxima Sequanorum. Vide Sequani.

Vienna. Allobrogum ad Rhodanum urbs, sub Medulis. *Vienne* hodie.

Unelli. Ignorantur.

Vocates. In Novempopulania. Ignorantur.

Vocontii. Eorum duæ civitates Epiſcopales, Dia Vocontiorum, *Die en Daulfiné*. Item Vaſio Vocontiorum, *Vaiſon au Contat de Veniſſe*.

Vogeſus. Mons in finibus Lingonum, unde Moſa profluit. *Mont de Faucilles* dicitur Vineto.

Volcæ. Vide Arecomici.

Uſipetes. Germaniæ populi, quos Plutarchus in vita Julii Huſipas vocat. Rhellicano ſunt intra Rhenum & montes in Haſſia, in eo loco qui *Hochrug* appellatur. Hos Uſipetes, putat Willichius eoſdem eſſe cum Uſipiis Taciti & Veſpiis Ptolemæi; item Syſipetibus Appiani. Uſipii tamen & Uſipetes ſunt apud Tacitum diverſi populi. Nuſipi ſunt Straboni, ut cenſet H. Junius in ſua Batavia, ubi eos *Zutphen* hodie vocari, quidquid alii dicant, adſirmat. Viſpos Ptolemæi alios eſſe ab his, docent ejus tabulæ.

Vahalis, ſive Walis. Batavorum fluvius, aut potius pars Rheni. *Wael* hodie dicitur. Tacitus Nabaliæ fluminis etiam meminit. Sed, Vahalis, ibi quoque legunt.

Uxellodunum in finibus Cadurcorum primæ Aquitaniæ, in prærupto colle, qui Duranio flumini imminet, ſitum. Hodie nomen retinet. Incolis *Lopuech d'Uſſoldun*, id eſt, Podium Uxelloduni. Ibi quotidie effodiuntur multi nummi veteres. Quædam etiam monumenta venerandæ veſtutatis extant. Situm eſt in territorio oppidi Martelli. Fons etiam ille, de quo mentio fit in ejus oppugnatione Commentario VIII, oſtenditur a ruſticis, qui, mirum dictu, per manus traditum a majoribus habent, Uxellodunum a Cæſare obſeſſum & vix tandem expugnatum fuiſſe. Ridiculi ſunt, qui *Cadenac* interpretantur. Vide Duranium.

Josephi Justi Scaligeri Jul. Cæs. Fil. Notitia Galliæ. Item ejusdem Notæ super appellationibus locorum aliquot, & Gentium apud Cæsarem. Vulgatis castigatiores & auctiores ex ipso Scaligeri autographo editæ. Ex museo Pauli Terhaarii *Amstelodamæi.*

ANte tempora Augusti, qui de imperii Romani Provinciis scripserunt, in divisione Galliarum nunquam provinciam Narbonensem comprehendunt, quæ intra Alpes, Jurassum montem, Cebennas, Tarnim fluvium, Garumnam, Pyrenæorum initium, & mare Massilioticum continebatur. Itaque quum apud illos scriptores Galliarum mentio occurrit, excipe semper Narbonensem, si res gestæ ante imperium Augusti memorantur. Et quidem unus omnium Romanorum C. Cæsar, ut Gallias arbitrio armorum subegit, ita etiam suo illas divisit; in Belgas a Rheno, ad Sequanam: hinc ad Garumnam, in Celtas: quod reliquum est, intra Garumnam, Pyrenæos, & mare Oceanum, in Aquitanos. Sed hæc tertia pars, cum alterutra priorum comparata, adeo exigua visa est, ut alia divisio instituenda fuerit. Itaque Augustus non solum illam divisionem castigavit, sed in nova Galliarum divisione instituenda etiam Provinciam Narbonensem complexus est; quicquid intra Alpes, mare Mediterraneum, & Oceanum, & Rhenum continetur, uno Galliarum nomine comprehendens, & quicquid intra illos fines situm est, in decem & septem Provincias partitus est, Belgicam primam, Belgicam secundam, Germaniam primam, Germaniam secundam, Lugdunenses quatuor, Maximam Sequanorum, Viennensem, Alpes Graias & Pœninas, Alpes maritimas, primam Aquitaniam, Novempopulaniam. Postea Constantinus Magnus institutis quatuor præfectis prætorio, duobus in Oriente, totidem in Occidente, alterum Occidentis in urbe Roma, alterum in urbe Treverensi collocavit, qui præfectus prætorio Galliarum vocatus fuit. Et quia per occupationes Imperii in illis urbibus perpetuo hærere illis non licebat, vicarii aliquot eis attributi sunt, qui eadem potestate provinciis jus redderent. Præfecto igitur prætorii Galliarum tres vicarii dati. Primo sedes data Treveris, secundo Lugduni, Tertio Viennæ. Itaque ut horum vicariorum magna erat auctoritas, ita urbium quoque, in quibus sedem habebant, maxima claritas. Treverensi vicario parebant primæ & secundæ Germania & Belgica, & tota Britannia insula. Lugdunensi, quatuor Lugdunenses, cum maxima Sequanorum. Viennensi primæ &

ſecundæ Narbonenſis & Aquitania. Alpes Graiæ & Pœninæ, Alpes maritimæ, Novempopulania. Totum hoc, quod unius vicarii juriſdictioni ſubjacet, Latini quomodo deſignarint, non memini: ſed Græci ἐξαρχίαν, διοίκησιν, πατριὰν vocant. Regnorum vices multa in hac diviſione immutarunt, ſed ſtatus Eccleſiaſticus tam in Oriente quam in Occidente ejus integra veſtigia hactenus retinuit. Nam civitates, quæ provinciis nomina fecerunt, μητροπόλεις vocant: & ſi in eis ſedes fuerit vicarii, quem ἔξαρχον vocabant eas non ſolum μητροπόλεις, ſed & ἐξαρχίας & πατριαρχίας vocant: & præſules earum ἐξάρχους καὶ πατριάρχας: reliquos μητροπολίτας, καὶ ἀρχιεπισκόπους, qui ſub ſe tantum ἐπισκόπους habent: nam οἱ ἔξαρχοι ſub ſe præter epiſcopos μητροπολίτας habent, μητροπολῖται vero tantum ἐπισκόπους. In Eccleſia Latina Archiepiſcoporum & nomen & jus manet, & juriſdictio Canonica in ſuos epiſcopos ſuffraganeos, ſed ἐξάρχων nulla veſtigia extant: niſi forte quædam umbra ejus fuerit, quod metropolita ſive archiepiſcopus Viennenſis primatem primatum ſeſe vocat. Eo enim oſtendit ſub ſe primates habuiſſe, qui ſub eo eſſent, Narbonenſem primatem Provinciæ, Bituricenſem primatem Aquitaniæ. Aliter quomodo aut quo jure primas primatum diceretur, niſi ratione diœceſeos Vicarii Viennenſis præfecti prætorio, qui ſeptem provincias ſub ſe habebat, in quibus prima Narbonenſis, & prima Aquitania? Quod vero Lugdunenſis primatem ſeſe vocari gaudeat, nuperum & novitium eſt, & illi ex beneficio Pontificis Rom. indultum. Neque tamen novum eſt. Nam Guilielmus Brito in ſua Philippeïde ita canit:

Et Lugdunenſis, quo Gallia tota ſolebat,
Ut fama eſt, Primate regi.

At primas primatum antea dici jure non potuit, quia nullam primam provinciam ſub ſe habebat. Viennenſis primas quidem primatum vocari vult, ſed cauſſam tam ille, quam omnis eccleſia ignorat. Hæc diviſio Galliarum, ut omnium antiquiſſima, ita certiſſima nobis ſequenda erat, neque ulla melior quærenda a nobis erat, ſi integræ illæ ἐξαρχίαι adhuc finibus Regni Francorum continerentur, ut olim ſub Karolo Magno, & ejus filio, & nepotibus. Sed quia ex illo ampliſſimo imperio multæ Provinciæ detractæ ſunt, alia nobis tributio inſtituenda. Galliæ igitur ſive Franciæ imperium octo tribunalibus temperatur, quæ jus reddunt provinciis ſuis, a quibus Tribunalibus provocatio non eſt. Quorum & majeſtas auguſtiſſima eſt, & auctoritas ſacroſancta. Parlamenta Galli idiomate ſuo vocant. Non poſſumus meliorem noſtræ partitionis rationem inire, quam ſi in

octo hæc Parlamenta omne Francorum regnum dividam, & ea in Provincias suas. Per Provincias autem non, ut hodie a regibus instituuntur, quia quot reges, tot mutationes provinciarum & nomina, aut regimina eorum oriuntur: Sed per diœceses Ecclesiasticas & Episcopatus procedet divisio nostra: quia hoc modo non discedemus a prisca Romani imperii notitia. Quod si quidam novi episcopi instituti sunt, aut Metropolitæ, hoc non nocet veteri Romanæ dispositioni: modo constet, unde illi episcopatus abscissi sint. Nam certum est, quum episcopatus novi instituuntur, veteres minui tantum, quantum ex illis abscissum in novam diocesim confertur. Vetustissimum igitur Tribunal Parisiense est, idque primo unicum in regno fuit, & reliqua ad ejus exemplum temporibus posterioribus instituta.

Sub Parisiensi Parlamento Diœceses sunt xxx, in his Episcopatus xxv Archiepiscopatus quinque.

Episcopatus octo, suffraganei Remensi Metropolitæ, sive Archiepiscopo.

I. *Laudunensis.* Dux & Par Franciæ, olim Laudunum Clavatum, vulgo *Laon.*

II. *Catalaunensis.* Comes & Par Franciæ. *Chaalon.*

III. *Suessonensis.* Olim Augusta Suessonum. *Soissons.*

IV. *Morinensis.* Teroana Morinorum. Retinet nomen, quanquam deleta a Carolo V. ejus episcopalis sedes Bononiam translata, ubi est navale, veteribus Gessoriacus dictum.

V. *Ambianensis.* Samarobriva Ambianorum. *Amiens.*

VI. *Noviomagensis.* Comes & Par Franciæ. *Noion.* Noviomagus Vadicassium Ptolemæo. (Vulgo Ecclesiasticorum Noviomus dicitur per compendium, ut Tresses pro Tricasses.)

VII. *Silvanectensis. Senlis.* Silvanectum.

VIII. *Bellovacensis.* Cæsaromagus Bellovacorum. Comes & Par Franciæ. *Beauvais.*

Septem Episcopatus sub Metropoli Senonensi.

IX. *Parisiensis.* Lutetia Parisiorum. Caput totius Francorum regni.

X. *Carnutensis.* Autricum Carnutum. *Chartres.*

XI. *Aurelianensis.* Genabum Aurelianorum. *Orleans.* Inepte vocant Aureliam. Temporibus C. Cæsaris hæc urbs Carnutibus accensebatur, & Autrico parebat.

XII. *Nivernensis. Nevers.* Noviodunum Nivernensium.

XIII. *Autissiodorensis. Aufferre.* Autissiodorum.

XIV. *Tricassensis.* Augustobona Tricassium. *Trois en Champagne.* Vulgo Ecclesiastico Tresses corrupte, ut Noviomus pro Noviomagus.

XV. *Meldensis.* Jatinum Medorum. *Meaux.*

Quatuor Episcopi sub Metropoli Burdigalensi.

XVI. *Pictaviensis.* Augustoritum Pictorum. *Poitiers.*

XVII. *Maleacensis.* Novus Episcopatus ex Monasterio, delibatus ex diœcese Pictaviensi. *Maillezês.*

XVIII. *Luxonensis.* Lusson. Novus Episcopatus ex Monasterio, detractus ex Pictaviensi.

XIX. *Enculisma.* Ausonio Eculisma. *Engoulesme.*

Duo Episcopatus sub Metropoli Turonensi.

XX. *Andegavensis. Angiers.* Juliomagus Andicavorum. In Ptolemæo excusum est ἀνδικαῦναι, pro ἀνδικαῦαι.

XXI. *Cenomanensis. Le Mans.* Vindicum Aulercorum Cenomanorum.

Duo Episcopatus sub Metropoli Bituricensi.

XXII. *Claromontensis. Clermont.* Augustonemetum Alvernorum. Sidonio ejus urbis Episcopo dicitur tantum Alvernum.

XXIII. *Sancti Flori. Sainct Flour.* Novus Episcopatus, delibatus ex Claromontensi.

Duo Episcopatus sub Metropoli Lugdunensi.

XXIV. *Lingonensis. Langres.* Dux & Par Franciæ. Andomatunum Lingonum.

XXV. *Matisconensis. Mascon.* Matisco Eduorum. Cæsar in extremo Commentario VII.

Quinque Metropoles, sive Archiepiscopatus.

XXVI. *Remensis.* Dux & primus Par Franciæ. Secunda Belgica. Durocortorum Remorum. *Reims.*

XXVII. *Senonensis.* Agendicum Senonum. Quarta Lugdunensis. *Sens.*

XXVIII. *Bituricensis.* Primas Aquitaniæ. Avaricum Biturigum Cuborum. Prima Aquitania. *Bourges.* In Cecreto Gratiani vocatur Patriarcha, & aliquando legimus hunc titulum ipsos Bituricenses Præsules usurpare. Sed Forojuliensis Episcopus ipse quoque vocatur Patriarcha. In vetustissimis Annalibus Franciæ: *Paulinus Patriarcha Forojuliensis obiit.*

XXIX. *Turonensis.* Tertia Lugdunensis. *Tours.* Cæsarodunum Turonum. In Ptolemæo male excusum est Τυρώπιοι, pro Τυρόνιοι.

XXX. *Lugdunensis.* Lugdunum Segusianorum. Prima Lugdunensis. *Lion.* Hodie primatus Cleri Gallicani.

Tribunal Tolosanum amplissimum institutum a Rege Karolo VII, habet se sub diœceses unam & triginta, Episcopatus in his XXIIX, Archiepiscopatus tres.

Sub Metropoli Narbonensi Episcopatus novem.

I. *Nemausensis.* Nemausus Vol-

carum Arecomicorum. *Nismes.*

II. *Ucetienſis.* *Uſetz.* Ucetenſium civitas.

III. *Lutevenſis.* Luteva. *Lodeve.*

IV. *Sancti Pontii Tomeriarum.* *Sainct Pont de Tomieres.*

V. *Aletenſis.* *Alet.* pro quo in Decreto & Decretalibus aliquando perperam editum eſt, *Arelatenſis.* Civitas Aletenſium.

VI. *Magalonenſis.* *Mompelier,* ab inſula Magalone, ubi prius fuit ſedes Epiſcopalis, in Volcis Arecomicis.

VII. *Bitierenſis.* *Beſiers.* Bitieræ, aut Biteræ Septimanorum in Arecomicis. Ptolemæo βαιτίρα.

VIII. *Agathenſis.* *Agde.* ἀγαθὴ τύχη. A Maſſilienſibus Græcis condita in Volcis Arecomicis.

IX. *Carcaſſonenſis.* *Carcaſſone.* Carcaſſo Volcarum Tectoſagum.

Sub Metropoli Bituricenſi Epiſcopatus ſeptem.

X. *Mimatenſis.* *Mende.* Vicus Mimates Gabalorum, vel Gabalitanorum, *Mende de Givauldan.* Nam ſyllabam G A primam in vocibus Galli mutant in GI, Gabalitanum, *Givauldan:* Gabalum, *Gibet:* Garumna, *Gironne:* quam etiam Gerunnam vocat Guilielmus Brito in ſua Philippeide: *Quum poſt retroſluum pelago creſcente Gerunnam.*

XI. *Caſtrenſis.* *Caſtres.* Epiſcopatus novus.

XII. *Albigenſis.* *Albi.* Civitas Albigenſium.

XIII. *Anicienſis.* *Le Pui en Velay.* Civitas Velaunorum.

XIV. *Rutenenſis.* *Rodés.* Segodunum Rutenorum.

XV. *Vabrenſis.* *Vabres.* Novus Epiſcopatus ex Monaſterio, abſciſſus a Rutenſi.

XVI. *Cadurcenſis.* *Caors.* Divona Cadurcorum.

Sub Metropoli nova Toloſa, ſeptem novi Epiſcopatus ex Monaſteriis, detracti de diverſis; partim ſinguli de ſingulis, partim ſinguli de pluribus.

XVII. *Apamienſis.* *Pamiers.*

XVIII. *Mirapicenſis.* *Mirepoix.*

XIX. *Sancti Papuli.* *Sainct Papoul.*

XX. *Montalbonenſis.* *Montaulban.* *Sainct Theodard de Montaulban.*

XXI. *Vaurenſis.* *La Vaur.*

XXII. *Rivenſis.* *Rieus.* Rivi. Rivenſe Monaſterium.

XXIII. *Lombarienſis.* *Lombés.* Lombarienſe monaſterium.

Sub Metropoli Auſcorum quatuor Epiſcopatus.

XXIV. *Convenenſis.* *Sainct Bertrand de Cominge.* Lugdunum Convenarum olim ab exercitu Guntchranni Regis dirutum, & ex ejus ruinis Sancti Bertrandi Fanum in valle Capraria conſtructum.

XXV. *Conſarannenſis.* *Sainct Legier de Conſerans.* Civitas Conſarannorum.

XXVI. *Tarbenſis.* *Tarbe.* Tarba Bigerronum. In notitia

Provinciarum Galliæ male editum *Turba*.

XXVII. *Lactoratensis. Laictoure.*

In Metropoli Viennensi Episcopatus unicus.

XXVIII. *Vivariensis.* Castrum Vivario Albensium, vel Elvensium. *Viviers.* Apud Cæsarem hactenus omnes interpretati sunt Albigenses. At Albigenses sunt in Aquitania ad flumen Tarnim. Albienses, vel Elvienses ad Rodanum. In Notitia Provinciarum Galliæ sub provincia Viennensi prima *Civitas Albensium, hoc est, Belisio.* Ridiculum est. Nam scripti libri habent, *Civitas Albensium, nunc Vivario.* Cæsar profecturus in Gallias per Albenses transivit in finibus provinciæ Romanorum. Atqui, ut diximus, Albigenses non erant in provincia Romana. Apud Plinium Alba Helviorum est, quæ hodie *Aubenas* vocatur in Vivariensi diœcesi, Ptolemæo ἀλβαύγουστα ἑλικωκίων. Vocat Helicocios, quos Latini Helvios. *Aubenas* autem est nomen pluralis numeri Albanates, ut a Tolosa Tolosates, a NOLA NOLATES in veteri inscriptione.

Metropoles tres.

XXIX. *Narbonensis. Narbone.* Narbo Martius. Prima Narbonensis. Secunda Viennensis.

XXX. *Auscensis.* Augusta Auscorum; Novempopuli. Civitas Novempopulania. *Auch*, inepte vulgo Ecclesiastico Auxitanus Archiepiscopus pro Ausciorum, aut Auscorum.

XXXI. *Tolosa*, nova Metropolis detracta metropoli Narbonensi. Novempopuli, a quibus nominata est, sunt hi: Convenæ, Consaranni, Bigerrones, Lactoratenses, Vasates, Eloronenses, Lascarienses, Tarbelli, Atyrenses. Nam Lapurdenses comprehenduntur sub Tarbellis. Vide Extravagantes. Tolosa Volcarum Tectosagum.

Gratianopolitanum Tribunal a Karolo VII institutum septennio postquam Tolosanum institutum: vulgo *Parlamentum Delfinatus.* Habet diœceses septem: in his Episcopatus quinque, Archiepiscopatus duos.

Sub Metropoli Viennensi Episcopatus tres.

I. *Valentinus. Valence.* Valentia Segalaunorum, non autem Cavarum, ut est apud Plinium.

II. *Diensis. Die.* Augusta Dia Vocontiorum in veteribus inscriptionibus. Hæ duæ diœceses ab uno Episcopo reguntur: & tamen separatæ sunt: neque altera alterius jura usurpat. In aliis codicibus dicitur Dea, non Dia: & in Notitia Provinciarum ex vestigiis priscæ lectionis videmur odorari *Civitas Densium*: ubi hodie vitiose

excusum *Civitas Athenſium*, & omnino *Deenſium* legendum, ut diximus: quia alioquin hæc Civitas deſideraretur.

III. *Gratianopolitanus. Grainoble.* A Gratiano imperatore ita dicta, quum antea Cularo vocaretur, ut in duabus egregiis inſcriptionibus legimus. In epiſtola Planci ad Ciceronem, quæ incipit NUNQUAM MEHERCULE, in fine ita editum vulgo: *Octavo Eidus Junias, Civarone, in finibus Allobrogum.* Ubi legendum *Cularone.* In Notitia imperii ita excuſum eſt: IN PROVINCIA GALLIA RIPANENSI: *Tribunus cohortis primæ Flaviæ Sapaudiæ Calaronæ.* Ubi legendum quoque *Cularonæ*, aut *Cularone.* Gratianopolis igitur eſt ſedes ampliſſimi Senatus Delfinatenſis ad flumen Iſaram ſita; Cujus fluminis non ſemel meminit Plancus ad Ciceronem. Territorium illius urbis, vel potius ager suburbicarius vocatur *Graiſivouldan* a vulgo Delfinatium, voce corrupta ex Gratianopolitano.

Sub nova Metropoli Arelatenſi unus Epiſcopatus.

IV. *Tricaſtinenſis. Sainct Antoine de Tricaſtin.* Auguſta Tricaſtinorum. Aliam civitatem ponit Ptolemæus; Juliomagum Tricaſtinorum.

Sub Metropoli Aquenſi unus Epiſcopatus.

V. *Vapincenſis. Gap.* Vapingum. Territorium dicitur *Gapençois.*

Duæ Metropoles.

VI. *Viennenſis. Vienne.* Vienna Allobrogum. Prima Viennenſis.

VII. *Ebredunenſis. Ambrun.* Ebrodunum Alpium maritimarum. Quarta Viennenſis. Ebrodunum Caturigum. Aliud eſt Ebrodunum in finibus Helvetiorum, *Iverdun.*

Tribunal Burdegalenſe inſtitutum primo a Karolo VII; annis quatuor poſt Toloſanum. Quum autem per populares factionis Anglicæ rebellaſſent Burdigalenſes, armis iterum a Karolo Burdegala recepta, multati ſunt privilegiis ſuis, & Tribunali, & a decuria Senatus Pariſienſis tamdiu recti ſunt, donec Ludovicus XI iterum tribunal reſtituit. Hinc factum, ut Senatus Burdigalenſis, qui antea tempore Gratianopolitanum antecedebat, nunc poſterior ſit, & quartus in ordine ſupremorum Senatuum Galliæ. Habet ſub ſe Epiſcopatus undecim, metropolim unam, ipſam ſcilicet Burdegalam.

Sub Metropoli Auſcorum Epiſcopatus quatuor.

I. *Baionenſis. Baionne.* Baiona Lapurdenſium in Tarbellis. Nam totus ille tractus Syrtium, quas Landas vocant, dicitur Lapurdum Sidonio: hodie *Labord.*

II. *Aquensis*. *Aqs*. Aquæ Tarbellicæ. Aquæ Tarbellorum.

III. *Vasatensis*. *Basats*. Vasconice, B, pro *V*, Cossio Vasatum.

IV. *Adurensis*. *Aire*. Atyrensium civitas, vel Aturensium, a flumine Atyro, vel Aturo. vide Lectiones Ausonianas.

Sub Metropoli Burdigalensi Episcopatus quinque.

V. *Xantonensis*. *Saintonge*. Mediolanum Xantonum, vel Santonum.

VI. *Petrocoriensis*. *Perigueus*. Vesuna Petrocoriorum. Etiam hodie vetus oppidum illius Civitatis vocatur Vesuna: & turris vetustissimæ structuræ.

VII. *Sarlatensis*. *Sarlat*. Novus Episcopatus detractus Petrocoriensi.

VIII. *Agennensis*. *Agen*. Aginnum Nitiobrigum, In Plinio male excusum, *Antobroges Tarneg amne discreti a Tolosanis*, Legendum enim: *Nitiobriges Tarno amne*. Vide lectiones Ausonianas. In libro Hieronymi de claris scriptoribus dicitur *Agennum* ut vulgo: sed Ptolemæo & Ausonio *Aginnum* per i.

IX. *Condomiensis*. *Condom*. Novus Episcopatus in pago Aginnensi ultra Garumnam, ex monasterio, delibatus de Aginnensi.

Sub Metropoli Bituricensi Episcopatus duo.

X. *Lemovicensis*. *Limoges*. Ratiastum Lemovicum.

XI. *Tutelensis*. *Tulle*. Novus Episcopatus ex monasterio, deminutus de Lemovicensi.

Metropolis unica.

XII. *Burdigalensis*. *Bourdeaus*. Burdigala Biturigum Viviscorum. Secunda Aquitania.

Tribunal Aquense, institutum a Ludovico XII. Sub eo sunt diœceses tredecim: in quibus Episcopatus undecim, Archiepiscopatus duo.

Sub Metropoli Ebrodunensi Episcopatus quinque.

I. *Diniensis*. *Dine*. Dinia Sentiorum, aut Ebroduntiorum.

II. *Grassensis*. *Grasse*.

III. *Glandatensis*. *Glandeve*. Glannate.

IV. *Sanitiensis*. *Senas*. Sanitium Vesdiantiorum in Alpibus maritimis.

V. *Ventiensis*. *S. Paul de Vences*. Ventium Nerusiorum in Alpibus maritimis.

Sub Metropoli Aquensi quatuor Episcopatus.

VI. *Aptensis*. *Apt*. Apta Julia Vulgientium. Male *Athensium* in notitia Provinciarum pro Aptensium.

VII. *Reiensis Riës*. Male apud Sidonium & alios *Regiensis*. Civitas Reiensium.

VIII. *Forojuliensium*. *Frejus*. Forum Julium, Octavanorum coloniæ Pacensis classica.

IX. *Cesteronensis. Cisteron.* Cestero. Excusum tamen *Cestero* in Notitia Provinciarum. Segestoriorum civitas.

Sub nova Metropoli Arelatensi Episcopatus duo.

X. *Massilia. Marseille.* Urbs Græcorum Phocæensium.

XI. *Telonensis. Toulon.* Telonum.

Duæ Metropoles.

XII. *Aquensis. Aix.* Aquæ Sextiæ Salyorum. Secunda Narbonensis. Tertia Viennensis. Sedes Parlamenti.

XIII. *Arelatensis. Arles.* Arelate Salyorum. Arelate Sextanorum. Nova Metropolis. Neque mihi constat quando instituta. Nam ante trecentos annos erat sub Viennensi.

Divionense Tribunal, institutum a Ludovico XII. Sub eo duo Episcopatus. Divio Castrum vocatur in Martyrologiis vetustissimis.

Sub Metropoli Lugdunensi Episcopatus duo.

I. *Augustodunensis. Austun.* Augustodunum Eduorum.

II. *Cabillonensis. Challon sur Saone.* (Ita scribi debet Gallice, non *Chaalon.* Nam hoc est Catalaunum.) Caballinum, vel Caballionum Eduorum.

Rotomagense Tribunal, institutum a Ludovico XII. Sub quo diœceses septem: quarum sex Episcopatus: unus Archiepiscopatus.

Sub Metropoli Rotomagensi Episcopatus sex.

I. *Abrincantensis. Avrenches.* Ingena Abricantorum.

II. *Ebroïcensis. Evreux.* Mediolanum Aulercorum Eburovicum.

III. *Baiocensis. Baieux.* Baiocasses.

IV. *Saiensis. Sais.* Saiorum Civitas.

V. *Constantiensis. Coutances.* Constantia.

VI. *Lexoviensis. Lisieux.*

Metropolis unica.

VII. *Rotomagensis. Rouen.* Rotomagus Venellocassum. Secunda Lugdunensis. Sedes amplissimi Senatus Normanniæ.

Tribunal Redonense in Britonibus Aremoricis, institutum ab Henrico II memoria nostra. Sub eo sunt diœceses novem, omnes Episcopatus.

Sub Metropoli Turonensi novem Episcopatus.

I. *Briocensis. Sainct Brieu.*

II. *Machloviensis. Sainct Malo.*

III. *Leonensis. Sainct Paul de Leon.*

IV. *Nannetensis. Nantes.* Condivicinum Nannetum.

V. *Venetensis. Vannes.* Veneti satis noti Commentariis Cæsaris.

VI. *Tricoriensis. Triguier. Landtriguier.*

VII. *Curosopitensis. Cornouaille.*

VIII. *Dolensis. Dol.* Hic Episcopus habet jus pallii, & ideo

locum habet inter Archiepiscopos.

IX. *Redonensis. Renes.* Condate Redonum. Sedes Parlamenti Britanniæ Aremoricæ.

Atque hi quidem sunt octo amplissimi Senatus Franciæ. Sed accrevit ditioni Regis Franciæ Senatus supremus Benearnensis, Christianissimo Henrico rege Navarræ capessente sceptrum regni Franciæ jure successorio. Tamen Benearnensis principatus semper separatus fuit a ditione Francorum, & eodem jure fuit, quo regnum, quod est optimo maximo jure, id est, nulli ditioni subditum.

Tribunal Benearnense ab Henrico rege Navarræ Christianissimi Henrici quarti avo materno institutum in castro Palo. Sub eo sunt Episcopatus duo.

Sub Metropoli Auscorum Episcopatus duo.

I. *Lascariensis. Lestar.* Civitas Lascariensium.

II. *Oloronensis. Oleron.* Eloronensium civitas.

Rursus rex potitur Civitate Mediomatricum, ubi Magistratus missus a Rege Senatui urbis præsidet.

Tribunal Mediomatricis urbis habet Episcopatus tres.

Sub Metropoli Trevirensi Episcopatus tres.

I. *Metensis. Mets.* Divodurum Mediomatricum: olim sedes Regni Lotaringiæ. Luitprandus, *Metensem urbem, quæ potentissima in regno Lotarii claret.* Regnum Lotarii *Lotarrijck*, Lotaringiam vocat.

II. *Tullensis. Toul.* Tullum Leucorum.

III. *Virdunensis. Verdun.* Verodunum. In veteribus Conciliis Gallicanis aliquando *episcopus Veronensis* perperam legitur pro *Verodunensis*. Alii *Verdunum* scribunt.

Igitur hodie sub ditione Christianissimi Francorum Regis sunt Diœceses CXVI, in quibus CII Episcopatus, XIV Archiepiscopatus. Quia igitur nulli fines provinciarum certi sunt, Regibus pro arbitrio omnia mutantibus, ideo nobis hæc tributio omnium expeditissima visa est, quam jure sequuti sumus.

Præter Diœceses CXVI, quæ hodie sub ditione sunt Regis Francorum, aliæ V sunt intra fines Imperii Gallicani, & tamen sunt extra ditionem Francorum; quatuor nempe in Comitatu Venitiæ, id est, Avenionensi; & una extra Comitatum.

Comitatus Avenionensis sive Venitiæ, Diœceses habet IV sub ditione Pontificis Romani, in quibus Archiepiscopatus unus, Episcopatus tres.

Metropolis sive Archiepiscopatus primus.

I. Avenio. Metropolis nova. *Avignon*. Avenio Cavarum. Pontifices Romani instituerunt hanc Metropolin, quum antea suffragaretur Viennæ, ut & tres reliquæ civitates.

Episcopatus tres sub Metropoli Avenionensi.

I. Carpentoractensis. *Carpentras*. Carpentoracte Meminorum.

II. Cabillonensis. *Cavaillon du Contat*. Cabillio Cavarum Colonia.

III. Vasionensis. *Vaison*. Vasio Vocontiorum.

Extra Comitatum Avenionensem Episcopatus est.

Arausionensis. *Orange*. *Aurange* indigenis, vulgo inepte *Aurasio & Auraica*: Arausio Cavarum. Hic Principatus habet hodie proprium Dynastam seu Principem ex gente illustrissima Nassawia.

Quia vero initio hujus diatribæ mentionem fecimus Galliarum, quas in XVII Provincias Augustum tribuisse monuimus; non possumus sine piaculo ipsas provincias transire, partim ut eam divisionem proponeremus, partim ut notitiam earum provinciarum, quæ mirifice depravata circumfertur, ex veteribus Codicibus emendatam posteritati daremus. Scito quicquid discrepat ab excusis, id a scripta lectione esse.

NOTITIA PROVINCIARUM GALLIÆ.

Provincia Lugdunensis I.

Metropolis Civitas Lugdunensium. *l'Archevêsché de Lion.*

Civitas Eduorum, hoc est, Augustodunum. *l'Evesché d'Autun.*

Civitas Lingonum. *l'Evesché de Langres.*

Castrum Matisconense. *l'Evesché de Mascon.*

Castrum Caballionense. *l'Evesché de Challon sur Saosne.*

Provincia Lugdunensis II.

Metropolis Civitas Rotomagensium. *l'Archevesché de Rouen.*

Civitas Baiocassium. *l'Evesché de Baieux.*

Civitas Abrincatorum. *l'Evesché d'Avranches.*

Civitas Saiorum. *l'Evesché de Sés, ou Sais.*

Civitas Lexoviorum. *l'Evesché de Lisieus.*

Civitas Constantiensium. *l'Evesché de Coutances.*

Provincia Lugdunensis III.

Metropolis Civitas Turonorum. *l'Archevesché de Tours.*

Civitas Cennomannorum. *l'Evesché du Mans.*

Civitas Redonum. *l'Evesché de Renes.*

Civitas Andegavorum. *l'Evesché d'Angiers.*

Civitas Nannetum. *l'Evesché de Nantes.*

Civitas Curosopitorum. *l'Evesché de Cornouaille.*

Civitas Ciantium, id est, Venetorum. *l'Evesché de Vennes, ou Vannes.*

Civitas Osismiorum.

Civitas Diablintum, id est, Carifes.

Provincia Lugdunensis IV.

Metropolis Civitas Senonum. *l'Archevesché de Sens.*

Civitas Carnutum. *l'Evesché de Chartres.*

Civitas Autifiodorum. *l'Evesché d'Auxerre.*

Civitas Trecassium. *l'Evesché de Troies.*

Civitas Aurelianorum. *l'Evesché d'Orleans.*

Civitas Parisiorum. *l'Evesché de Paris.*

Civitas Meldorum. *l'Evesché de Meaux.*

Provincia Lugdunensis V.

Metropolis Civitas Crispolinorum, id est, Vesuntio. *l'Archevesché de Besançon.*

Civitas Equestrium, id est, Nevidunum. *La ville de Nion entre Genève & Lausanne.*

Civitas Elvicorum, id est, Aventicum. *Avanches.*

Civitas Basiliensium.

Castrum Viridunense.

Castrum Ebrodunense.

Castrum Argentariense.

Castrum Rauricense.

Portus Abucina.

Provincia Belgica I.

Metropolis Civitas Treverorum. *l'Archevesché de Treves.*

Civitas Mediomatricum, hoc est, Metis. *l'Evesché de Metz.*

Civitas Leucorum, id est, Tullo. *l'Evesché de Toul.*

Civitas Verdonensium. *l'Evesché de Verdun.*

Provincia Belgica II.

Metropolis Civitas Remorum. *l'Archevesché de Reims.*

Civitas Suessonum. *l'Evesché de Soissons.*

Civitas Catalaunorum. *l'Evesché de Chaallon.*

Civitas Veromanduorum. *La ville de Sainct Quentin en Vermandois.*

Civitas Atrebatum. *l'Evesché d'Arras.*

Civitas Cameracensium. *l'Evesché de Cambrai.*

Civitas Tornacensium. *l'Evesché de Tournay.*

Civitas Silvanectum. *l'Evesché de Senlis.*

Civitas Bellovacorum. *l'Evesché de Beauvais.*

Civitas Ambianensium. *l'Evesché d'Amiens.*

Civitas Morinorum, id est, Ponticum. *l'Evesché de Terouane.*

Civitas Bononiensium. *La ville de Bouloigne sur mer.*

Provincia Germanica I.

Metropolis Civitas Magontiacensium.

Civitas Argentoratensium. Stratiburgo.

Civitas Nemetum, hoc est, Spira.

Civitas Wangionum, hoc est, Warmacia.

Provincia Germanica II.

Metropolis Civitas Agrippinensium, hoc est, Colonia.

Civitas Tungrorum. *La ville de Tungres.*

Provincia Viennensis I.

Metropolis Civitas Viennensium. *l'Archevesché de Vienne.*

Civitas Genevensium. *l'Evesché de Geneve.*

Civitas Gratianopolitanorum. *l'Evefché de Grenoble.*

Civitas Deenfium. *l'Evefché de Die.*

Civitas Valentinorum. *l'Evefché de Valence.*

Civitas Tricaftinorum. *l'Evefché de Sainct Antoine de Tricaftin.*

Civitas Vafionenfium. *l'Evefché de Vaifon.*

Civitas Araufīcorum. *l'Evefché d'Aurange.*

Civitas Carpentoractenfium, nunc Vindaufica. *l'Evefché de Carpentras.*

Civitas Caballicorum. *l'Evefché de Cabaillon.*

Civitas Avennicorum. *l'Archevefché d'Avignon.*

Civitas Arelatenfium. *l'Archevefché d'Arles.*

Provincia Viennenfis II.

Metropolis Civitas Narbonenfium. *l'Archevefché de Narbone.*

Civitas Tolofatium. *l'Archevefché de Tolofe.*

Civitas Agathenfium. *l'Evefché d'Agde.*

Civitas Aletenfium. *l'Evefché d'Alet.*

Civitas Beterienfium. *l'Evefché de Befiers.*

Civitas Magalonenfium. *l'Evefché de Magalone, ou Mompelier.*

Civitas Nemaufenfium. *l'Evefché de Nimes.*

Caftrum Luteva. *l'Evefché de Lodeve.*

Caftrum Ucetienfe. *l'Evefché d'Ufetz.*

Provincia Viennenfis III.

Metropolis Civitas Aquenfium. *l'Archevefché d'Aix.*

Civitas Reienfium, id eft, Reius. *l'Evefché de Riës.*

Civitas Aptenfium. *l'Evefché d'Apt.*

Civitas Forojulienfium. *l'Evefché de Frejus.*

Civitas Wapincenfium. *l'Evefché de Gap.*

Civitas Segeftoriorum. *l'Evefché de Sifteron.*

Civitas Antipolitana. *la ville d'Antibe, ou Antibol.*

Provincia Viennenfis IV. in Alpibus Maritimis.

Metropolis Civitas Ebrodunenfium. *l'Archevefché d'Ambrun.*

Civitas Dinienfium. *l'Evefché de Dine.*

Civitas Rigomagenfium.

Civitas Sollinienfium.

Civitas Sanicienfium, id eft, Sanici. *l'Evefché de Senas.*

Civitas Glannatena. *l'Evefché de Glandeves.*

Civitas Cemelevenfium.

Civitas Vencienfium. *l'Evefché de S. Paul de Vences.*

Provincia Viennenfis V. Alpium Graiarum Peninarum.

Metropolis Civitas Centronum, hoc eft, Tarantafia. *l'Archevefché de Tarantaife.*

Civitas Vallenfium, hoc eft, Octodurum. *Sainct Maurice.*

Provincia Aquitania prima, VI Viennenfis.

Metropolis Civitas Bituricum, vel Betorigorum. *l'Archevefché de Bourges.*

Civitas Arvernorum. *l'Evefché de Clermont en Auvergne.*

Civitas Rutenorum. *l'Evefché de Rodés, ou Rodais.*
Civitas Albigenfium. *l'Evefché d'Albi.*
Civitas Cadurcorum. *l'Evefché de Caors.*
Civitas Lemovicum. *l'Evefché de Limoges.*
Civitas Gabalorum. *le pays de Givauldan.*
Civitas Velaunorum. *le pays de Velai.*

Provincia Aquitania fecunda, VII Viennenfis.

Metropolis Civitas Burdegalenfium. *l'Archevefché de Bourdeaux.*
Civitas Agennenfium. *l'Evefché d'Agen.*
Civitas Encolifmenfium. *l'Evefché d'Engoulefme.*
Civitas Sanctonum. *l'Evefché de Sainctes.*
Civitas Pictavorum, vel Pectavonum. *l'Evefché de Poitiers.*
Civitas Petrogoriorum. *l'Evefché de Perigueus.*

Provincia Aquitania tertia, Novempopulania, VIII Viennenfis.

Metropolis Civitas Aufciorum. *l'Archevefché d'Auch.*
Civitas Aquenfium. *l'Evefché d'Aqs.*
Civitas Lacturacium, vel Laftoracium. *l'Evefché de Laictoure.*
Civitas Convenas. *l'Evefché de Cominges.*
Civitas Confarannorum, vel Conforannorum. *l'Evefché de Conferans.*
Civitas Boatum, id eft, Borus. *Le pays de Buchs.*
Civitas Benearnenfium, id eft, Benaanus. *Le pays de Bearn.*
Civitas Aturenfium. *l'Evefché d'Aire.*
Civitas Vafatica. *l'Evefché de Bafats.*
Civitas Tarba, ubi caftrum Begorra. *l'Evefché de Tarbe de Bigorro.*
Civitas Eloronenfium. *l'Evefché d'Oleron en Bearn.*
Civitas Elufatium. *La ville & pays d'Eufe en Gafcogne.*

Hæ funt XVII Provinciæ, in quas Auguftus Cæfar Gallias divifit, & in quibus Conftantinus Magnus alia officia, & magiftratus conftituit. Provincia aliquando dicitur Diœcefis; Epifcopatus autem, qui in ea continentur, aliquando etiam dicuntur Parochiæ. In Proclamatione Karoli Calvi *Tullenfis Parochia* pro Epifcopatu, aut urbe ipfa Epifcopali pofitum eft.

QUÆDAM LOCA IN CÆSARIS COMMENTARIIS DISCUSSA.

Multa sunt in Commentariis belli Gallici apud C. Cæsarem, quæ nondum explorata sunt: multa etiam quæ male ad veteres appellationes relata, quæ nos castiganda suscepimus. Obscuritatem etiam peperit duplex appellatio locorum apud veteres, ut Scaldis, & Tabuda idem est; Phrudis & Sumina, *la riviere de Somme*; Obrinca & Mosella; Araris & Sagona, Bratuspantium, & Cæsaromagus: *la ville de Beauvais.* Bononia maritima, & Gessoriacus. Item nomina populorum pro ipsa urbe, ut Parisii pro Lutetia: Turones pro Cæsaroduno: Aureliani pro Genabo, & alia similia. Nos pauca sed magis necessaria in Cæsare delibabimus.

A*Tuatici.* Atuatucum est urbs Tungrorum, quæ & hodieque *Tungres* dicitur. Quum a Barbaris vastata esset, episcopatus translatus fuit in Trajectum Mosæ, vulgo *Mastricht*: sed & illa quoque urbe a Normannis incensa, episcopatus in vicum Sancti Lamberti traductus: qui hodie Leodium dicitur, id est Hominium, quia esset de hominio & feudo Episcopi Tungrensis. In Conciliis Gallicanis episcopus Trajectensis pro Tungrorum episcopo legitur. Cave intelligas Trajectum Reni, vulgo *Utrecht.* Bekkeselenus, quo nullus mortalium magis abusus est & ingenio & otio suo, multum sudat, ut persuadeat Atuaticos Cæsaris esse Antwerpiam. Hoc verum fuerit, siquidem Antwerpia eadem cum Tungrorum urbe esse potest. Sed nugas Bekkeselenicas missas facimus. Antwerpiæ vetustiorem mentionem non reperio, quam in Annalibus vetustis Franciæ editis a Pithœo nostro, in quibus sub annum Christi DCCCXXXV legimus: *Normanni Antwerpiam civitatem incendunt.*

Agendicum, La ville de Sens, non autem *Provins*, ut stulti.

Avaricum. Stulti putant esse oppidulum Bituricensis diœceseos nomine *Vierzon.* Sed hæc jam confutata sunt. Et nemo est hodie, paulo humanior, qui ignoret Avaricum Cæsaris esse urbem Metropolim Biturigum, quæ *Bourges* dicitur.

Ausci. Auch. ut supra diximus. Nam imperite faciunt, qui Auxitanos vocant.

B*Ellocassi*. Apud Cæsarem male pro Bajocassii, qui & Bajocasses. *Bayeux*.

Bigerrones. In Notitia provinciarum, Civitas Bigerronum vocatur Tarba, ut hodie. Sed male excusum est *Turfa*, & *Turba*. Marlianus insanit, qui ait ibi hanc Tursam esse, & Castrum Begorram, ubi est Episcopatus Bitterensis provinciæ Narbonensis, quæ sententia non est sobrii capitis.

Bituriges duplices sunt, cognomentis distincti. Bituriges Cubi, quorum Metropolis Avaricum primæ Aquitaniæ. Bituriges Vibisci, aut Vivisci, quorum Metropolis Burdegala, secunda Aquitania. Utraque Civitas libera sub Romanis.

Bratuspantium. Civitas Bellovacorum, sub Cæsaribus Romanis transnominata Cæsaromagus. *Beauvais*.

C*Abillonum*. Vide in Tribunali Divionensi.

Caduaci. Lege Atuaci. vide supra Atuatici.

Cadurci. Eorum civitas Divona. *Caors en Querci*.

Caletes. *Le bailliage de Caus en Normandie*.

Cantabri. *Le pays des Basques*.

Caturiges. Sunt Alpes maritimæ. Metropolis Ebrodunum. *Les Alpes d'Ambrun*.

Centrones. *Les Alpes de Tarentaise*. Graiæ Peninæ Alpes.

Curiosolitæ. In Notitia Provinciarum, & in libro Fisci Romani Curiosolitæ. *Cornouaille*.

E*Burovices*. *l'Evesché d'Evreux en Normandie*.

Eluver. *Allier*. Ingens fluvius, qui Ligeri excipitur.

Elusates. Ita legendum, non *Flussates*. Vide lectiones Ausonianas. *La ville d'Euse en Gascogne*. Hinc oriundus erat Ruffinus ille præpotens insidiator imperii Romani, in quem extant duo γηλιτιυτικαὶ poëmata Claudiani. In priore ita legimus.

Invadit muros Elusæ, notissima dudum
Tecta petens.

Quod enim media syllaba corripiatur, pronunciatio Vasconica id ostendit, quæ Elusa, tanquam Elsa effert. Nam I ante Consonantem, non solum Vascones in U semper convertunt, sed & Franci, & major pars Teutonismi inferioris. Qui Flussates legebant, dicebant esse Comitatum de Fuxio : & hoc stupore suo persuaserunt illustri viro nomen *de Foix* in Flussatem recudere. Quo nihil absurdius. Nam aliud est Franciscus de Flussa, aliud Franciscus Flussas. Nam de Flussa esset verum cognomen familiæ. Sed Flussas esset nomen nationis. Itaque Franciscus Flussas esset natione Flussas, non de familia de Flussa. Sed Flussa non est *Foix*. Nam id esset Foxium, aut aliud quidvis potius quam Flussa.

G*Abali*. *Le pays de Givaudan*. Marlianus dicit quondam fuisse provinciæ Bituricensis, nunc vero provinciæ

Arelatensis. Certe & nunc quoque est provinciæ Bituricensis. Sed inter Gabalos, & provinciam Arelatensem *Longa procul longis via dividit invia terris*. Et ridicula sunt hæc.

Garumna. Retinet nomen semper, sed integrum a capite ad Blaviam Castrum, ubi lingua Francica incipit. Nam tunc pro *Garonne*, dicitur Geronde, & *Gironde*. Vide in Tribunali Tolosano in Civitate Mimatensi. Excipit navigeros fluvios Tarnim, *le Tarn*: Oliten, sive Oldum, *Ooldt*, aut cum articulo *l'Ooldt*: Duranium Ausonio, Dordoniam apud Gregorium Turonensem, *la Dordogne*, unum ex præcipuis non solum Aquitaniæ, sed etiam totius Galliæ fluminibus.

Gebenna. Scribendum Cebenna per C. *Les Cebenes & Cevenes.*

Genabum, qui negant Aurelianensium urbem esse, habent opposita omnes veri vestigia apud Cæsarem & multa alia argumenta. Nam quo nomine vocandi sunt, qui *Gien* esse putant?

Geneva. Media corripi debet, ut in Elusa: quod non solum Helveticus Germanismus ostendit, qui *Genff* vocat, sed etiam ipsi rustici suburbicarii, & reliqui Sabaudi: qui Zenevam, accentu in prima enunciant. Sed Gallorum proprium est mediam correptam producere. *publique, facile:* quæ Latine corripitur.

Gergovia. Supersunt quædam vestigia cum veteri appellatione aliquot stadiis ab urbe Claromontensi Avernorum.

HElvii. Diximus supra esse *le pays de Vivatais*. Ubi Alba Helviorum sine dubio *Aubenas*, id est Albanates. Cæsar trans Rodanum dicit esse, & extra provinciam Romanam, proximos Alvernis, & Cebennis montibus.

ICius. Est promontorium prope Bononiam maritimam. Navale autem dicitur Gessoriacus. & delirant, qui aliud volunt esse a navali Bononiensi. Nam multa adversus eorum pertinaciam objici possunt. At qui Icium oppidum *Cales* esse putant, nullo negotio refelluntur a Ptolemæo; qui prius ponit Icium, deinde Gessoriacum; hoc est Navale Bononiæ, a quo oppidum *Cales* distat plusquam viginti millibus passuum: hoc est leucis Belgicis septem.

LEmovices. *Le pays & Seneschaussée de Limosin.* Urbs eorum Ratiastum. Sed Commentario octavo, ubi vulgo editum est, *ad oppidum Lemovicum contendit*; legendum *Lemonum*: cujus oppidi mentio in Itinerario Antonini, & apud Ptolemæum.

Ligeris. Ejus caput est in pago Velauno, & vulgo dicitur *la Font de Leire*, hoc est fons Ligeris. Excipit ingentes & navigiorum patientes fluvios non paucos: in quibus Elaverim,

æmulum ipsi, neque magnitudine cedentem, & magis pisculentum; Carum, vel Carem, ut habet Fortunatianus: vulgo *le Cher*. Item *Vigennam, la Viane, la Vignane*, & alios præterea.

Lexovii. l'Evesché & Pays de Lisieux en Normandie.

Lingones. Langres.

Lutetia, Græcis λευκοτεκία, λουγοτεκία.

M*Atisco. l'Evesché de Mascon.*

Matrona. Marne. Ingens flumen, neque minus ipso Sequana.

Melodunum. Hoc nomen perperam infultum est apud Cæsarem bis, pro quo veteres omnes scripti codices habent Metiosedum. Verum quidem est Melodunum & Metiosedum unum idemque oppidum esse. Sed Melodunum posterius est. Hodie *Melun* in insula Sequanæ instar Lutetiæ Parisiorum. Aliud Melodunum, vel, ut alibi reperio, Miliodunum in agro Bituricensi. Vulgo *Meun*. Alii pro Metiosedum legunt *Josedum*, & *Corbeil* interpretantur. Quibus bonam mentem precamur.

Mediomatrices. Posterioribus temporibus urbs Mediomatricum vocata est Metæ, & vulgo nomen retinet, quum antea Divodurum ei nomen esset.

Menapii. Strabo cum Morinis continuat in maritimis Belgii, & Cæsar quoque indicat ibi esse. Denique Ptolemæus collocat ad ostia Mosæ. Non sunt igitur Geldrii. Neque, qui sapiunt, hoc concedent. Sed pars hodiernæ Hollandiæ & Brabantiæ maritimæ, vel potius secundum Strabonem ora Flandriæ maritima, sunt veri Menapii. & Menapiscus pagus dicitur in Capitulariis Karoli Magni pro Flandriæ Comitatu. Nunquam persuaderi nobis potuit Menapios esse Geldrios.

Morini. Eorum urbs Teroana diruta a Karolo quinto.

N*Antuates.* Cave credas esse monasterium hoc nomine in Sabaudia, ut quædam non sana capita volunt. Sunt ii, in quibus pagus Octodurus est, id est, Sanctus Mauricius. Cujus rei fidem faciunt monumenta passionis legionis Thebæorum, in quibus Octoduri est mentio: Octodurum autem a Cæsare in Veragris proxime Nantuatibus collocatur. Quidam legunt Antuates. Sed qui Nantuates ad Acronium lacum constituunt & Constantienses esse dicunt, non minus desipiunt, quam qui monasterium illud Benedictinorum interpretantur.

Nitiobriges. Le Pays & Seneschaucée d'Agenois. Eorum civitas Aginnum Ausonio, Ptolemæo; Agennum Hieronymo, Gregorio Turonensi, aliis. Si vis ridere, lege quæ hactenus omnes de his delirarunt, quorum alii *Mompelier* esse dicunt, qui locus sex dierum itinere distat a Nitiobrigibus; alii

Engoulesme somniant. Alii jubent pro *Aginno* legendum esse *Agesinates*. Et quo non processit audax inscitia?

Nannetes. Nantes. Vide in Tribunali Aremorico.

Nervii. Quemadmodum certo nobis constat non esse Tornacenses, quod vulgo persuasum est; ita quinam sint, & quo nomine hodie appellentur, haud temere affirmarim.

Noviodunum ad Ligerim. *Nevers.* Noviodunum Nivernensium, ut in quadam Notitia provinciarum Galliæ legimus, quæ penes Jurisconsultum Cujacium magnum erat. Et jam multis conjecturis nobis exploratum antea erat Noviodunum istud Eduis proximum civitatem Nivernensium: in cujus oppidi investigatione multi multa nugati sunt. Alia duo oppida hoc nomine memorat Cæsar, sed nobis ignota. Nam nugatoribus jurantibus non credimus. Quartum præterea est, quod Civitas Equestrium dicitur, & nomen retinet, ad Lemanum lacum. Dicitur enim *Nion.* Nam longe falluntur, qui Genevam Equestrium Civitatem esse credunt, quia quædam vetus inscriptio Genevensis, ut ajunt, ejus mentionem fecerit. Hoc modo quot nominibus Roma vocanda esset, in qua tot monumenta & saxa hodie extant, quæ tot urbium mentionem faciunt? Denique Provincia Sequanorum, in qua civitas Equestrium est, est in sinistra ripa Lemani: Geneva in dextra, in Provincia Viennensi. Et, quod caput est, Noviodunum civitas Equestrium dicitur in manuscripta provinciarum Notitia: quamquam ibi positum est Neviduno, quomodo in ultimis illis obsolescentis Latinitatis temporibus omnia in pejus ac retro ferebantur, & ut imperii, ita Latini sermonis ruina sequebatur.

PEtrocorii. *Le Pays de Perigord.* Eorum civitas divisa est in duo oppida, vetus & novum. Vetus adhuc dicitur Vesuna veteri appellatione. Vide sextum libr. de emend. Temp.

Pictones. Le Pays de Poitou. Sunt hodie in tres Episcopatus tributi, Pictaviensem, Maliacensem & Luxoviensem. Pictaviorum civitas olim Augustoritum dicta.

REdones. *l'Evesché de Renes en Bretagne.*

Rodanus. In universum Gallis dicitur *le Rosne:* sed indigenis *lo Ros.* Excipit Isaram, Druentiam, Drunam, & Ararim non minorem eo, antequam in illum exoneretur.

Ruteni, Le Pays & Seneschaucée de Rodais. Eorum urbs Sedunum Rutenorum.

SAbis. *La Sambre du Pays bas.*

Samarobriva. Urbs Ambianorum. *l'Evesché d'Amiens.*

Scaldis. l'Escault.

Segusiani. Le Pays & Seneschaucée de Lionnois. Nam Lug-

dunum est in Segusianis, ut illud alterum in Convenis ad Garumnam. Sed & totus pagus Forensis, qui hodie *le pays de Forest* dicitur, continetur in Segusianis. Et vetus inscriptio extat in oppido *Furs*, in qua mentio est Fori Segusianorum. Nam a Foro Forenses dicti. & ipsum oppidum *Furs*.

Senones. Eorum urbs Agendicum. *l'Archevesché de Sens*.

Sequana. *Seine*.

Sequani. *Le Pays de Besançon & Franche-Comté*. Est provincia, quæ dicta Maxima Sequanorum.

Suessones. Aliis *Suessiones*. *Soissons*.

TArbelli. *le Pays de Labord*. Urbs Aquæ Tarbellicæ. *Aqs*. vide Auson. Lection. Aturrus fluvius, qui vulgo *l'Ador* vocatur, alluit illam urbem, unde Lucano dicitur Tarbellicus Aturus.

Turones. Eorum urbs Cæsarodunum. *l'Archevesché de Tours*.

VElauni. *Le Pays de Velai*. Pagus Velaunus. In veteribus Martyrologiis Episcopatus Aniciensis. *Le Pui en Velai*. id est, Podium in Velauno, quia urbs est in editissimo loco, qui lingua Gallorum *Pui*, id est, Podium dicitur.

Velocasses perperam edi putamus pro Baiocassibus. *Le pays, Bailliage & Evesché de Baieux en Normandie*.

Veneti. *Vennes en Bretagne*.

Veromandui. Eorum civitas Augusta Veromandorum. *Sainct Quentin en Vermandois*. In vita S. Quintini diserte dicitur Augusta Vermanduorum.

Vesuntio. Aliis scribitur Bisuntio. *Besançon*. Maxima Sequanorum.

Vienna. *Vienne de Daulfiné*. Vienna Allobrogum.

Vocates. Suspicamur esse *Boates*, *Buchs*. Quod omnino certum est. Siti sunt in finibus Lapurdensium post Medulos in Novempopulania.

Vocontii. *Le pays de Die jusques à Vaison*.

Volcæ. Duplices sunt. Volcæ Arecomici, in quibus Nemausus, Ucetenses, Magalonenses, Bitierræ. Volcæ Tectosages, in quibus Carcasso, & Tolosa. In Cæsare editum est *Volgæ*, ut & in quibusdam aliis scriptoribus.

Uxellodunum. Nomen retinet, *Ussoldun*, & *lo puech d'Ussoldun*, id est podium Uxelloduni. Quia est in editissimo & valde prærupto loco situm. Locus est in finibus Cadurcorum, ut Cæsar quoque notat, prope oppidum Martellum. Flumen, cujus nomen tacuit Cæsar, est Dordonia: horrendum aspectu præcipitium, quale describitur a Cæsare. Multæ sunt ibi reliquiæ vetustatis venerandæ. Quotidie ab arantibus numismata Romana effodiuntur. Vix reperias rusticum, qui de loco interrogatus, non statim respondeat: Castrum Uxellodunum illud a Cæsare magnis

operibus expugnatum fuiſſe. Præterea oſtendunt fontem, cujus uſum obſeſſis intercluſerant Romani. Si uſpiam ſcriptores hujus ævi in notandis veterum locorum appellationibus hariolati ſunt, hic vero unus locus eſt, in quo melius fuiſſet illos tacuiſſe: Et quid opus eorum ſomnia referre?

Hæc pauxilla de appellationibus locorum & gentium in Cæſare delibavimus. Nam quæcunque omiſimus, adeo inexplorata ſunt, ut tantum abeſt, ea vere retulerint, qui de illis ſcripſerunt, ut mihi conſtet nullam ſpem eſſe ad eorum indagationem penetrandi. Quare in medio ea relinquimus, & ingenue fatemur nos ea neſcire, quod tam ſalvo pudore facere poſſumus, quam impudenter multi ſe ea ſcire profeſſi ſunt, in quo exemplo temeritatis primas tenet Bekkeſelenus cum ſuo Teutoniſmo, ex quo Hebraïſmum etiam propagatum eſſe jurat. ἀλὶς δρυός.

Sequitur Illuſtriſſimi, JOSEPHI JUSTI SCALIGERI, *Jul. Cæſ. Fil. Ad Clariſſimum Virum, Paulum G. F. P. N. Merulam, Epiſtola: Ejuſdem cum ſuperiore Diatriba de Galliæ Notitia argumenti.*

T*Erritorium Rupellæ* dicitur in veteribus monumentis Pagus Alniſienſis. Hodie *le pays d'Aulnis*. Accenſebatur Seneſchalliæ Santonum. Sed ex quo Rupella excuſſo jugo Anglorum dedidit ſe Regi Franciæ, pagus Alniſienſis ceſſit in privatam præfecturam, & a Santonio ſecluſus eſt. Neque ulli ſupremæ Curiæ poteſt ſubditus eſſe, præterquam Pariſienſi. Id enim inter capita eorum privilegiorum continetur.

Le pays entre deux mers. Pinguiſſimus tractus inter Garumnam & Duranium ingentes fluvios, qui propter magnitudinem vocantur maria ab incolis.

Le Marquiſat de Fronſac, eſt in Seneſchallia Burdigalenſi.

Agenois, Nitiobriges, vocant ſeſe Aquitanos hactenus; etiamſi aliter inſtituerit Ludovicus XI.

Medoc, Meduli, pars Seneſchalliæ Burdigalenſis: arenoſa regio. Meduli Auſonio.

Boates. Vide Auſon. Lectiones. Dominium illius tractus pertinet ad Comites Candallæ, qui vocant ſeſe Capitales, id eſt, Dominos de Buchs. Sunt in finibus Medulorum.

l'Iſle Jordain. Una ex quatuor civitatibus Comitatus Armaniacenſis, ubi eſt tribunal Seneſchalli. Fuit quidem parvus Comitatus, ſed hodie vix memoria ſupereſt.

Garre, parvus Comitatus in finibus Bigerronum.

Eſtrac, parvus Comitatus in finibus Bigerronum.

Allebret oppidulum in Syrtibus Lapurdenſibus, quas Landas vocant, dedit nomen ampliſſimo Ducatui, qui memoria noſtra inſtitutus eſt, compoſitus ex mutilatione Seneſchalliatus Agennenſis, Armaniacenſis, & Vaſatenſis.

Vaſconia proprie eſt quicquid continetur intra Garumnam, Pyrenæos montes, & Oceanum; quod Julio Cæſari in commentariis belli Gallici dicitur Aquitania. Dicta eſt Vaſconia a Vaſçonibus ferociſſimis Pyrenæorum populis, quos devictos primum a Pipino, deinde a Ludovico Caroli Magni filio (qui poſtea dictus fuit Pius) rege Aquitaniæ, in plana Novempopulaniæ deductos poſtea nomen huic regioni dediſſe certum eſt. Nam fuerunt pars Cantabrorum, quos etiam hodieque Hiſpani *Vaſcuença* vocant. Itaque quæ prius Regio a Cæſare Aquitania, poſtea a novem populis Novempopulania dicta, ea tandem a Vaſconibus devictis, & in eam a Pyrenæorum ſaltibus demiſſis Vaſconia vocata fuit. Eſt autem tertia pars veteris Aquitaniæ. Nam Aquitania ab Auguſto triplex inſtituta fuit. Prima, cujus caput & Metropolis Bituriges Cubi, *Bourges*. Secunda Aquitania, Bituriges Vibiſci, cujus caput & Metropolis Burdegala. Tertia Aquitania, tota Trans-Garumnana, cujus Metropolis Auguſta Auſcorum, vulgo *Auchs*: quæ provincia, ut diximus, ab Auguſti temporibus ad Pipinum vocata fuit Novempopulania. A Pipino ad hunc uſque diem Vaſconia.

Guienna depravatum quidem nomen eſt ex Aquitania, ut res ipſa loquitur: ſed ex quo tempore Reges Angliæ per affinitatem Francorum regum fuerunt Domini Guiennæ, anguſtioribus finibus determinata eſt, quam olim. Nam Arverni, Biturigium (*Berry*), &c. ſecluſi fuerunt extra fines Guiennæ: quæ incipiebat a Confluentibus Viennæ & Croſæ fluminum ad Oceanum, Pyrenæos, Tarnim flumen, & montes Avernorum. Itaque quum Edoardus tertius, nomine Aquitaniæ, homagium faceret Regi Franciæ, has præfecturas, ſive Seneſchallias, nominatim comprehendit. Citra Garumnam, Pictonium ampliſſimam regionem, Xantonium, Encholiſmenſes, Lemovicum, Petrocorium, Aginnenſes, Caduscium (*Querci*), Rutenenſes (*Rouargue*). Ultra Garumnam tota Novempopulania, præter Benearnum (*Bearn*), quod ſemper fuit abſoluti imperii. Itaque omnium iſtorum tractuum nomine, rex Angliæ, aut primogenitus Angliæ (*Princeps de Galles dictus*) faciebat homagium regi Franciæ: Comites autem Armaniacus, Bigorrenſis, Fuxenſis, & alii faciebant ipſi Anglo homagium, non Regi Franciæ. Hæc latiſſima, am-

plissima, & prædives regio nomine Guiennæ censebatur usque ad regnum Ludovici XI, qui cum Fratri attribuisset Ducatum Aquitaniæ; & ipsi promisisset quinque Seneschallias, ex una Burdegalensi Seneschallia fecit tres: Burdegalensem, quæ unam tantum Diœcesim complectitur: Burdegalam ipsam; Vasatensem, in qua duæ Diœceses, nempe Adurensis, & ipsa Vasatensis, & tertiam Lapurdensem, in qua duæ Diœceses, Aquæ Tarbellicæ, & Lapurdensium civitas, sive Baiona. Quartam Seneschalliam Xantonium addidit. Ab eo tempore Aquitania cœpit vocari totum illud, quod illas tantum quatuor Seneschallias continet. Sed Regum est, mutare terminos provinciarum, non memoriam rerum. Nam hactenus omnes reliquæ Seneschalliæ vocant sese Aquitanos vel Guiennenses. Atque adeo Seneschallus Burdigalensis vocatur magnus Seneschallus, non quidem quod hodie talis sit, (est enim minimus omnium), sed quia Burdigalensis Seneschallia quinque Diœcesibus finiebatur: & quum eo nomine magnus, ut re vera erat, vocaretur; hodie, ditione imminuta nomen integrum retinuit. Quin etiam quicquid ad Burdigalam solam pertinet, id non Burdigalense hodie vocatur, sed Aquitanum, vel Guiennense. Et curia Burdigalæ minor, a qua provocatio est ad Parlamentum, curia Guiennæ, & judices Guiennæ vocantur, non Burdigalæ. Hæc igitur Guiennæ, quæ hodie quatuor Seneschalliis censetur, vocari jure merito potest Aquitania sive Guienna Ludovici XI. Quod dixi de Pictonio, quum in feudo Aquitaniæ sive Guiennæ comprehendit Edoardus III, scito sæpe exclusum fuisse ex Aquitania, ut sub Ludovico IX, (is est Sanctus Ludovicus) sæpe restitutum finibus Aquitaniæ. Certe hodie non parva pars Pictonii dicunt sese Guiennenses, ut olim erant re vera.

Comitatus Avenionensis, alias Comitatus *Venissr*, habet quatuor Diœceses. Unum Archiepiscopatum Avenionem; tres Episcopatus Avenioni suffraganes: Carpentoracte, Cabalionem, Vasionem. Ut alibi notavimus. Totus Comitatus ille comprehendens quatuor illas Diœceses datus fuit Pontifici Romano a Johanna Regina Neapolis, & Comitissa Provinciæ, in compensationem tributi Papæ per multos annos non soluti nomine regni Neapolitani, cujus feudatarium Dominum dicit se Papa. Itaque Rex Franciæ nihil juris habet in illum Comitatum.

Burgundiæ Comitatus. Est feudum Imperii sub protectione Bernensium Helvetiorum: quemadmodum Dunkerka est Borboniæ familiæ, ideoque regis Franciæ. Sed Comes Flandriæ est Dominus feudatarius,

ad cujus tribunalia a Dunkerkæ judice appellatur.

Charolois est regis Hispaniarum; sed rex Franciæ est Dominus feudatarius. Est simplex feudum, neque supremi juris.

Armaniacensis (vulgo *Armagnac*) Comitatus continet Diœceses duas ultra Garumnam, nempe Lactoratensem, vulgo *Laictoure*, & Auscensem (vulgo *Auchs*) Metropolim totius Novempopulaniæ, sive Vasconiæ. Subjicitur Parlamento Tolosano.

Bigerronum Comitatus (*le Comté de Bigorre*) continet unum Episcopatum Tarbam, sedem Episcopalem: vulgo *Tarbe de Begorre*, aut *Bigorre*, sub metropoli Auscensi in Vasconia, nempe ultra Garumnam. Est sub Parlamento Tolosano.

Ducatus Allebreti, ut supra diximus, quod de Constantinopoli dixit Hieronymus, eam nuditate omnium civitatum constructam fuisse, ita nuditate proximarum Seneschalliarum compositus est tam ultra, quam citra Garumnam. Caput est Neracum. Totus Ducatus est sub Parlamento Burdigalensi.

Lemovicium (*Limosin*) Seneschallia comprehendit duos Episcopatus, Ratiastum Lemovicum, *Limoges*, & Tutelam, *Tulle*. Subjacet Parlamento Burdigalensi.

Petrocorium (*Perigor*) Seneschallia continet duos Episcopatus, Vesunnam Petrocoriorum, *Perigueux*, & Sarlatum. Subjicitur Parlamento Burdigalensi.

Seneschallia Agannensis continet duos Episcopatus, nempe citra Garumnam Aginnum Nitiobrigum (*Agen*), ultra Garumnam Condomium, quod peculiari nomine dicitur Vasconia. Quemadmodum enim Africa dicitur tota illa magna continens, quæ patet a Nilo ad Gades, & tamen in ea erat provincia, quæ peculiariter dicebatur Africa, in qua Carthago: ita Vasconia quidem dicitur amplissima illa regio, quæ olim vocata fuit Novempopulania. Sed peculiariter Vasconia quoque dicitur in ea Episcopatus Condomiensis. Itaque Seneschallus Agennensis vocat se Seneschallum Agennensium & Vasconiæ, id est, Condomii. Quæ appellatio vetus est. Nam temporibus Pipini pagus Agennensis citra Garumnam & ultra Garumnam dicebatur. Itaque sub Pipino in vetustissimis Annalibus refertur pluisse frumento in pago Agennensi ultra Garumnam: id est in ea regione, quæ proprie dicitur Vasconia, in qua Condomium. Seneschallia Agennensis subjacet Burdigalensi Parlamento.

Seneschallia Cadurcium (*Querci*) continet duas Diœceses, Divonam Cadurcorum (*Cahors*), & Montalbanum. Subjacet Parlamento Tolosano.

Seneschallia Rutenensis (*Rouargue*) complectitur duas Diœceses, Segodunum Rutenorum

(*Roduis*), & Vabras. Subjacet Parlamento Tolofano.

Languedokium totum eft fub Parlamento Tolofano. Comprehendit tres ingentes Senefchallias, Tolofanam, Carcaffonenfem, Belloquadrenfem (*Beaucaire*), Epifcopatus XXI.

Avernium (*Auvergne*) dividitur in montanum, & planum. Planum dicitur Alimania. Quod nomen jam obtinebat tempore Gregorii Turonenfis; quæ regio opima eft & fertiliffima, civitatibus ampliffimis, vicis, Villis, prætoriis magnificis exculta. Duo Epifcopatus funt in Avernio, in plano quidem Augustonemetum Arvernorum, *Clermont en Auvergne*, non longe a Gergovia Cæfaris. In montano eft Epifcopatus Sanctus Florus. Totum Arvernium eft fub Parifienfi Parlamento.

Pagus Gabalitanus, vulgo *Givauldan*, unum Epifcopatum habet Mimatenfem, vulgo *Mende*. Subeft Tolofano Parlamento. Eft enim in Languedokio.

Pagus Vellaunenfis, unum Epifcopatum habet Anicienfem, *le Pui en Vellai*. Eft pars Languedokii, ideo fubeft Tolofano Parlamento.

Fuxenfis Ducatus, (*Foix*) ante paucos annos attributus eft Languedokio, cum antea Guiennæ cenferetur. Continet unum Epifcopatum Apamienfem.

Convenarum Comitatus, *le Comté de Cominges*, unum tantum Epifcopatum continet, Sanctum Bertramum. Eft in Vafconia fub Parlamento Tolofano, ut diximus in Epifcopatibus.

Picardia ampliffima regio tota fub Parlamento Parifienfi.

Pares Franciæ XII. Sex Clerici: quorum tres duces: Remenfis Archiepifcopus, Laudunenfis, & Lingonenfis Epifcopi. Tres Comites Clerici, Catalaunenfis, Noviomenfis, Bellovacenfis. Sex Laïcorum tres duces, Normanniæ, Burgundiæ, Aquitaniæ. Tres Comites, Campaniæ, Flandriæ, Tolofæ. Omnes illi XII non poffunt effe fub alio Parlamento, quam Parifienfi, cujus ipfi confiliarii funt. Parlamentum enim Parifienfe conftabat antiquitus ex LXXXVII Senatoribus, & XII Paribus Galliæ. Itaque omnino erat centumviralis Senatus regni Franciæ. Ideo folum Parlamentum Parifienfe eft Parlamentum Parium Franciæ: qui apud id folum Parlamentum conveniri & cauffam dicere, &, fi opus eft, condemnari poffunt.

NOMINA

POPULORUM, OPPIDORUM, FLUVIORUM, &c.

Quæ apud Cæſarem reperiuntur,

A S. CLARKIO *ordine Alphabetico digeſta.*

A.

ACarnania. Regio Epiri *Carnia.*

Achaia. Reg. Peloponneſi. *le Duché de Clarence.*

Acilla, *ſive* Acholla. Urbs Africæ.

Adduaſdubis. *vide* Dubis.

Adrumetum. Oppid. Afr. *Toulba* ſive *Mahometta.*

Aduatici. *vide* Atuatici.

Ædui. pop. Galliæ. *l'Autunois.*

Ægimurus. Inſula maris Africi. *la Galetta.*

Æginium. Oppid. Theſſaliæ.

Ægyptus.

Ætolia. regio Græciæ. *Artinia.* Al. *il Deſpotato.*

Agar. Oppid. Africæ. Neſcitur.

Agendicum. Urbs Senonum. *Sens.*

Alba. Oppid. Latii, in Italia. *Albano.*

Albici. pop. Galliæ. Qui ſint, neſcitur. Quibuſdam, *ceux de Viviers.*

Aleſia, *ſive* Alexia. Mandubiorum oppidum: *Aliſe. Vide* Mandubii.

Alexandria. Urbs Ægypti. *Scanderia.*

Allobroges. *Sabaudi.*

Alpes. Montes.

Amagetobria. Urbs Galliæ. Neſcitur.

Amantia. oppid. Macedoniæ. *Porto Raguſco.*

Amanus, mons Syriæ. *M. di Scanderona.*

Ambarri. pop. Galliæ. incertum.

Ambialites. pop. Galliæ. *ceux de Lamballe en Bretagne.* Sed *creditur corruptum ex* Ambiani.

Ambianum. Oppidum Belgarum. *Amiens.*

Ambibari. pop. Galliæ. *ceux d' Ambie en Normandie.*

Ambivareti. pop. Galliæ. *le Vivarais.*

Ambivariti. *Brabantini.* Incertum.

Ambracia. Urbs Epiri. *l'Arta.*

Amphilochi. pop. Epiri. *Anfiloca.*

Amphipolis. urbs Macedoniæ. *Chriſtopoli* ſeu *Emboli.*

Anartes. pop. Germaniæ. *Walachi, Servii, Bulgari.* Incertum.

Anas. fluv. Hiſpan. *Guadiana* ſive *Rio Roydera.*

Ancalites, Britanni. *The Hundred of Henley*, Camdeno.

Ancona. Urbs Italiæ. *Ancona.*

Andes. pop. Galliæ. *Le Duché d'Anjou.*

Antiochia. urbs Syriæ. *Antachia.*

Antuates. *vide* Nantuates.

B.

Betones *five* Berones. pop. Hifpan. Tarracon. *Briones.*
Bibracte. urbs Æduorum. *Bevray d'Autun.* Al. *Beurect.* Al. *Beaulne.*
Bibrax. Rhemorum oppid. *Braine* five *Brefne.* Al. *Bray.*
Bibroci. Britanni. *The Hundred of Bray.* Camd.
Bigerriones. pop. Galliæ. *le Comtè de Bigorre en Gafcogne.* Incertum.
Bithynia. Regio Afiæ.
Bituriges. pop. Galliæ. *le Duchè de Berry.*
Boii. pop. Galliæ *les Bourbonnois.*
Bofphorus. regio prope Pontum Euxinum.
Brannovices. *vide* Aulerci.
Bratufpantium. oppid. Bellovacorum. *Beauvais.*
Britannia.
Brundifium. urbs Italiæ. *Brindifi.*
Brutii. pop. Italiæ. *Calabri.*
Bullis. oppid. Macedoniæ.
Burfavolenfes. pop. Hifpan. Bæt. Creduntur iidem qui Urfaonenfes.
Buthrotum. urbs Epiri. *Butrinto* five *Botronto.*

C.

Cabillonum. urbs Galliæ. *Chalons fur Saone.*
Cadetes. pop. Galliæ. nefcitur.
Cadurci. pop. Galliæ. *le pays de Quercy.*
Carefi. pop. Belgii. Incertum.
Calagurritani. pop. Hifp. Tarracon. *Calaborra.*
Caletes. pop. Galliæ. *le pays de Caulx en Normandie.*
Calydon. Urbs Ætoliæ. *Ayton.*
Camerinum. Urbs Umbriæ, in Italia. *Camerino.*
Candavia. reg. Macedoniæ. *la Canovia.*
Canopus. urbs Ægypti. *Bochir.*
Cantabri. pop. Hifp. Tarracon. *Bifcaya.*
Cantium. Pars Britanniæ. *Kent.*
Canufium. urbs Apuliæ, in Italia. *Canofa.*
Cappadocia. reg. Afiæ.
Capua. urbs Italiæ. *Capoa.*
Carales. Sardiniæ urbs. *Cagliari.*
Carcafo. urbs Gall. *Carcaffone.*
Carmona. oppid. Hifpan. Bæt. *Carmone.*
Carnutes. pop. Galliæ. *le pays du Chartrain.*
Carruca. oppidum Hifpan. nefcitur.
Carteja. oppid. Hifpan. *Algeziva.* Al. *Tariffa.*
Cafilinum. oppid. Italiæ. *Caftelluzzo.*
Caffi, Britanni. *The hundred of Caifhow.* Camd.
Caftulonenfis faltus. urbs Hifpan. Tarracon. *Caftona la vieja.*
Caftra Pofthumiana. oppid. Hifp. Bæt. *Caftro el Rio.*
Catuaci. pop. Galliæ. *ceux de Douay.* Sed *creditur corruptum ex* Atuatici.
Caturiges. pop. Galliæ. *le pays d'Embrun.* Al. *Charges.*
Cebenna, mons. vide *Gebenna.*
Celtæ. pop. Galliæ.
Celtiberia. reg. Hifpaniæ.
Cenimagni. Britanni. *Iceni,* Camd. *Suffolk, Norfolk, &* *Cambridgefhire.*
Cenomanni. pop. Galliæ. *le pays du Maine* five *Mans.*

Mazaca. urbs Cappadociæ. *Tisaria.*

Mediomatrices. *ceux de Metz en Lorraine.*

Medobrega. urbs Lusitaniæ. *Armenna.*

Meldæ. *ceux de Meaux.* Sed *creditur corruptum ex* Belgæ.

Melodunum. oppid. Galliæ, supra Lutetiam. *Melun.*

Menapii. pop. Germaniæ, in ora Flandriæ maritima. Incertum.

Messana. urbs Siciliæ. *Messina.*

Metiosedum, oppidum Galliæ ad Sequanam infra Lutetiam. *Corbeil.*

Metropolis. urbs Thessaliæ, inter Pharsalum & Gomphos.

Mitylena. urbs Lesbi inf. *Metelin.*

Mona, Insula. *Man.* Al. *Anglesey,* minus recte.

Morini. pop. Galliæ. *ceux de Terouanne en Artois.*

Mosa, fluv. Galliæ Belgicæ. *la Meuse.*

Munda. urbs Hispan. *Munda.* Al. *Ronda la Veja.*

N.

Nabatæi. pop. Arabiæ.

Nannetes. pop. Galliæ. *ceux de Nantes.*

Nantuates. pop. Galliæ. Incertum.

Narbo. urbs Galliæ. *Narbonne.*

Naupactus. urbs Ætoliæ. *Lepanto.*

Neapolis. *Napoli.* urbs Italiæ.

Neapolis. urbs Afr. inter Clupeam & Adrumetum.

Nemetes. pop. German. *ceux de Spire.*

Nemetocenna. Oppid. Belgii. Incertum. Quibusdam, *Arras.*

Nervii. *le Haynault.* Al. *ceux de Tournay.* Incertum.

Nicopolis. oppid. Armeniæ min. *Gianich.* Al. *Chiorme.*

Nilus fluv. *le Nil.*

Nitiobriges. pop. Galliæ. *l'Agenois.*

Noricum *sive* Noreia. urbs Germaniæ. *Nuremberg.* Incertum.

Noviodunum Suessionum. *Soissons.*

Noviodunum Æduorum. *la ville de Nevers.*

Noviodunum Belgarum. *Noyon.*

Noviodunum Biturigum. *Neuvy* sive *Neufvy.*

Numidæ. pop. Africæ.

Nymphæum. promontorium Macedoniæ, in confinibus Illyrici.

O.

Obucula. oppid. Hispan. Bæt. Incertum.

Ocelum. oppid. Alpinum Galliæ. *Exilles.* Al. *Oulx.*

Octodurus. oppid. Helvet. *Martenach, Martigny, St. Maurice.*

Octogesa. oppid. Hispan. Tarracon. *Mequinenza.*

Orchomenus. oppid. Bæotiæ. *Orcomeno.*

Oricum. oppid. Epiri. *Orco* sive *Orcha.*

Oscenses. pop. Hispan. Terracon.

Sedufii. pop. Germaniæ. nefcitur.
Segni. pop. Belgii. nefcitur.
Segontiaci. Britanni. incertum.
Segovia. urbs Hifpan. Bæticæ. *Segovia la menor.*
Segufiani. pop. Galliæ. *le Lyonnois.*
Senones. pop. Galliæ. *le Senonois.*
Sequana. fluv. Galliæ. *la Seyne.*
Sequani. pop. Galliæ. *la Franche Comté,*
Sefuvii, pop, Galliæ. *ceux de Seez.* Incertum.
Sibutzates. pop. Galliæ, *le Pays de Buch.* Incertum.
Sicilia. infula.
Sicoris. fluv. Cataloniæ. *Segre.*
Sigambri *five* Sicambri. pop. Germaniæ. Nefcitur.
Silicenfis. fluv. Hifpan. Bæt. *Rio de las Algamidas.* Al. creditur corruptum ex *Singuli*; *Xenil.*
Soricaria. oppid. Hifpan. nefcitur.
Soritia. oppid. Hifpan. nefcitur.
Sotiates *vel* Sontiates. pop. Galliæ. *Solz. le Pays alentour d'Aire.*
Sueffiones. pop, Galliæ. *le Soiffonnois.*
Suevi. pop. Germaniæ. *Schwaben.*
Sulcitani. pop. Sardiniæ.
Sulmo. urbs Italiæ. *Sulmona.*
Syria.

T.

Tamefis. fluv. Britann. *Thames.*
Tarbelli. pop. Galliæ, prope Pyrenæos montes. *ceux d'Ays & de Bayone du Pays de Labourd.*
Tarracina. oppidum Italiæ.
Tarraconenfes. Tarraco. urbs Hifpan. *Tarragone.*
Tarfus. urbs Ciliciæ. *Tarfo.*
Tarufates. pop. Galliæ. *le Teurfan.* Incertum.
Tauris. Infula in mari Illyrico, nefcitur.
Tauroïs. caftellum prope Maffiliam.
Tectofages. *vide* Volcæ.
Tegea, oppid, Africæ. nefcitur.
Tenchtheri, pop, Germaniæ. nefcitur.
Tergeftini, *ceux de Trifte.* in confinibus Iftriæ & Carnorum.
Teutoni. pop. Germaniæ. *Teutfch.*
Thabena. urbs Africæ.
Thapfus. oppid. Africæ marit.
Thebæ. urbs Bœotiæ. *Tiba* five *Stibes.*
Theffalia. regio Macedoniæ.
Thurii *five* Turii. pop, Italiæ. *Torre Brodogneto.*
Tigurinus pagus. *Canton de Zurich.* Al. *ceux d'Avenches.*
Tifdra *five* Tifdrus. urbs Africæ. *Cairoan.*
Tolofates. pop. Galliæ. *ceux de Thouloufe.*
Tralles. urbs Afiæ min. in Lydia. *Chora.*
Treviri. *le Trevirois. ceux de Triers.*
Triboces *five* Tribocci. pop. German. *Alface.*
Trinobantes. pop. Britann. *Middlefex.*

C. JULII CÆSARIS
FRAGMENTA.

Ex Libris Epiſtolarum ad Marcum Tullium Ciceronem.

Cæſar Imp. S. D. Ciceroni Imp.

QUUM Furnium noſtrum tantum vidiſſem, neque loqui, neque audire meo commodo potuiſſem; properarem, atque eſſem in itinere, præmiſſis jam legionibus; præterire tamen non potui, quin & ſcriberem ad te, & illum mitterem, gratiaſque agerem. Etſi hoc officium & feci ſæpe, & ſæpius mihi facturus videor: ita de me mereris. Inprimis a te peto, quoniam confido me celeriter ad Urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo conſilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti poſſim. Ad propoſitum revertar: feſtinationi meæ, brevitatique litterarum ignoſces, reliqua ex Furnio cognoſces. *Ex* Ciceronis *lib.* IX. *ad Attic. Epiſt.* V.

Cæſar Imp. Ciceroni Imp. S. D.

Recte auguraris de me (bene enim tibi cognitus ſum) nihil a me abeſſe longius crudelitate: atque ego quum ex ipſa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari ab te, triumpho gaudio, neque illud me movet, quod ii, qui a me dimiſſi ſunt, diſceſſiſſe dicuntur, ut mihi rurſus bellum inferrent: nihil enim malo, quam & me mei ſimilem eſſe, & illos ſui. Tu velim mihi ad Urbem præſto ſis, ut tuis conſiliis atque opibus, ut conſuevi, in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil ſcito mihi eſſe jucundius: hanc adeo habebo gratiam illi: neque enim aliter facere poterit: tanta ejus humanitas, is ſenſus, ea

in me eſt benivolentia. *Ex* Ciceronis *lib.* IX. *ad Attic. Epiſt.* XVI. *Reperitur etiam apud* Jul. Celſum *p.* 187, 188. *edit. Lond.*

Cæſar Imp. Ciceroni Imp. S.

Etſi te nihil temere, nihil inprudenter facturum judicaram, tamen permotus hominum fama, ſcribendum ad te exiſtimavi, & pro noſtra benivolentia petendum, ne quo progredereris proclinata jam re, qua integra etiam progrediendum tibi non exiſtimaſſes: namque & amicitiæ graviorem injuriam feceris, & tibi minus commode conſulueris, ſi non fortunæ obſecutus videbere; (omnia enim ſecundiſſima nobis, adverſiſſima illis accidiſſe videntur) nec cauſſam ſecutus (eadem enim tum fuit, quum ab eorum conſiliis abeſſe judicaſti) ſed meum aliquod factum condemnaviſſe; quo mihi gravius abs te nil accidere poteſt: quod ne facias, pro jure noſtræ amicitiæ a te peto. Poſtremo, quid viro bono, & quieto, & bono civi magis convenit, quam abeſſe a civilibus controverſiis? quod nonnulli quum probarent, periculi cauſſa ſequi non potuerunt: tu, explorato & vitæ meæ teſtimonio, & amicitiæ judicio, neque tutius, neque honeſtius reperies quidquam, quam ab omni contentione abeſſe. XV Kal. Maj. ex itinere. *Ex* Ciceronis *l.* X. *ad Attic. Epiſt.* IX.

M. Orſium quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel hunc Leptæ delega: ſi vis tu, ad me alium mitte, quem ornem. *Ex* Ciceronis *l.* VII. *ad Fam. Epiſt.* V. *ad Cæſ.*

Neque pro cauto ac diligente ſe caſtris continuit. *Ex* Chariſii *l.* I. *Inſt. Gramm. col.* 101. *ed. Putſ.*

Quod quæris, quid Cæſar ad me ſcripſerit? quod ſæpe gratiſſimum ſibi eſſe, quod quierim: oratque, in eo ut perſeverem. *Ex* Ciceronis *l.* VIII. *ad Attic. Epiſt.* XI.

Quod quidem propemodum videor ex Cæſaris litteris, ipſius voluntate facere poſſe: qui negat neque honeſtius neque tutius quidquam eſſe, quam ab omni contentione abeſſe. *Ex* Ciceronis *l.* X. *ad Attic. Epiſt.* X.

Cæſar mihi ignoſcit per litteras, quod non venerim, ſeſeque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior quod ſcribit, ſecum Tullum & Servium queſtos eſſe, quia non idem ſibi quod mihi remiſiſſet, &c. ſed tamen exemplum miſi ad te Cæſaris litterarum. *Ex* Ciceronis *l.* x. *ad Attic. Epiſt.* III.

Seſtius apud me fuit; & Theopompus pridie: veniſſe a Cæſare narrabat litteras: hoc ſcribere, ſibi certum eſſe Romæ manere; cauſſamque eam adſcribere, quæ erat in Epiſtola noſtra, ne ſe abſente leges ſuæ negligerentur, ſicut eſſet neglecta Sumptuaria. *Ex* Ciceronis *l.* XIII. *ad Attic. Epiſt.* VII.

Sed heus tu, celari videor a te! quomodonam, mi Frater, de noſtris verſibus Cæſar? Nam primum librum ſe legiſſe ſcripſit ad me ante: & prima, ſic, ut neget ſe ne Græca quidem meliora legiſſe. Reliqua ad quemdam locum ῥαθυμότερα, hoc enim utitur verbo &c. *Ex* Ciceronis *l.* II. *ad Quinctum Fratrem, Epiſt.* XV.

Quum hanc jam epiſtolam complicarem, tabellarii a vobis venerunt A. D. XI Kal. Septembr. viceſimo die. O me ſollicitum! quantum ego dolui in Cæſaris ſuaviſſimis litteris! ſed quo erant ſuaviores, eo majorem dolorem illius ille caſus adferebat. *Ex* Ciceronis *l.* III. *ad Quinctum Fratrem, Epiſt.* I.

De tribunatu quod ſcribis, ego vero nominatim petivi Curtio, & mihi ipſe Cæſar nominatim Curtio paratum eſſe reſcripſit, meamque in rogando verecundiam objurgavit. *Ex* Ciceronis *l.* III. *ad Quinctum Fratrem, Epiſt.* I.

Ex Britannia Cæſar ad me Kal. Septembr. dedit litteras, quas ego accepi A. D. IV Kal. Octob. ſatis commodas de Britannicis rebus; quibus, ne admirer, quod a te nullas acceperim, ſcribit ſe ſine te fuiſſe, cum ad mare acceſſerit, &c. *Ex* Ciceronis *l.* III. *ad Quinctum Fratrem, Epiſt.* I.

Ex

Ex libris Epistolarum ad C. Oppium & Balbum Cornelium.

Cæsar Oppio & Cornelio S.

Gaudeo mehercule vos significare litteris, quam valde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter, & hoc libentius, quod mea sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me præberem, & Pompejum darem operam ut reconciliarem. Tentemus hoc modo, si possumus, omnium voluntates recuperare, & diuturna victoria uti: quoniam reliqui crudelitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere præter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. Hæc nova sit ratio vincendi; ut misericordia, & liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt: de his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeji Præfectum, deprehendi: scilicet meo instituto usus sum, & eum statim missum feci. Jam duo Præfecti Fabrum Pompeji in meam potestatem venerunt, & a me missi sunt; si volent grati esse, debebunt Pompejum hortari, ut malit mihi esse amicus, quam iis, qui & illi, & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificiis effectum est, ut Respublica in hunc statum perveniret. *Ex* Ciceronis *l.* IX. *ad Attic. Epist.* VIII. *Exstat & apud Jul. Celsum de vita Cæsaris p.* 187.

Cæsar Oppio & Cornelio S.

A. d. VII Id. Mart. Brundisium veni: ad murum castra posui. Pompejus est Brundisii: misit ad me Cn. Magium de pace: quæ visa sunt respondi. Hoc vos statim scire volui. Quum in spem venero, de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam. *Ex* Ciceronis *l.* IX. *ad Attic. Epist.* XVI. *Habet &* Jul. Celsus *p.* 188.

De Cæsare fugerat me ad te scribere. Video enim quas tu litteras exspectaris. Sed ille scripsit ad Balbum, fasciculum illum epistolarum, in quo fuerat & mea, & Balbi, totum sibi aqua madidum redditum esse; ut ne illud quidem sciat, meam

fuiſſe aliquam epiſtolam : ſed ex Balbi epiſtola paucā verba intellexerat, ad quæ reſcripſit his verbis : *De Cicerone video te quiddam ſcripſiſſe, quod ego non intellexi : quantum autem conjectura conſequebar, id erat hujuſmodi, ut magis optandum quam ſperandum putarem.* Itaque poſtea miſi ad Cæſarem eodem illo exemplo litteras. Jocum autem illius de ſua egeſtate ne ſis aſpernatus, &c. *Ex* Ciceronis *l.* II. *ad Quinctum Fratrem, Epiſt.* XI.

Libri ſunt epiſtolarum C. Cæſaris ad C. Oppium, & Balbum Cornelium, qui res ejus abſentis curabant. In his epiſtolis quibuſdam in locis inveniuntur litteræ ſingulariæ, ſine coagmentis ſyllabarum, quas tu putes poſitas incondite : nam verba ex his litteris confici nulla poſſunt. Erat autem conventum inter eos clandeſtinum, de commutando ſitu litterarum, ut in ſcripto quidem alia aliæ locum, & nomen teneret ; ſed in legendo locus cuique ſuus, & poteſtas reſtitueretur, &c. Eſt adeo Probi Grammatici commentarius ſatis curioſe factus, de occulta litterarum ſignificatione epiſtolarum C. Cæſaris ſcriptarum. *Ex* A. Gellii *l.* XVII. *c.* IX.

Ex libro Epiſtolarum ad Q. Pedium.

Cæſar Q. Pedio S.

Pompejus ſe oppido tenet : nos ad portas caſtra habemus : conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris : ſed tamen nihil eſt, quod potius faciamus. Ab utroque portus cornu moles jacimus, ut aut illum quamprimum trajicere, quod habet Brundiſii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus. *Ex* Ciceronis *l.* IX. *ad Attic. Epiſt.* XVII. *Vide &* Julium Celſum *p.* 188.

Ex libro Epiſtolarum ad Piſonem.

Locellum tibi ſignatum remiſi. *Ex* Chariſii *l.* I. *col.* 60.

Ex libro Epiſtolarum ad Antonium.

Ad me miſit Antonius exemplum Cæſaris ad ſe litterarum, in quibus erat, ſe audiſſe Catonem, & L. Metellum, in Italiam

veniſſe, Romæ ut eſſent palam: id ſibi non placere; ne qui motus ex eo fierent; prohiberique omnes Italia, niſi quorum ipſe cauſſam cognoviſſet: deque eo vehementius erat ſcriptum. *Ex* Ciceronis *ad Attic. l.* XI. *Epiſt.* VII.

Ex libro Epiſtolarum ad Servilium.

P. Servilius pater ex litteris quas ſibi a Cæſare miſſas eſſe dicebat, ſignificat valde te ſibi gratum feciſſe, quod de ſua voluntate erga Cæſarem humaniſſime diligentiſſimeque locutus eſſes. *Ex* Ciceronis *lib.* III. *ad Quinctum Fratrem, Epiſt.* I.

Ex Epiſtola ad Regem Dejotarum.

Non dubito, quin tuis (*Cæſarem alloquitur*) litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum (*Dejotarum*) Tarracone huic Bleſamio dediſti, ſe magis etiam erexerit, ab omnique ſollicitudine abſtraxerit: jubes enim eum *bene ſperare & bono eſſe animo*, quod ſcio te non fruſtra ſcribere ſolere. *Apud* Ciceronem *pro Dejotaro c.* XIV.

Epiſtola ad Amantium.

C. Julius Cæſar Amantio S. D.

Veni, vidi, vici. Vale. *Ex* Ponto.

Ex incertis Epiſtolis.

Πομπήϊος ἐκέλευε τοῖς πεζοῖς μήτ᾽ ἐπεκθεῖν ἔτι, μήτ᾽ ἐκτρέχειν ἐκ τῆς φάλαγγος, μήδ᾽ ἀκοντίζειν, ἀλλ᾽ ἐν προβολῇ διαστάντας ἀμύνεσθαι διὰ χειρὸς τοῖς δόρασι τοὺς ἐπιόντας, καὶ τόδε τινὲς αὐτοῦ στρατήγημα ἐπαινοῦσιν, ὡς ἄριστον ἐν περικυκλώσει ὁ δὲ ΚΑΙΣΑΡ ΕΝ ΤΑΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙΣ καταμέμφεται. τάς τε γὰρ πληγὰς ὑπὸ τῆς βολῆς εὐτονωτέρας γίγνεσθαι, ἑστῶτας δ᾽ ἀποψύχεσθαί τε, καὶ τοῖς ἐπιθέουσιν εὐκλήτους δι᾽ ἀτρεμίαν, οἷα σκοπούς, εἶναι. *Ex* Appiani *l.* II. *B. C. p.* 477. *ed. Steph.*

Quam (*Britanniam*) Cæſar, ille auctor veſtri nominis, quum Romanorum primus intraſſet, alium ſe orbem terrarum ſcripſit reperiſſe, tantæ magnitudinis arbitratus, ut non circumfuſa Oceano, ſed complexa ipſum Oceanum videretur. *Ex* Eumenii *Paneg.* IV. *c.* XI, 2.

De C. Julii Cæsaris Epistolis testimonia.

* Epistolæ quoque ejus ad Senatum exstant: quas primus videtur ad paginas & formam memorialis libelli convertisse: cum antea Consules & Duces non nisi transversa charta mitterent scriptas. Exstant & ad Ciceronem, item ad Familiares domesticis de rebus: in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset. Quæ si quis investigare & persequi vellet, quartam elementorum litteram, id est, D pro A, & perinde reliquas commutet. *Ex* Suetonio *in Cæs. c.* LVI.

* Scribere, & legere simul, dictare & audire solitum accepimus; epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut si nihil aliud ageret, septenas. *Ex* Plinii *H. N. l.* VII. *c.* XXV.

Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν, καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν· ὡς δὲ Ὄππιός φησι, καὶ πλείοσιν. Λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν, Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. *Ex* Plutarcho *in Cæsare pag.* 716. *A. ed. Francof.*

Ex Oratione in funere Juliæ.

Quæstor Juliam amitam uxoremque Corneliam defunctas laudavit e more pro rostris, sed in amitæ quidem laudatione, de ejus ac patris sui utraque origine sic refert: *Amitæ meæ Juliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus conjunctum est: nam ab Anco Marcio sunt Marcii Reges, quo nomine fuit mater: a Venere Julii, cujus gentis familia est nostra. Est ergo in genere & sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent; & cærimonia deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges.* *Ex* Suetonii *Cæs. c.* VI.

Τῆς Μαρίου γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθεν, καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου προθέσθαι. *Ex* Plutarcho *in Cæs. p.* 709. C.

Ex Oratione pro Bithynis.

C. Cæsar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio usus est: Vel pro hospitio regis Nicomedis, vel pro horum necessitate, quorum res agitur, refugere hoc munus, M. Vinici, non potui: nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur; neque clientes sine summa infamia deseri possunt: quibus etiam a propinquis nostris opem ferre instituimus. *Ex* A. Gellii *l.* v. c. XIII.

Quid ergo? syngraphæ non sunt, sed res aliena est. *Ex* Julio Rufiniano *de Figuris.*

Ex Oratione pro lege Plautia.

Reperi tamen in oratione C. Cæsaris, qua Plautiam rogationem suasit; *necessitatem* dictam pro *necessitudine*, id est, jure adfinitatis. Verba hæc sunt: *Equidem mihi videor pro nostra necessitate, non labore, non opera, non industria defuisse. Ex* A. Gellii *l.* XIII. *c.* III. *&* Nonio *in voce* Necessitas.

Ex Oratione in Cn. Dolabellam.

Cæsar in Dolabellam Actionis III. *Ibi isti, quorum in ædibus, fanisque posita, & honori erant, & ornatu. Ex* A. Gellii *l.* IV. *c.* XVI.

Nono decimo ætatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno & vicesimo Cæsar Dolabellam, altero & XX Asinius Pollio C. Catonem, non multo ætate antecedens Calvus Vatinium, iis orationibus insecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus. *Ex Auctore Dialogi de Oratoribus c.* XXXIV.

Composita seditione civili, Cornelium Dolabellam, consularem & triumphalem virum, repetundarum postulavit, absolutoque Rhodum secedere statuit. *Ex* Suetonii *Cæs. c.* V.

Divus quoque Julius, quam cœlestis numinis, tam etiam humani ingenii perfectissimum columen, vim facundiæ propriæ expressit, dicendo in accusatione Cn. Dolabellæ, quem reum egit, extorqueri sibi caussam optimam L. Cottæ patrocinio. *Ex* Valerii Maximi *l.* VIII. *c.* IX.

C. Cæsar Cn. Dolabellam accusavit, nec damnavit. *Ex* Pediano *in orat. pro M. Scauro.*

Significat & Cæsarem, item adolescentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus est, quantum oportuit per Hortensium, &c. *Ex* Pediano *in Divin.*

Ἐπανελθὼν δὲ εἰς Ῥώμην, Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, καὶ πολλαὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. Ὁ μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. *Ex* Plutarcho *in Cæsare p.* 708. *E.*

Ex Oratione ad milites.

Fama hostilium copiarum perterritos, non negando minuendove, sed insuper amplificando, ementiendoque confirmabat: itaque cum exspectatio adventus Jubæ terribilis esset, convocatis ad concionem militibus; *Scitote,* inquit, *paucissimis his diebus regem adfuturum cum* X *legionibus, equitum* XXX, *levis armaturæ* C *millibus, elephantis* CCC: *proinde desinant quidam quærere ultra, aut opinari; mihique, qui compertum habeo, credant: aut quidem vetustissima nave inpositos quocumque vento in quascumque terras jubebo avehi.* *Ex* Suetonii *Cæs. c.* LXVI.

Frustro, ait C. Cæsar apud milites de incommodis eorum. *Non frustrabo vos milites.* *Ex* Diomede *l.* 1. col. 395.

Ex Oratione pro Decio Samnite.

Nisi forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Dejotaro rege, ceterosque ejusdem lentitudinis ac teporis libros legit, &c. *Ex Auctore Dial. de Orator. c.* XXI.

Ex Oratione pro Sextilio.

Quo enim nimbo, qua procella verborum, inpium Sextilii caput obrui meretur? quod C. Cæsarem, a quo cum studiose, tum etiam feliciter gravissimi criminis reus defensus fuerat, &c. *Ex* Valerii Maximi *l.* III. *c.* V, 3.

Ex Oratione de conjuratis.

Catonem primum sententiam putat de animadversione dixisse, quam omnes ante dixerant præter Cæsarem: & cum ipsius

Cæſaris tam ſevera fuerit, qui tum Prætorio loco dixerit, &c. *Ex* Ciceronis *ad Attic. l.* XII. *Epiſt.* XXI.

Sed Cæſar, ubi ad eum perventum eſt, rogatus ſententiam a Conſule, hujuſcemodi verba locutus eſt: *Omnes homines*, &c. *Ex* Salluſtii *Bell. Catil. c.* LI.

Ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναςὰς, λόγον διῆλθεν πεφροντισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτως ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπρὸς, ὀ δοκεῖ πάτριον οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ιταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕληται Κικέρων, μέχρι ὂ καταπολεμηθῇ Κατιλίνας, ὕςερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ᾽ ἡσυχίαν περὶ ἑκάςυ τῇ βυλῇ γνῶναι πράξει. Οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπυ φανείσης, καὶ τῦ λόγυ δυνατῶς ἐπ᾽ αὐτῇ ῥηθέντ☉, ὀ μόνον οἱ μετὰ τῦτον ἀνιςάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν πρὸ αὐτῦ τὰς εἰρημένας γνώμας ἀπειπάμενοι, πρὸς τὴν ἐκείνυ κατέςησαν, ἕως ἐπὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτυλον περιῆλθεν. *Ex* Plutarchi *Cæſ. p.* 710. *ſeq.*

Ex Oratione in : : : :

Sic fac exiſtimes: poſt has miſerias, id eſt, poſtquam armis diſceptari cœptum eſt de jure publico, nihil eſſe actum aliud cum dignitate. Nam & ipſe Cæſar accuſata acerbitate Marcelli (ſic enim adpellabat) laudataque honorificentiſſime & æquitate tua & prudentia, repente præter ſpem dixit, *ſe Senatui roganti de Marcello, ne hominis quidem cauſa negaturum.* *Ex* Ciceronis *l.* IV. *ad Fam. Epiſt.* IV.

Ex Oratione in funere Corneliæ.

Quæſtor Juliam amitam, uxoremque Corneliam, defunctas laudavit e more pro roſtris. *Ex* Suetonio *in Cæſ. c.* VI.

Τὸ μὴν ὂν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγυς ἐπιταφίυς διεξιέναι πάτριον ἦν Ῥωμαίοις· νέαις δ᾽ οὐκ ὂν ἐν ἔθει, πρῶτ☉ εἶπεν Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτῦ γυναικὸς ἀποθανύσης. *Ex* Plutarchi *Cæſ. p.* 709.

De C. Julii Cæſaris Orationibus teſtimonia.

Tum Brutus: Orationes quidem ejus mihi vehementer probantur, complures autem legi, &c. *Ex* Cicerone *in Bruto c.* LXXV.

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quædam feruntur: ut *pro Q. Metello*, quam non inmerito Auguſtus exiſtimat magis ab actuariis exceptam, male ſubſequentibus verba dicentis, quam ab ipſo editam: nam in quibuſdam exemplaribus invenio ne inſcriptam quidem *pro Metello*, ſed, *quam ſcripſit Metello*, cum ex perſona Cæſaris ſermo ſit, Metellum, ſeque adverſus communium obtrectatorum criminationes purgantis. Apud milites quoque in Hiſpania idem Auguſtus orationem eſſe vix ipſius putat; quæ tamen duplex fertur, una quaſi priore habita prœlio; altera poſteriore, quò Aſinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuiſſe eum dicit, ſubita hoſtium incurſione. *Ex* Suetonio *c.* LV.

Ex libris in Catonem.

Reliquit & de Analogia duos libros, & Anticatones totidem. Suetonius *in Cæſ. c.* LVI.

Cæſar bello civili, cognita Catonis morte, (cujus virtutem dialogo illo, qui inſcribitur Cato, Cicero etiam laudavit) libros duos famoſiſſimos in vitam Catonis edidit, quos *Anticatones* inſcripſit. Vetus Scholiaſtes ad *Juvenalis* Satir. VI, 337.

Ex l. I.

Cæſar in Anticatone priore: *Uno enim excepto, quem aliuſmodi, atque omnis natura finxit, ſuos quiſque habet charos. Priſcianus l.* VI. *col.* 694, *ac* 717 *.& l.* VII. *col.* 740. *& l.* XIII. *col.* 960.

Incerta ex iiſdem.

Erunt officia antelucana, in quæ incidere inpune ne Catoni quidem licuit; quem tamen C. Cæſar ita reprehendit, ut laudet: deſcribit enim eos, quibus obvius fuerit, cum caput ebrii retexiſſent, erubuiſſe: deinde adjicit; *Putares non ab illis Catonem, ſed illos a Catone deprehenſos.* Potuitne plus auctoritatis tribui Catoni, quam ſi ebrius tam venerabilis erat? Noſtræ tamen cœnæ ut adparatus & inpendii, ſic temporis modus conſtet. Neque enim ii ſumus, quos vituperare ne inimici quidem poſſunt, niſi ut ſimul laudent. *Ex* Plinii *l.* III. *Epiſt.* XII.

C. etiam Cæſar, gravis auctor linguæ Latinæ, in Anticatone: *Unius*, inquit, *arrogantiæ ſuperbiæque, dominatuque. Ex* A. Gellii *l.* IV. *c.* XVI.

De C. Julii Cæſaris in Catonem ſcriptis teſtimonia.

Qualis futura ſit Cæſaris vituperatio contra laudationem meam, perſpexi ex eo libro, quem Hirtius ad me miſit, in quo colligit vitia Catonis, ſed cum maximis laudibus meis: itaque miſi librum ad Muſcam, ut tuis librariis daret: volo enim eum divulgari. *Ex* Ciceronis *l.* XII. *ad Attic. Epiſt.* XL.

Hirtii epiſtolam ſi legeris, quæ mihi quaſi προόπλασμα videtur ejus vituperationis, quam Cæſar ſcripſit de Catone. *Ex l.* XII. *ad Attic. Epiſt.* XLI.

Cum mihi Balbus nuper in Lanuvino dixiſſet, ſe & Oppium ſcripſiſſe ad Cæſarem, me legiſſe libros contra Catonem, & vehementer probaſſe. *Ex* Ciceronis *ad Attic. l.* XIII. *Epiſt.* L.

Quibus omnibus generibus uſus eſt nimis inpudenter Cæſar contra Catonem meum. *Ex* Ciceronis *Topic. c.* XXV.

M. Ciceronis libro, quo Catonem cœlo æquavit, quid aliud Dictator Cæſar, quam reſcripta oratione, velut apud Judices reſpondit? *Ex* Taciti *l.* IV. *Annal. c.* XXXIV.

Hiſque uſum C. Cæſarem in vituperando Catone notaverit Cicero. *Ex* Quinctiliani *l.* III. *Inſtit. Orat. c.* VII.

Ut Catonem Tullius laudans: & duobus voluminibus Cæſar accuſans. *Ex* Martiniani Capellæ *l.* V. *p.* 152.

Atque utinam ritus veteres, & publica ſaltem
His intacta malis agerentur ſacra, ſed omnes
Noverunt Mauri, atque Indi: quæ pſaltria penem
Majorem, quam ſint duo Cæſaris Anticatones:
Illuc, &c. *Ex* Juvenalis *Sat* VI, 334.

Πυθόμενος δὲ ὡς ἑαυτὸν διηργάσατο, δῆλος μὲν ἦν δηχθεὶς, ἐφ' ᾧ δὲ, ἄδηλον· εἶπε δ' οὖ· ὦ Κάτων, φθονῶ σοι τοῦ θανάτου, καὶ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας. Ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τεθνεῶτα λόγος, οὐ δοκεῖ πρᾴως ἔχοντος, οὐδὲ εὐδιαλλάκτως σημεῖον

εἶναι· πῶς γὰρ ἂν ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναίσθητον ἐγχέας ὀργὴν τοσαύτην; Paullo post: Τεκμαίρονται καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. Ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα· καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς, ὡς εἰκὸς, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν. Τοῦτο ἠνία Καίσαρα, κατηγορίαν αὐτοῦ νομίζοντα, τὴν τοῦ τεθνεῶτος δι' αὐτὸν ἔπαινον· ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών· τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται, καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἑκάτερος διὰ Καίσαρα καὶ Κάτωνα πολλές. *Ex* Plutarcho *in Cæs. p.* 733.

Αὐτὸς δ' οὖν ὕστερον ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ, παραιτεῖται, μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς, καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος. *Ex* Plutarcho *in Cæs. p.* 708.

Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον Κάτωνος, ἀντιγράφων, τόντε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον, ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ Θηραμένους ἐπαινεῖν. Ὁ μὲν οὖν Κικέρωνος λόγος Κάτων, ὁ δὲ Καίσαρος, Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται. *Ex* Plutarcho *in Cicer. p.* 880.

Κικέρωνος δὲ ποιήσαντος ἐγκώμιον εἰς αὐτὸν (Κάτωνα) καὶ ἐπιγράψαντος ΚΑΤΩΝ, ἀντέγραψε κατηγορίαν ὁ Καῖσαρ, καὶ ἐπέγραψεν ΑΝΤΙΚΑΤΩΝ. *Ex* Appiani *l.* II. *B. C. p.* 490.

Οὕτω γὰρ ἀνατεθαυμάκει, ὥστε, τοῦ Κικέρωνος ἐγκώμιον μετὰ ταῦτα αὐτοῦ (Κάτωνος) γράψαντος, ἀγανακτῆσαι μὲν μηδὲν, καίπερ καὶ ἐκείνου οἱ προσπολεμήσαντος, βιβλίον δέ τι γράψαι, ὃ καὶ ΑΝΤΙΚΑΤΩΝ ἐκάλεσεν. *Ex* Dionis Cassii *l.* XLIII. *p.* 219. *ed. Hanov.*

Ex libris de Analogia ad M. T. Ciceronem.

Reliquit & de Analogia duos libros, &c. *Ex* Suetonio *in Cæsare c.* LVI.

C. Cæsar de Analogia libros edidit, sciens sine ea, neque ad philosophiam, in qua peritissimus erat, neque ad eloquentiam, in qua potentissimus, posse quempiam pervenire. *Ex* Joannis Sarisberiensis *Metalog. l.* I. *c.* XXI. *p.* 777.

Ex lib. I.

Quin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum (inquit, in me intuens) de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit, primoque in libro dixerit verborum delectum originem esse eloquentiæ: tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit, quam se dicere, laudem singularem: (nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset adfatus; *Ac, si cogitata præclare eloqui possent, nonnulli studio, & usu laboraverunt, cujus te pæne principem copiæ, atque inventorem, bene de nomine ac dignitate Populi Romani meritum esse existimare debemus*) hunc facilem, & quotidianum novisse sermonem, nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus, amice hercule, inquit, & magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inventorem copiæ dixerit, quæ erat magna laus, sed etiam bene meritum de Populi Romani nomine & dignitate. *Ex* Cicerone *in Bruto c.* LXXII.

C. Cæsar ille perpetuus Dictator, Cn. Pompeji socer, a quo familia & adpellatio Cæsarum deinceps propagata est: vir ingenii præcellentis, sermonis præter alios suæ ætatis castissimi, in libris, quos ad M. Ciceronem de Analogia scripsit, *harenas* vitiose dici existimabat, quod *harena* numquam multitudinis numero adpellanda sit, sicuti neque *Cælum*, neque Triticum; contra autem *Quadrigas*, etiamsi currus unus equorum quatuor junctorum unum sit, plurativo semper numero dicendas putat, sicut *Arma*, & *Mœnia*, & *Comitia*, & *Inimicitias*, &c. *Paullo post*: Tunc prolato libro de Analogia primo verba hæc ex eo pauca memoriæ mandavi; nam quum prædixisset, neque *Cælum, Triticumve*, neque *Harenam* multitudinis significationem pati: *Num tu*, inquit, *harum rerum natura accidere arbitraris, quod unam Terram, & plures Terras, & Urbem, & Urbes, & Imperium, & Imperia dicamus, neque* Quadrigas *in unam nominis figuram redigere, neque* Harenam *in multitudinis adpellationem convertere possimus? Ex* A. Gellii *l.* XIX. *c.* VIII.

Atque id quod a C. Cæſare excellentis ingenii ac prudentiæ viro in primo de Analogia libro ſcriptum eſt, habe ſemper in memoria atque in pectore, *ut tanquam ſcopulum, ſic fugias inauditum atque inſolens verbum.* *Ex* A. Gellii *l,* I. *c.* x. *&* *Macrobii l.* I. *Saturnal. c.* v.

Ex lib. II.

Cæſar in libro de Analogia ſecundo, *hujus die* & *hujus ſpecie* dicendum putat. *Ex* A. Gellii *l.* IX. *c.* XIV.

Cæſar de Analogia *panium* dixit, ſed Verrius *Panum* ſine *i.* *Ex* Chariſii *lib.* I. *col.* 69.

Cæſar de Analogia ſecundo, *Fagos, Populos, Ulmos.* *Ex* Chariſii *l.* I *col.* 104.

Lacer an Laceris, *&c.* Cæſar de Analogia ſecundo, nec non Valgius de Rebus per epiſtolam quæſitis. *Ex* Chariſii *l.* I. *col.* 109.

Cæſar de Analogia ſecundo, *Turbonem* non *Turbinem* etiam in tempeſtate dici debere ait, ut *Cato Catonis*, non ut *homo hominis.* *Ex* Chariſii *l.* I. *col.* 117.

Is homo, *Idem* compoſitum facit, niſi quia Cæſar libro ſecundo (*de Analogia videlicet*) ſingulariter *Idem*, pluraliter *Iidem* dicendum adfirmat; ſed conſuetudo hoc non ſervat. *Ex* Chariſii *l.* I.

Ex iiſdem, non diſtincto libro.

C. Cæſar gravis auctor linguæ Latinæ in libris Analogicis omnia iſtiuſmodi (*puta Senatu, Victu, Aſpectu, &c.*) ſine *i* littera dicenda cenſet. *Ex* A. Gellii *l.* IV. *c.* XVI.

Hic & hæc Samnis, hujus Samnitis. Sic Cæſar de Analogia. *Ex* Priſciani *l.* VI. *col.* 707.

Partum. Cæſar de Analogicis, *harum partum.* *Ex* Chariſii *l.* I. *col.* 114.

Ex iiſdem, uti veroſimile eſt, non adſcripto tamen ubi laudantur libro.

Mihi autem placet Latinam rationem ſequi, quouſque patitur decor; neque enim jam *Calypſonem* dixerim, ut *Junonem*:

quamquàm secutus antiquos C. Cæsar utitur hac ratione declinandi. Quinctilianus *l.* v. *c.* v.

M. Tullius & C. Cæsar *mordeo memordi*; *pungo pepugi*; *spondeo spepondi* dixerunt. A. Gellii *l.* VII. *c.* IX.

C. Cæsar ait *L* littera nominativo singulari neutro finita nomina, eamdem definitionem capere, quam capiant *E* littera terminata. *Huic animali, & ab hoc animali, huic puteali, & ab hoc puteali.* Charisius *l.* I. *col.* 95.

Aplustre. Omnium nominum, quæ sunt neutri generis & in *E* terminantur, ait Plinius, Cæsarem scisse eosdem esse ablativos, quales sunt dativi singulares. Charisius *l.* I. *col.* 98.

AR litteris nomina neutralia terminata, ait Cæsar, quod dativo & ablativo pari jure funguntur, ut idem Plinius scribit. Charisius *l.* I. *col.* 98.

Jubar. Plinius ait inter cætera etiam istud Cæsarem dedisse præceptum, quod neutra nomina, *AR* nominativo clausa, per I dativum ablativumque singulares ostendant; *Jubar* tamen & *Far* ab hac regula dissidere: nam *huic jubari* dicimus, *ab hoc jubare*; & *huic farri, ab hoc farre.* Charisius *l.* I. *col.* 108.

Ac ne illa ratio recepta est, quam Cæsar ponit in femininis, ut puppim, vestim, pelvim: hoc enim modo & ab hoc cani, & ab hoc cane. Charisius *l.* I.

Tribus *III* junctis qualis posset syllaba pronunciari? nam postremum *I* pro vocali est accipiendum, quod Cæsari artis Grammaticæ doctissimo placitum fuisse, a Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur. Priscianus *l.* I. *col.* 545.

V, loco consonantis posita, eamdem prorsus in omnibus vim habuit apud Latinos, quam apud Æoles digamma *F*; pro quo Cæsar hanc figuram Ϝ scribere voluit. Quod quamvis illi recte visum est, tamen consuetudo antiqua superavit. Priscianus *l.* I. *col.* 545.

Hæc pollis pollinis, sic Charisius. Probus autem & Cæsar, *hoc pollen pollinis* declinaverunt. Priscianus *l.* VI. *col.* 708.

Præterea Cæsar declinat, *pubis puberis:* quidam, ut Probus, *pubes puberis:* quidam, *puber puberis*. Priscianus *l.* VI. *col.* 707.

Quamvis Cæsar non incongrue protulit *ens* a verbo *sum, es, est*. Priscianus *lib.* XVIII.

Hoc lutum atque *acemllum* singulariter exire memento, licet Memmius, *ista macella* dicat, & Cæsar, *luta*. *Ex* Velio Longo *de Orthogr. col.* 2244.

Lacrumæ an *Lacrimæ*, *Maxumus* an *Maximus*, & si quæ similia sunt, scribi debeant, quæsitum est. Terentius Varro tradidit Cæsarem per *I* ejusmodi verba solitum esse enunciare & scribere: inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam. Sed ego in antiquorum, *&c.* Cassiodorus *ex* Annæo Cornuto *de Orthographia col.* 2284. *Vide &* Quinctilianum *Inst. Orat. l.* I. *cap.* VII.

Varie etiam scriptitatum est, *Mancupium, Aucupium, Manubiæ*, siquidem C. Cæsar per *I* scripsit, ut adparet ex titulis ipsius. *Ex* Velio *de Orthographia col.* 2228.

An ideo minor est M. Tullius Orator, quod idem artis hujus (*Grammaticæ*) diligentissimus fuit, & in filio, ut in epistolis adparet, recte loquendi usquequaque asper quoque exactor? Aut vim C. Cæsaris fregerunt editi de Analogia libri? Quinctilianus *l.* I. *c.* VII.

Apophthegmata.

Sed tamen ipse Cæsar habet peracre judicium, &, ut Servius frater tuus, quem litteratissimum fuisse judico, facile diceret, *hic versus Plauti non est, hic est*, quod tritas haberet aures notandis generibus Poetarum, & consuetudine legendi: sic audio Cæsarem, quum volumina jam confecerit Ἀποφθεγμάτων, si quid adferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, rejicere solere: quod eo nunc magis facit, quia vivunt mecum fere quotidie illius familiares. Incidunt autem in sermone vario multa, quæ

fortasse illis, quum dixi, nec inlitterata, nec insulsa esse videantur. Hæc ad illum cum reliquis actis perferuntur. Ita enim ipse mandavit. Sic fit, ut, si quid præterea de me audiat, non audiendum putet. Cicero *l.* IX. *ad Famil. Epist.* XVI.

Dicta Collectanea.

Feruntur & a puero & ab adolescentulo quædam scripta, &c. item *Dicta collectanea.* Quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. Suetonius *in Cæsare, c.* LVI.

Ephemerides.

C. Julius Cæsar quum dimicaret in Gallia, & ab hoste raptus, equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus, qui eum nosset; & insultans ait *Cecos, Cæsar,* quod Gallorum lingua, *Dimitte,* significat: & ita factum est, ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem. Servius *in l.* XI. *Æn. vs.* 743.

Libri Auspiciorum.

Contra Julius Cæsar XVI Auspiciorum libro negat nundinis concionem advocari posse, id est, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. Macrobius *l.* I. *Saturnal. c.* XVI.

Auguralia.

Cæsar in auguralibus: *Si sincera pecus erat.* Priscianus *l.* VI. *col.* 719.

De Divinatione.

Genus eloquentiæ duntaxat adolescens adhuc Strabonis Cæsaris secutus videtur: cujus etiam ex Oratione, quæ inscribitur *Pro Sardis,* ad verbum nonnulla transtulit in Divinationem suam. Suetonius *in Cæsare c.* LV.

Astronomica.

Julius Cæsar ut Siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis disciplinis hausit, ita hoc quoque ex

eadem institutione mutuatus est, ut ad Solis cursum finiendi anni tempus extenderet. Macrobius *l.* I. *Saturnal. c.* XVI.

Tres autem fuere sectæ, Chaldæa, Ægyptia, Græca: his addidit apud nos quartam Cæsar Dictator, annos ad Solis cursum redigens singulos, Sosigene perito scientiæ ejus adhibito. *Ex* Plinii *l.* XVIII. *c.* XXV.

A Bruma in Favonium Cæsari nobilia sidera significant, III Kal. Januarii matutino Canis occidens. *Paullo post:* Pridie Nonas Januarii Cæsari Delphinus matutino exoritur, & postero die Fidicula, quo Ægypto Sagitta vesperi occidit. *Paullo post:* A Favonio in æquinoctium vernum Cæsari significat XVII Kal. Martii triduum varie: & VIII Kal. Hirundinis visu, & postero die Arcturi exortu vespertino. Item III Nonas Martii Cæsar Cancri exortu id fieri observavit. *Paullo post:* Cæsar & Idus Martias ferales sibi annotavit Scorpionis occasu. *Paullo post:* III Nonas Aprilis in Attica Vergiliæ vesperi occultantur. Eædem postridie in Bœotia: Cæsari autem & Chaldæis, Nonis. *Paullo post:* Cæsari VI Idus significatur imber Libræ occasu: XIV Kal. Maji Ægypto Suculæ occidunt vesperi, sidus vehemens, & terræ marique turbidum, XVI Atticæ, XV Cæsari, continuoque triduo significat. *Paullo post:* VI Nonas Maji Cæsari Suculæ matutino exoriuntur, & VIII Idus Capella pluvialis. Plinius *l.* XVIII. *c.* XXVI.

A Vergiliarum exortu significant Cæsari postridie Arcturi occasus matutini. *Paullo post:* XI Kal. Cæsari Orionis gladius occidere incipit: III Non. Junii Cæsari, &, Assyriæ Aquila vesperi oritur, &c. XI Kal. ejusdem Orionis gladius Cæsari occidere incipit. *Ex* Plinii *l.* XVIII. *c.* XXVII.

A solstitio ad Fidiculæ occasum VI Kal. Junii Cæsari Orion exoritur. *Paullo post:* XVIII Kal. Augusti, Ægypto Aquila occidit matutino, Etesiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Cæsar X Kal. sentire Italiam existimavit. *Paullo post:* Aquila

Atticæ matutino occidit: III Kal. regia in pectore Leonis ſtella matutino Cæſari inmergitur. *Ex* Plinii *l.* XVIII. *c.* XXVIII.

De Sideribus.

etiam aliquid poeticum edidit.

Sed nec aliquis pæne Latinorum de hac arte inſtitutionis libros ſcripſit, niſi paucos verſus Julius Cæſar, & ipſos tamen de alieno opere mutuatus. Jul. Firmicus *Matheſ. l.* II. *initio.*

Exſecutus eſt etiam horum Siderum numerum Græce Aratus, Poeta diſertiſſimus; Latine vero Cæſar, & decus eloquentiæ Tullius. Sed hi tantum nomina ipſorum & ortus, non autem apoteleſmatum auctoritatem ediderunt: ita ut mihi videantur non aliqua Aſtrologiæ ſcientia, ſed Poetica potius elati licentia, docilis ſermonis ſtudia protuliſſe. Jul. Firmicus *Matheſ. l.* VIII. *c.* V.

Poemata.

Reliquit & de Analogia libros duos, & Anticatones totidem, ac præterea Poema, quod inſcribitur Iter. Quorum librorum primos, in tranſitu Alpium, quum ex citeriore Gallia, conventibus peractis, ad exercitum rediret; ſequentes, ſub tempus Mundenſis prœlii fecit: noviſſimum, dum ab Urbe in Hiſpaniam ulteriorem IV & XX die pervenit. Suetonius *in Cæſare c.* LVI.

Feruntur & a puero & ab adoleſcentulo quædam ſcripta: ut *Laudes Herculis*, tragœdia *Oedipus*, &c. quos omnes libellos vetuit Auguſtus publicari. Suetonius *in Cæſare c.* LVI.

Olus quoque ſilveſtre eſt trium foliorum, D. Julii carminibus præcipue jociſque militaribus celebratum: alternis quippe verſibus exprobravere lapſana ſe vixiſſe apud Dyrrhachium, præmiorum parſimoniam cavillantes. Eſt autem id cyma ſilveſtris. Plinius *l.* XIX. *c.* VIII.

Donatus, ſeu potius Suetonius in vita Terentii hos ſub C. Julii Cæſaris nomine verſus producit.

Tu quoque, tu in ſummis, ô dimidiate Menander,
Poneris, & merito, puri ſermonis amator;

Lenibus atque utinam ſcriptis adjuncta foret vis
Comica, ut æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, neque in hac deſpectus parte jaceres.
Unum hoc maceror, & doleo tibi deeſſe, Terenti.

Sequens etiam Epigramma C. Julio Cæſari quidam inſcribunt, alii Germanico.

Thrax puer adſtricto glacie dum ludit in Hebro,
  Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumque imæ partes rapido traherentur ab amne,
  Abſcidit tenerum lubrica teſta caput.
Orba quod inventum mater dum conderet urna,
  Hoc peperi flammis, cætera dixit aquis.

Illud vero diſtichon,

FELTRIA. PERPETUO. NIVIUM. DAMNATA. RIGORE.
TERRA. MIHI. POSTHAC. NON. HABITANDA. VALE.

falſo Cæſari inſcriptum eſt, etſi quidam in membrana, alii in ſaxo exſtare dicant. Ajunt quoque Cæſaris Decretum Viterbii in Hetruria inventum; hoc exemplo:

C. JULIUS. CÆSAR. M. TULLIUM. CICERONEM. OB EGREGIAS. EJUS. VIRTUTES. SINGULARES. ANIMI. DOTES. PER. TOTUM. ORBEM. NOSTRIS. ARMIS. VIRTUTEQUE. PERDOMITUM. SALVUM. ET. INCOLUMEM. ESSE. JUBEMUS. C. JABOLENUS.

Incerta.

Unguenta dicuntur à locis, ut Telinum, cujus Julius Cæſar meminit dicens: Corpuſque ſuavi Telino unguimur. Hoc conficiebatur in Inſula Telo, quæ eſt una ex Cycladibus, &c. Iſidorus *l.* IV. *Origin. c.* XII.

Apud Cæſarem & Catulum & Calvum lectum eſt: *quum jam fulva cinis fueris.* Nonius *in voce* Cinis *p.* 224.

Salve primus omnium parens Patriæ adpellate, primus in toga triumphum linguæque lauream merite, & facundiæ, Latinarumque litterarum parens: atque (ut Dictator Cæsar hostis quondam tuus de te scripsit) omnium triumphorum lauream adepte majorem, quanto plus est, ingenii Romani terminos in tantum promovisse, quam imperii. Plinius *l.* VII. *c.* XXX. *in fine*; *ubi de Cicerone.*

Cicero Caussarum XIII: *Re vendita iterum empta*; unde manifestum fit *venita* non dici, sed aut *venundata*, aut *vendita*, ut Cicero. C. Cæsar: *Possessiones redimi, eas postea pluris venditas.* Diomedes *l.* I. *col.* 366.

Essеda vehiculi vel currus genus, quo soliti sunt pugnare Galli. Cæsar testis est libro ad Ciceronem III. *Multa milia equitum atque essedariorum habet.* Hinc & gladiatores essedarii dicuntur, qui curru certant. Junius Philargyrius *in* Virgilii Georg. III. *vs.* 204.

Augustus quoque in epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendat, quod is *Calidum* dicere quam *Caldum* malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, &, ut ipse Græco verbo significavit, περίεργον. Quinctilianus *l.* I. *c.* VI. *p.* 41.

Castulonenses, qui Cæsari *venales* adpellantur. Plinius *Hist. Nat. l.* III. *c.* III.

C. Julii Cæsaris dicta.

Tu, quæso, quidquid novi (multa autem exspecto) scribere ne pigrere: in his, de Sexto, satisne certum: maxime autem de Bruto nostro: de quo quidem ille, ad quem diverti, Cæsarem solitum dicere: *Magni refert, hic quid velit; sed quidquid volt, valde volt.* Idque eum animadvertisse, quum pro Dejotaro Niceæ dixerit, valde vehementer eum visum, & libere dicere. Cicero *l.* XIV. *ad Atticum Epist.* I.

Proxime quum Sestii rogatu apud eum fuissem, exspectaremque sedens, quoad vocarer; dixisse eum: *Ego dubitem, quin*

summo in odio sim, quum M. Cicero sedeat, nec suo commodo me convenire possit. Atqui, si quisquam est facilis, hic est: tamen non dubito, quin me male oderit. Cicero *l.* XIV. *ad Attic. Epist.* I.

Ajebat Cæsarem secum, quo tempore Sestii rogatu veni ad eum, quum exspectarem sedens dixisse: *Ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum, facilem hominem, putem mibi esse amicum, quum tam diu sedens meum commodum exspectet?* Cicero *l.* XIV. *ad Attic. Epist.* 11.

Quo gaudio elatus, non temperavit, quin paucos post dies frequenti curia jactaret, invitis & gementibus adversariis adeptum se quæ concupisset: proinde ex eo insultaturum omnium capitibus: ac negante quodam per contumeliam, *Facile hoc ulli feminæ fore*; responderit quasi adludens: *In Assyria quoque regnasse Semiramin; magnamque Asiæ partem Amazonas tenuisse quondam.* Suetonius *in Cæsare c.* XXII.

Pharsalica acie cæsos profligatosque adversarios prospicientem, hæc eum ad verbum dixisse refert Asinius Pollio: *Hoc voluerunt: tantis rebus gestis C. Cæsar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petiissem.* Suetonius *in Cæsare c.* XXX. *Vide &* Plutarchum *in Cæs. p.* 730. *A.*

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui provinciæ ejus finis erat, paullulum constitit, ac reputans quantum moliretur, conversus ad proximos, *Etiam nunc*, inquit, *regredi possumus: quod si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt.* Suetonius *in Cæsare c.* XXXI.

Cunctanti ostentum tale factum est. Quidam eximia magnitudine & forma, *&c.* Tunc Cæsar, *Eatur*, inquit, *quo deorum ostenta, & inimicorum iniquitas vocat. Jacta alea est*, inquit. Suetonius *in Cæsare c.* XXXII.

Romam iter convertit; adpellatisque de Rep. Patribus, validissimas Pompeji copias, quæ sub tribus legatis M. Petrejo, & L. Afranio, & M. Varrone in Hispania erant, invasit: professus

ante inter ſuos, *Ire ſe ad exercitum ſine duce, & inde reverſurum ad ducem ſine exercitu.* Suetonius *in Cæſare c.* XXXIV.

Prolapſus in egreſſu navis, verſo ad melius omine, *Teneo te,* inquit, *Africa.* Suetonius *in Cæſare c.* LIX.

Quum exſpectatio adventus Jubæ terribilis eſſet, convocatis ad concionem militibus, *Scitote,* inquit, *pauciſſimis his diebus Regem adfuturum cum* X *legionibus, equitum* XXX, *levis armaturæ* C *milibus, elephantis* CCC. *Proinde deſinant quidam quærere ultra, aut opinari; mihique, qui compertum habeo, credant: aut quidem vetuſtiſſima nave inpoſitos, quocumque vento in quaſcumque terras jubebo avehi.* Suetonius *in Cæſare c.* LXVI.

Jactare ſolitus, *Milites ſuos etiam unguentatos bene pugnare poſſe*: nec *Milites* eos pro concione, ſed blandiori nomine *Commilitones* adpellabat. Suetonius *in Cæſare c.* LXVII.

Quoſdam infimi generis ad ampliſſimos honores provexit. Quum ob id culparetur, profeſſus eſt palam, *ſi graſſatorum & ſicariorum ope in tuenda ſua dignitate uſus eſſet, talibus quoque ſe parem gratiam relaturum.* Suetonius *in Cæſare c.* LXXII.

Interrogatus cur repudiaſſet uxorem, *Quoniam,* inquit, *meos tam ſuſpicione, quam crimine judico carere oportere.* Suetonius *in Cæſare c.* LXXIV.

Acie Pharſalica proclamavit, *Ut civibus parceretur.* Suetonius *in Cæſare c.* LXXV. *Vide* & Florum *l.* IV. *c.* II, 50.

Nec minoris inpotentiæ voces propalam edebat, ut T. Ampius ſcribit: *Nihil eſſe Rempublicam, adpellationem modo, ſine corpore, ac ſpecie. Sullam neſciſſe litteras, qui Dictaturam depoſuerit. Debere homines conſideratius jam loqui ſecum, ac pro legibus habere quæ dicat.* Suetonius *in Cæſare c.* LXXVII.

Eoque arrogantiæ progreſſus eſt, ut Haruſpice triſtia, & ſine corde exta ſacro quodam nunciante, *Futura* diceret *lætiora, quum vellet*: *nec pro oſtento ducendum, ſi pecudi cor defuiſſet.* Suetonius *in Cæſare c.* LXXVII.

Triumphanti & ſubſellia Tribunitia prætervehenti ſibi unum e collegio Pontium Aquilam non adſurrexiſſe, adeo indignatus, ut proclamaverit: *Repete ergo a me Aquila Rempublicam Tribunus:* nec deſtiterit per continuos dies quidquam cuiquam, niſi ſub exceptione polliceri, *Si tamen per Pontium Aquilam licuerit.* Suetonius *in Cæſare c.* LXXVIII.

Plebi Regem ſe ſalutanti, *Cæſarem ſe, non Regem eſſe* reſpondit. Suetonius *in Cæſare c.* LXXIX.

De quo genere optime C. Cæſarem prætextatum adhuc accepimus dixiſſe, *Si cantas, male cantas: ſi legis, cantas.* Quinctilianus *l.* I. *c.* VIII. *Habet &* Joan. Sariſberienſis *Metal. l.* I. *c.* XXI. *p.* 777.

Elevandi ratio eſt duplex, ut aut veniam quis, aut jactantiam minuat: quemadmodum C. Cæſar Pomponio oſtendenti vulnus ore exceptum in ſeditione Sulpiciana, quod ipſe ſe paſſum pro Cæſare pugnantem gloriabatur, *Numquam fugiens reſpexeris,* inquit: aut crimen objectum, ut Cicero, &c. Quinctilianus *l.* VI. *c.* III.

Eſt & illa ex ironia fictio, qua uſus eſt C. Cæſar. Nam quum teſtis diceret, a reo femina ſua ferro petita, & eſſet facilis reprehenſio, cur illam potiſſimum partem corporis vulnerare voluiſſet: *quid enim faceret,* inquit, *quum tu galeam & loricam haberes?* Quinctilianus *l.* VI. *c.* III.

Sic fac exiſtimes, poſt has miſerias, id eſt, poſtquam armis diſceptari cœptum eſt de jure publico, nihil eſſe actum aliud cum dignitate. Nam & ipſe Cæſar accuſata acerbitate Marcelli (ſic enim adpellat) laudataque honorificentiſſime & æquitate tua, & prudentia, repente præter ſpem dixit, *ſe Senatui roganti de Marcello, ne * hominis quidem cauſa negaturum. Cicero l.* 4. *Epiſt. ad Famil. Epiſt.* 4. *ad Ser. Sulpicium.*

Demetrio Megæ Dolabella rogatu meo civitatem a Cæſare impetravit: qua in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Quumque propter quoſdam ſordidos homines, qui

Cæsaris beneficia vendebant, tabulam, in qua nomina civitate donatorum incisa essent, revelli jussisset, eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit, *Nihil esse, quod de Mega vereretur; beneficium suum in eo manere.* Cicero *l.* XIII. *ad Famil. Epist.* XXXVI. *ad Acilium.*

C. Cæsar cum forte conscendens navem lapsus esset, *Teneo te, terra mater*, inquit; qua interpretatione effecit, ut repetiturus illas, a quibus proficiscebatur, terras videretur. *Ex* Frontini *Strateg. l.* I. *c.* XII, 2.

Cæsar dicebat, *idem esse sibi consilium adversus hostem, quod plerisque medicis contra vitia corporum, fame potius quam ferro superandi.* *Ex* Frontini *Strat. l.* IV. *c.* VII, 1.

Nosseque, ut Cæsar dictator ajebat, *miserum esse instrumentum senectuti recordationem crudelitatis.* *Ex* Ammian. Marcell. *l.* XXIX. *c.* 2.

Τῆς δ' ἡμέρας ἐνςάσης (qua pontifex maximus erat eligendus) καὶ τῆς μητρὸς (Καίσαρ☉) ἐπὶ τὰς θύρας αὐτὸν οὐκ ἀδακρυτὶ προπεμπούσης, ἀσπασάμεν☉ αὐτὴν, Ὦ μῆτερ, εἶπεν, τήμερον ἢ ἀρχιερέα τὸν υἱὸν, ἢ φυγάδα ὄψει. Plutarchus *in Cæs.* *p.* 710.

Τὸν δὲ Καίσαρα σπουδάσαντα πρὸς αὐτοὺς εἰπεῖν, Ἐγὼ μὲν ἐβουλόμην παρὰ τούτοις εἶναι μᾶλλον πρῶτ☉, ἢ παρὰ Ῥωμαίοις δεύτερ☉. *Ex* Plutarcho *in Cæs. p.* 712.

Οὐ δοκεῖ ἡμῖν ἄξιον εἶναι λύπης, εἰ τηλικοῦτ☉ μὲν ὢν Ἀλέξανδρ☉, ἤδη τοσούτων ἐβασίλευεν, ἐμοὶ δὲ λαμπρὸν οὐδὲν πέπρακται. Plutarchus *in Cæs.* 713.

Ἤρκει γὰρ (ἔφη Καῖσαρ) τὸ μὴ χρῆσθαι τοῖς ἀπαρέσκουσιν, ὁ δὲ τὴν τοιαύτην ἀγροικίαν ἐξελέγχων, αὐτός ἐςιν ἄγροικ☉. Plutarchus *in Cæs. p.* 716.

Οὐκ, ἔφη, τὸν αὐτὸν ὅπλων καὶ νόμων καιρὸν εἶναι· σὺ δὲ εἰ τοῖς πραττομένοις δυσκολαίνεις, νῦν μὲν ἐκποδὼν ἄπιθι· παῤῥησίας γὰρ οὐ δεῖται πόλεμ☉· ὅταν δὲ καταθῶμαι τὰ ὅπλα, συμβάσεων, τότε παριὼν δημαγωγήσεις &c. *Ex* Plutarcho *in Cæs. p.* 725.

Ἴθι, γενναῖε, τόλμα καὶ δέδιθι μηδέν· Καίσαρα φέρεις, καὶ τὴν Καίσαρος τύχην συμπλέουσαν. Plutarchus *in Cæsare p.* 726. *Vide &* Appianum *l.* 11. *B. C. p.* 463.

Σήμερον ἂν ἡ νίκη παρὰ τοῖς πολεμίοις ἦν, εἰ τὸν νικῶντα εἶχον. Plutarchus *in Cæs. p.* 727. *&* Appianus *l.* 11. *B. C. p.* 467.

Ὦ Κάτων, φθονῶ σοι τοῦ θανάτου· καὶ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας. Plutarchus *in Cæs. p.* 733. *&* Appianus *l.* 11. *B. C. p.* 490.

Λέγεται ὁ Καῖσαρ εἰπεῖν, ὡς δικαιότερα λέγοι μὲν Κάσσιος, αὐτὸς μέντοι Βροῦτον οὐκ ἂν παρέλθοι. Plutarchus *in Cæs. p.* 737. *&* Appianus *l.* 11. *B. C. p.* 498.

Ἀναμένει τοῦτο τὸ δέρμα Βροῦτον. *Ex* Plutarcho *in Cæs. p.* 737.

Τί φαίνεται βουλόμενος ὑμῖν Κάσσιος; ἐμοὶ μὲν γὰρ οὐ λίαν ἀρέσκει, λίαν ὠχρὸς ὤν. Et paullo post. Οὐ πάνυ τούτους δέδοικα τοὺς παχεῖς καὶ κομήτας, μᾶλλον δὲ τοὺς ὠχροὺς καὶ λεπτοὺς, Κάσσιον λέγων καὶ Βροῦτον. *Ex* Plutarchi *Cæs. p.* 737.

Αἱ μὲν δὴ Μάρτιαι Εἰδοὶ πάρεισιν· ὁ δὲ ἡσυχῇ πρὸς αὐτὸν εἴποι, Ναὶ πάρεισιν, ἀλλ' οὐ παρεληλύθασιν. Plutarchus *in Cæs. p.* 737.

Ἐμπεσόντος λόγου, ποῖος ἄρα τῶν θανάτων ἄριστος; ἅπαντας φθάσας ἐξεβόησεν, Ὁ ἀπροσδόκητος. *Ex* Plutarcho *in Cæs. p.* 737. *Vide &* Appianum *l.* 11. *B. C. p.* 500.

Φασί τὸν Καίσαρα τῷ μηνύοντι ἀποκρίνασθαι, κόπτοντα τὴν λαβὴν τοῦ ξίφους, Ἤδε μοὶ δώσει. *Ex* Appiani *l.* 11. *B. C. p.* 443.

Ἀθηναίοις αἰτήσασι συγγνώμην ἐπεδίδου, καὶ ἐπεῖπε, Ποσάκις ὑμᾶς ἀπὸ σφῶν αὐτῶν ἀπολλυμένους ἡ δόξα τῶν προγόνων περισώσει. Appianus *l.* 11. *B. C. p.* 282.

Ἔσται τοῦτο τέλος ἐμοί τε τοῦ βίου, καὶ ὑμῖν τῶν στρατειῶν. Et paullo post: Φασὶν αὐτὸν (Καίσαρα) εἰπεῖν, Ὅτι πολλάκις μὲν ἀγωνίσαιτο περὶ νίκης, νῦν δὲ περὶ ψυχῆς. *Ex* Appiani *l.* 11. *B. C. p.* 493.

Οὐδὲν ἀτυχέστερον, ἔφη, διηνεκοῦς φυλακῆς· ἔστι γὰρ αἰεὶ δεδιότος. Appianus *l.* 11. *B. C. p.* 496.

De C. Julio Cæsare Judicia:

Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Cæsare & ipse ita judico, & de hoc hujus generis acerrimo æstimatore sæpissime

audio, illum fere omnium Oratorum Latine loqui elegantissime, nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Læliorum & Domitiorum familiis audiebamus; sed quamquam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris, & iis quidem reconditis & exquisitis est consecutus. *Ex* Cicerone *in Bruto c.* LXXII.

Sed perge, Pomponi, de Cæsare, & redde quæ restant. Solum quidem, inquit ille, & quasi fundamentum Oratoris, &c. Cæsar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam & corruptam, pura & incorrupta consuetudine emendat. Itaque quum ad hanc elegantiam verborum Latinorum (quæ, etiamsi Orator non sis, & sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est) adjungit ille oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tamquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. Hanc quum habeat præcipuam laudem in communibus, non video, cui debeat cedere: splendidam quamdam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica, & generosa quodammodo. Tum Brutus: Orationes quidem ejus, &c. atque etiam Commentarios quosdam scripsit rerum suarum, valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, & venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracto: sed dum voluit alios habere parata unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere; sanos quidem homines a scribendo deterruit, &c. *Ex* Cicerone *in Bruto c.* LXXV.

Quid Oratorum? quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior? *Ex* Cicerone *ad* Corn. Nepotem *apud* Suetonium *in Cæs. c.* LV.

C. Julius Cæsar historiographus Romanorum nullus est. Commentarii belli Gallici, quorum ad vos manavit opinio, tantum exstant: nec, quantum ad historiam, quod compertum habeam, quicquam aliud: nam ceterarum ejus rerum gestarum,

postquam idem Julius totius pene orbis causarum molibus est oppressus, Hirtius ejus notarius in commentarios seriem referendam suscepit. *Ex* Lupi *Abbatis Ferrariensis Epist.* XXXVII.

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor; sale vero, & facetiis Cæsar vicit omnes. *Ex* Ciceronis *l.* I. *de Offic. c.* XXXVII.

Vide amplissimam Cæsaris laudationem apud Plinium *Hist. Nat. l.* VII. *c.* XXV. *& apud* Ciceronem *pro* M. Marcello.

Reliquit & rerum suarum Commentarios Gallici, civilisque belli Pompejani; nam Alexandrini, Africique & Hispaniensis incertus auctor est: alii enim Oppium putant, alii Hirtium: qui etiam Gallici belli novissimum, inperfectumque librum subpleverit. *Paullo post:* Pollio Asinius parum diligenter, parumque integra veritate compositos putat; quum Cæsar pleraque & quæ per alios erant gesta temere crediderit: & quæ per se, vel consulto, vel etiam memoria lapsus, perperam ediderit: existimatque rescripturum, & correcturum fuisse. *Ex* Suetonio *in Cæsare c.* LVI.

C. vero Cæsar si tantum foro vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, adpareat: exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus proprie studiosus fuit, elegantia. *Ex* Quinctiliano. *l.* X. *c.* I.

Quid tamen nocet vim Cæsaris, asperitatem Cœlii, diligentiam Pollionis, judicium Calvi quibusdam in locis adsumere? *Ex* Quinctiliani *l.* X. *c.* II.

Hinc vim Cæsaris, indolem Cœlii, subtilitatem Calidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbitatem Cassii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messallæ, sanctitatem Calvi reperiemus. *Ex* Quinctiliani *l.* XII. *c.* X.

At strictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cœlius, gravior Brutus, vehementior & plenior & valentior Cicero. *Ex Auctore Dialogi de oratoribus c.* XXV.

Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τα δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν, &c. *Ex* Plutarcho *in Cæſ. p.* 708.

Ἐν δὲ Ῥωμῃ πολλὴ μὴν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπεν. *Ex* Plutarcho *in Cæſ. p.* 708.

Ac mihi ex Græcis orationes Lyſiæ oſtentat, ex noſtris Gracchorum, Catoniſque; quorum ſane plurimæ ſunt circumciſæ & breves. Ego Lyſiæ Demoſthenem, Æſchinem, Hyperidem, multoſque præterea, Gracchis, & Catoni Pollionem, Cæſarem, Cœlium, inprimis M. Tullium oppono, cujus oratio optima fertur eſſe, quæ maxima. *Ex Plinii l.* I. *Epiſt.* XX.

Sed ego verear, ne me non ſatis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Calvum, Aſinium Pollionem, M. Meſſallam, &c. Divum Julium, Divum Auguſtum, Divum Nervam, Tib. Cæſarem, &c. *Ex* Plinii *l.* V. *Epiſt.* III.

Dictator Cæſar ſummis oratoribus æmulus. *Ex* Taciti *Ann. l.* XIII. *c.* III.

Summus auctorum D. Julius. *Ex.* Tacito *de Mor. Germ. c.* XXVIII.

C. Cæſarem Dictatorem ——— ſtudia certandi, dictandi, lectitandique ſibi mutuo vindicavere. Et licet in perſona unius ejuſdemque tempore ſuo principis viri, caſtrenſis oratoriæque ſcientiæ cura certaverit ferme gloria æquipari, idem tamen numquam ſe ſatis duxit in utriuſque artis aree compoſitum, priuſquam veſtri Arpinatis teſtimonio anteferretur ceteris mortalibus. *Ex* Sidonii Apollinaris *l.* VIII. *Epiſt.* VI. *Vide & l.* IX. *Epiſt.* XIV.

DISSERTATIO HENRICI DODWELLI DE

Lib. Oct. B. Gall. & Alex. Afric. atque Hisp.

AUCTORE.

Auctor Prologi *ad Librum de Bell.* Gallico *VIII.* Hirtius *potius fuisse videtur quam* Oppius.

Si quidem recte habeat locus *Suetonii*, jam *tum* extiterint oportet Libri omnes, quos pollicetur Auctor *Prologi* ad Librum Belli *Gallici* VIII. Nondum autem, ut videtur, sub nomine *Julii Celsi*, sed *Oppii* duntaxat & *Hirtii*. Erantque sane ambo illi *Cæsari* satis familiares. Cur autem *Oppio* tribuerentur, eam causam satis verisimilem mihi videre videor, quod Auctor ille quicunque demum is fuerit, *Balbo* Prologum suum inscripserit. Erant enim sane *Oppius* atque *Balbus* necessitudine aliqua, quam nescimus, ut videtur invicem conjunctissimi. Forte officii alicujus causa utriusque curæ a *Cæsare* crediti. Certe *utrique* inscriptas nonnullas Epistolas *Cæsaris* habemus hodieque Libro *Ciceronis* ad *Atticum* IX. Et Libros fuisse *Epistolarum* ad utrumque docet *Gellius* L. XVII. Noct. Attic. c. 9. qui rationem addit, quod *res ejus absentis curarent. Literas curasse* docet *Cicer.* ad *Quint.* fr. Ep. 1. Se autem Bello *Alexandrino* atque *Africano absfuisse* lubens agnoscit *Prologi* Auctor. Sed *absentia* illa *Cæsaris*, erat in *Gallia*, si quidem ex *Epistolis* a *Cicerone* conservatis liceat de reliquis augurari. Spectant enim illæ ad prima Belli *Civilis* initia. Ex his igitur *Epistolis* ad *Oppium* datis rerum gestarum memorias accipere potuit, siquis junior *Oppii* nomine Libros edidisset. Ita fiet, ut pari

fide dignæ ſint rerum geſtarum narrationes, ſeu hos Libros ipſe exararit *Oppius*, ſeu *junior Oppio* quiſpiam collegerit e *Cæſaris* Epiſtolis *Oppio* inſcriptis atque *Balbo*. Certe *Oppio* res *Cæſaris* etiam *arcanas* fuiſſe exploratiſſimas, ex eo Libro colligitur, quem ſcripſiſſe teſtatur *Oppium Suetonius* Jul. c. 52. ut probaret *non* fuiſſe *Cæſaris filium, quem dixerit Cleopatra*, nempe *Cæſarionem*. Minus tamen idoneus fuiſſet *Oppius* ad ſcribendum de hoc Argumento, ſi ipſe quoque Bello *Alexandrino* non interfuiſſet. Melius ergo, hac de cauſa *Hirtium* hujus *Prologi* Auctorem exiſtimabimus. *Oppii* enim teſtimonio de filio *Cæſaris* pugnabat etiam *Antonius*. Vix ita certe facturus niſi *Alexandriæ* cum *Cæſare* adfuiſſet. Neſcio etiam an hic fuerit *Oppius* legatus, cujus mentio in Bello *Africano* c. 68. Et certe *Hirtio* magis favet ipſe *Suetonius*, dum *Hirtii* nomine *verba* ex illo ipſo advocat Prologo, quæ hodieque ibi reperiuntur.

Idem Auctor Librorum ſequentium *de Bell.* Alex. Afric. Hiſp. *Sed poſt* Cæſaris mortem.

Sic ergo res, ni fallor, habuerit. Primus Auctor prædicti *Prologi* qui *Cæſaris* ſcripta *digeſſit* pariter ac *ſupplevit*, non *Oppius* fuerit, ſed *Hirtius*, qui proinde ibidem ubi *Balbus* fuerit, quod *aſſiduis* illius non literis, ſed *vocibus*, *coactus onus* illud *ſcribendi* ſuſceperit. Scripſit ergo *Hirtius Prologum* ad amicum Cæſaris *Cornelium Balbum Gaditanum* ditiſſimum. Et in *Prologo Commentarios* a ſe ſcriptos ſupponit *rerum geſtarum Galliæ non comparandos ſuperioribus, atque inſequentibus* Cæſaris *ſcriptis*. Hi *Commentarii* alii eſſe non poterant ab VIII. qui *Prologum* proxime excipiebat Belli *Gallici* Libro, medio nimirum inter Libros *Gallici* Belli priores, quos cenſet *ſuperiores*, & Libros Belli *Civilis*, quos pro Scriptis ejuſdem *Cæſaris* habet *inſequentibus*. Sic nihil habent, quo ſe tueantur *Floridus Sabinus* & *Ludovicus Carrio*. Hunc librum ſe *contexuiſſe* teſtatur *Hirtius*. Proinde jam antea ſcriptum, & *medio* tamen illo, quem dixi, loco diſpoſitum. Hæc erat nimi-

rum Scriptorum Cæſaris *digeſtio* illa, de qua loquitur noſter tot Seculis recentior, qua ſua Scriptis ipſius Cæſar *media* contexuit coævus *Hirtius*. Noſter etiam *editos in lucem* Libros *Cæſaris* teſtatur ab aliis qui *rebus ipſis interfuerant*. Unde hoc? Nempe ex illis *Prologi* verbis: *qui ſunt editi, ne ſcientia tantarum rerum ſcriptoribus deeſſet*. Sed perperam noſter intellexit, ſi tum primum *editos in lucem* Cæſaris Commentarios cenſuerit cum *Prologum* ſcriberet *Hirtius*. Nempe poſt *mortem* Cæſaris. Imo jam antea in clara luce fuiſſe verſatos e *Ciceronis* conſtat *Bruto*. Imo ex hoc ipſo *Prologo*. Jam enim *probatos omnium judicio* teſtatur, jam *in omnium admiratione* fuiſſe quaſi bene emendateque ſcriptos. Non ergo de *ſua*, ſed *Cæſaris*, editione loquitur *Hirtius*, cum illud Editionis conſilium agnoſcit, tantum *ne ſcientia tantarum rerum Scriptoribus deeſſet*. Exprimunt hæc verba *Cæſaris* potius de ſuis Scriptis agentis *modeſtiam*, quam *Hirtii* de iiſdem *admirationem*. Idem *Prologi* Auctor *noviſſime imperfecta* ab rebus geſtis *Alexandriæ* ad finem vitæ *Cæſaris* ſe confeciſſe teſtatur. Proinde jam una cum *Prologo* Libros ſuos jam penitus confectos de Bello *Alexandrino*, *Africano*, Auctor emiſerit. Imo de Bello etiam *Hiſpanico*, (quamquam illius in *Prologo* non meminerit) quod prædictam Epocham, quæ ad *Cæſaris mortem* uſque pertigit hoc quoque Bellum anteceſſerit.

Librum Hirtii *de Bello* Africano, *multis poſt* Hirtium *Seculis interpolavit* Julius *fortaſſe* Celſus.

Et tamen, præter *Hirtium*, alium ſaltem fuiſſe cenſet noſter, qui *Cæſaris* Scripta ad ejuſdem cædem ſuppleverit. Ita certe loquitur quaſi ſaltem uno *plures* hoc idem officium præſtiterint. Quonam vero id pacto verum eſſe potuit, ſi quidem ad ipſam *Cæſaris cædem* res geſtas *Cæſaris* perduxerit *Hirtius*? Nempe, ut opinor, quod *A. Hirtii* nonnulla perierint, ſuppleta a *Julio Celſo*, alieniſſimaque ab *Hirtii* mente ſententia interpolata. Bello certe *Africano* atque *Hiſpanico* multa legimus quæ vix *ævi*, quo vixit *Hirtius*, eſſe potuerint, nedum ipſius *Hirtii*. Et tamen

viceverfa nonnulla, quæ *coævum* ftylum fapiant, non autem illum, qui a juniore fuerit *interpolatore*. Ab *Hirtii* etiam vel *ætate* in Libro de Bello *Africano* abhorret ufus vocis *Imperator*, quo fæpe difceptatum dicit Auctor quis effet pro *Populi Romani Imperatore* agnofcendus, *Cæfar* an *Scipio*. Quafi nimirum *unicus* effet *Populi Romani* ut poftea, *Imperator*, qui rei fummæ præeffet. Hoc autem Seculo qui fingulis *Romanæ* ditionis *Provinciis* præerant cum *Imperio*, feu cum jure gladii; ii *Imperatores* habebantur. Vix tamen ita appellabantur nifi ob res geftas *Imperatores* ab exercitu fuiffent acclamati. Sic autem *Cæfarem Imperatorem* ne quidem poterant negare *Pompejani*, cui Dictatura fuerat e fententia *Senatus Populique Romani* delata; quippe etiam ab exercitu *Imperator* fuiffet *appellatus*. Sed nec illud *coævi* fuiffe videtur, quod menfe, quo *Cæfar* in *Africam* appulit *Januario*, fcribit Auctor *per anni tempus in mari claffes fine periculo vagari non potuiffe*. *Octobris* enim *Juliani* die XIII. cœpit anni confufionis 708. ille *Januarius*, exiitque ante *Nov.* XI. quo *hædi* oriebantur, quo *ortu* cœpit Epocha *maris claufi*. Quod porro ait Centurionem *Cæfaris* XXXVI. annis pro Cæfaris *dignitate victoriaque depugnaffe*, ita manifefto falfum eft, ut ægre fcribi potuerit a coævo. Detrahantur a prædicto *Confufionis* anno 708. anni 36. reliquus erit annus U. C. *Varronian.* 672. quo fub *Cæfare* mereri cœperit. Atqui certum eft primam *Cæfaris* Provinciam fuiffe ex *Prætura*, anno *Varr.* 692. Doluit præterea *Cæfar* tefte *Suetonio*, c. 7. quod *nihil dum a fe memorabile geftum effet in ætate, qua jam Alexander orbem terrarum fubegiffet*. Ætas illa erat ann. 33. ut præter alios docet etiam *Cicero* Philipp. V. Natus eft *Cæfar* IV. Id. *Quintil.* ann. *Varr.* 654. Sic annum 33. abfolverit anno demum *Varr.* 687. ineunte *Quintili*, annis poft prædict. 672. *quindecim*. In hoc tamen numero confentiunt *editiones exfcriptorefque*, in quibus & nofter, ne dubitemus ab *Interpolatore* ita fcriptum effe. Hic idem Liber *Q. Ligario vitam in Africa conceffam* effe narrat, c.

89. Quod tamen certissimo falsum esse constat, ex insigni *Ciceronis*, post *reditum Cæsaris*, Oratione pro *Ligario*. *Coævi* Scriptoris tam crassus error esse vix potuit. Et L. *Cæsari* vitam a *Julio*, facileque concessam vult Auctor Belli *Africani*. Contra *Dio* L. XLIII. contra *Sueton.* Cæs. c. 75. contra coævus *Cicero*. Mitto rem, quam Auctor ipse *incredibilem* fatetur, ab Equitibus *Cæsaris* minus XXX. *Gallis Maurorum equitum duo millia loco* esse *pulsa*. Mitto provocationem Centurionis prædicti, ut cum suis *decem* cum *cohorte Scipionis firmissima concurreret*. Hæc plane *fabulatorum* genium sapiunt potius quam prudentissimorum, quibus Seculum illud politissimum abundabat, Scriptorum. Huc etiam & illud refero c. 70. quod dicit, *Cæsaris si non amplius tres aut quatuor milites veterani se convertissent, & pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius* II. *millium numero ad unum terga vertisse*. Sunt etiam in *dictione* plurima, quæ nemo peritus harum rerum Censor ad *Cæsaris* vel *ætatem* retulerit: c. 12. *galeati*. Non me fugit illud, sed Poëtæ: *galeatum sero duelli pænitet*. *S. Hieronymi Prologus galeatus* serior est. Cap. 31. *ignota peccata* legimus, quibus *ignoscebatur*. Cap. 19. *innumerabilis*. Cap. 46. *cruciabiliter interfecti*. *Parvulam caussulam* c. 54. *Parvum Senatorem* c. 57. *Magnis copiis auxiliisque Regis præditi* c. 58. *Suppetias occurrere* c. 66, 68. Cap. 77. *commeatus*. Non a *castris* tamen, sed ad *castra*. Cap. 78. *ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere*. Ibidem *satagere*, pro *prœlio laborare*. Cap. 88. *mentem in fuga destinatam*. *Africanum* hunc Scriptorem, hisque temporibus *juniorem*, arguunt tot immistæ voces *Græcæ* atque *Hellenismi*. Qui mixto essent genere *Hybridas* appellat c. 19. *Hippotoxotas* habet ibid. *Epibatas* c. 20, 62, 63. *Catascopum*, c. 26. In *salo* esse huic Auctori c. 46, 62, 63. Tantundem valet quod *Græcis* σαλεύειν & διασαλεύειν, de *navi* dicitur, quæ liberæ fluctuum marinorum agitationi exponitur. Sunt in eodem Libro alia quæ coævorum peritiam sapiant. *Virgiliarum signum con-*

fectum memorat post VI. Kal. *Feb.* c. 47. Pro *vero* scilicet illius anni Kalendario quo *Feb.* 1. in *Novemb. Juliani* diem XI. conveniebat, quo *Pleiadum confectionem* refert *Plinius.* Aliter certe sensit hic Auctor quam Interpolator, qui etiam *Januarium* ab *Octob. Juliani* die XIII. incipientem *per anni tempus periculosum* esse voluit *navigantibus.* Et quidem ita *periculosum* ut mediis Belli casibus *magis* tamen esset, quam *Bellum* ipsum, metuendus. Et manum etiam coævam accuratioremque indicant tot voces *militares*, aliæque *Technicæ*, magis hic vero *temporis decora* respondentes quam pro captu junioris *Interpolatoris.* Librum ergo *Hirtii* de Bello *Africano* ad *Julii Celsi* ætatem pervenisse puto. Sed *mutilum* fortassis, aut qui *Celso* mutilus haberi posset. Hoc utique prætextu vel *suis*, vel nescio cujus alterius *Fabulatoris* figmentis interpolavit.

Itidem factum in Libro Hirtii *de Bello* Hispanieo.

In Bello *Hispanico* adhuc pauciora *coævi* Scriptoris vestigia sunt, plura autem *Interpolatoris.* Et quidem ejusdem, qui Bellum *Africanum* suis commentis auxerat. Eadem in voce *facultas* elegantia quæ supra c. 12. *Eis ad ignoscendum nulla est data facultas.* Cap. 40. *naves quæ in salo fuerunt.* Pro exemplo itidem a nobis supra observato. Nec dissimiles alii occurrunt sequiorum Seculorum Barbarismi, Cap. 7. *reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant.* Cap. 12. *bene magnum tempus.* Cap. 13. *simulque ballista missa a nostris turrem dejecit.* Cap. 16. *existimabant eos posse conatum efficere.* Cap. 29. *adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt.* Cap. 33. *libertum, qui fuisset ejus concubinus.* Cap. 39. *gradiebatur Hispalim.* Cap. 42. *provinciam depopulavit.* Et præter morem horum Scriptorum *Ennii* Poëtae fragmenta advocat, c. 23, 31. Illa vero, quam inepta quibus tamen *Cæsaris*, summi prudentissimique Oratoris, Personam agit hic Sophista: *An me deleto, non animadvertebatis X habere legiones Populum Romanum, quæ non solum vobis obsistere, sed etiam cælum diruere possent? Declamatoris* illa non *Oratoris* affectatio est.

Dixerunt quidem *Germani*, *Suevis* suis *ne Deos quidem immortales pares esse potuisse*, Bell. *Gall.* L. IV. c. 10. Sed *Barbari* illi, non *Romani*. Inter *Ciceronianas* multorum coævorum legimus *Epistolas*, nullam tamen quæ cothurnum illum sapiat. Nullum erat, *ætate Cæsaris*, otium istiusmodi ingenii *lusibus*, cum de rebus *seriis* momentosisque, de *vita fortunisque* clientum vel *fama* agerent *Oratores*. Sunt nihilominus primævi Auctoris *Hirtii*, etiam in hoc Opere vestigia. Quæ habet communia cum aliis bonæ fidei Auctoribus non aliunde emanasse censeo. Imprimis illud, quod *Cæsarem* dicat *Dictatorem* III. *designatum* IV. non (ut vult Auctor alioquin accuratissimus in Historia *Romana Sigonius*) anno quo *Africam* recepit, sed quo Bello *Civili* in *Hispania* finem imposuit, *Varr.* scilicet 709. Sic enim *coæva* marmora *Capitolina* atque *Colotiana*. Sic etiam coævi numi. Imo Auctor, quem sequebatur, *Plutarchus*. Melius scilicet quam alii, etiam *veteres*, nec ab hoc Seculo admodum remoti, qui *dictaturam Cæsaris* unitate faciunt *Auctiorem*. *Hirtii*. etiam Personam arguit, quod hoc toto Bello *Hispanico* sic loquitur Auctor, quasi ipse *præsens* adfuerit, & *Cæsaris* partes fuerit amplexus. Prima fere Persona *Nos*, inquit, & *Cæsarianos nostros* appellat. Hoc nempe erat, quod in Belli *Gallici* Libri VIII. *Prologo*, ipse monuerat *Hirtius*, sibi ne illud quidem accidisse, ut *Alexandrino* atque *Africano* Bello interesset. Innuens proinde in reliquis Bellis sibi quoque operam fuisse non inutilem. Non ita certe in Bello *Alexandrino* loquitur, aut *Africano*. Nusquam ibi *prima*, sed tertia, Persona, *absentis* nimirum potius quam illius, qui rebus ipse gerendis *interfuerit*, narrationem instituit. Nec puto hoc prævidisse *Interpolatorem*, in reliquis adeo *Personæ*, quam sustinuit, incautum atque obliviosum.

FINIS TOMI PRIMI.